

**EBÛ HANÎFE VE İMÂMEYN ARASINDAKİ FİKHÎ
İHTİLÂFLARIN TESPİT VE İNCELENMESİ (AİLE
HUKUKU ÖZELİNDE)**

İsmail KAÇA

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Hacı Murat KUMBASAR
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

İsmail KAÇA

**EBÛ HANİFE VE İMÂMEYN ARASINDAKİ FİKHÎ
İHTİLÂFLARIN TESPİT VE İNCELENMESİ (AİLE HUKUKU
ÖZELİNDE)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Hacı Murat KUMBASAR**

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

14/06/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Ebû Hanîfe Ve İmâmeyn Arasındaki Fıkhî İhtilafların Tespit Ve İncelenmesi (Aile Hukuku Özelinde)" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

14.06.2019

İsmail KAÇA

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç Dr. Hacı Murat KUMBASAR danışmanlığında, İsmail KAÇA tarafından hazırlanan bu çalışma 14 / 06 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Davut YAYLALI

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hacı Murat KUMBASAR

Jüri Üyesi :Doç.Dr. Hâdi SAĞLAM

İmza:

İmza:

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI, METODU VE AMACI.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI	1
B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	1
C. ARAŞTIRMANIN METODU.....	2
D. ARAŞTIRMANIN AMACI	2
II. EBÛ HANÎFE, EBÛ YÛSUF VE MUHAMMED B. HASAN EŞ-ŞEYBÂNÎ'NİN HAYATLARI, ESERLERİ, İCTİHAD YÖNTEMLERİ VE FIKIH İLMİNDEKİ KONUMLARI	III
A. EBÛ HANÎFE	3
1. Hayatı	3
2. Eserleri.....	8
3. İctihad Yöntemi	8
4. Fıkıh İlmindeki Yeri	10
B. EBÛ YÛSUF	11
1. Hayatı	11
2. Eserleri.....	15
3. İctihat Yöntemi.....	16
4. Fıkıh İlmindeki Yeri	18
C. MUHAMMED EŞ-ŞEYBÂNÎ	19
1. Hayatı	19
2. Eserleri.....	22
3. İctihat Yöntemi.....	24
4. Fıkıh İlmindeki Yeri	25

BİRİNCİ BÖLÜM
NIKÂH BAHSİNDEKİ İHTİLAFLAR

1.1. MEHİR VE KEFÂET.....	27
1.1.1. Denklik veya Mehir Gözetilmeyen Nikâha Velinin İtiraz Hakkı.....	27
1.1.2. Akit Sonrası Mehirde Yapılan Ziyade.....	28
1.1.3. Teslim Edilen Mehrin Akit Sırasında Belirlenen Maldan Farklı Olması.....	29
1.1.4. Mehir İçin Konulan Şartın İhtimal İçermesi	30
1.1.5. Mehrin Belirsiz Olması	31
1.1.6. Veli Tarafından Akdedilen Nikâhta Mehrin Miktarı.....	32
1.1.7. Dede ve Babalarının Müslüman Olmaları Açısından Erkeğin Kadına Denkliği.....	34
1.2. NİKÂHTA VELÂYET	35
1.2.1. Nikâhta Velinin Onayı.....	35
1.2.2. Bâliğ Olmayan Çocuğun Veli Tarafından Evlendirilmesi	40
1.2.3. Anne ve Anne Tarafından Akrabaların Velayeti.....	42
1.2.4. Akıl Hastalarının Evlendirilmesi.....	43
1.3. EVLİLİK İLE İLGİLİ MUHTELİF MESELELER.....	45
1.3.1. Zina Fiilinin Bekârete Etkisi	45
1.3.2. Erkeğin Nikâh İddiasını Kadının Reddetmesi.....	47
1.3.3. Zina Sebebiyle Hamile Kalan Kadınlı Evlilik	48
1.3.4. Kadının Mecbûb Olan Kocasıyla Halveti.....	49
1.3.5. Erkekteki Kusurdan Dolayı Kadının Muhayyerliği	51
1.3.6. Azil Konusunda Erkeğin Kadından İzin Alması	52
1.3.7. Eşlerden Birinin Dinden Çıkması.....	53
1.3.8. Kocanın Boşadığı Karısının İddet Süresinde Cariye İle Evlenmesi.....	55
1.3.9. İki Taraf Adına Fuzulî Olan Kimsenin Kıydığı Nikâh Akdi.....	55
1.4. ZİMMÎ VE GAYRİMÜSLİMLERLE İLGİLİ MESELELER.....	56
1.4.1. Nikâhta Zimmînin Şahitliği.....	56
1.4.2. Sâbiî Bir Kadınlı Evlilik	58
1.4.3. Zimmîlerin Kendi Aralarındaki Nikâhı	60
1.4.4. Zimmî Erkeğin İddet Bekleyen Zimmî Bir Kadınlı Evlenmesi.....	61
1.4.5. Şarap Veya Hınzır Cinsi Bir Mehir İle Evlenen Zimmî Çiftin Müslüman Olması	62

1.4.6. Gayri Müslim Bir Çiftten Kadının Müslüman Olması.....	64
1.4.7. Evli Bir Gayri Müslim Kadının Muhacir Olarak İslam Ülkesine İltica Etmesi .	65
1.5. SÜT HISIMLIĞI.....	66
1.5.1. Süt Hisimliliği İçin Emzirme Müddeti	66
1.5.2. İki Kadının Sütünün Karıştırılıp Çocuğa İçirilmesi	69
1.5.3. Bir Gıda İle Karıştırılan Sütün Çocuğa İçirilmesi.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

TALAK BAHSİNDEKİ İHTİLAFLAR

2.1. BOŞAMA İLE İLGİLİ LAFIZLAR	72
2.1.1. Kocanın Hanımına “ <i>Seni Birden Üç Kadar Boşadım.</i> ” Demesi	72
2.1.2. Kocanın Hanımına “ <i>Yarınki Günde Boşsun</i> ” Demesi.....	73
2.1.3. Kocanın Hanımına “ <i>Seni Boşamadığımda Boşsun</i> ” Demesi.....	75
2.1.4. Kocanın Karısına Üç Defa “ <i>اختاري / Seç</i> ” Demesi.....	76
2.1.5. Kocanın Hanımına “ <i>Bir Talak İle Kendini Boşa</i> ” Demesi	77
2.1.6. Kocanın Karısına “ <i>Nasıl İstersen O Şekilde Boşsun</i> ” Demesi.....	79
2.1.7. Bir Kocanın Hanımına “ <i>Kendini Üç Talaktan İstediginle Boşa.</i> ” Demesi	79
2.2. RİC’AT	81
2.2.1. Kocanın Ric’at İddiası.....	81
2.2.2. Kocanın Ric’at Talebine Karşılık Kadının İddetinin Bittiğini Söylemesi.....	82
2.2.3. Cariyenin Kocasının Ric’at İddiası	83
2.2.4. Kocanın Ricat Hakkının Sona Ermesi.....	83
2.3. MUHÂLEA.....	84
2.3.1. Kadının Kocasına “ <i>Bin Lira Üzere Beni Üç Talak İle Boşa.</i> ” Demesi	84
2.3.2. Kocanın Karısına “ <i>Sen Boşsun ve Bana Bin Lira Vereceksin.</i> ” Demesi.....	86
2.3.3. Mübâree ve Muhalea Arasındaki Fark	87
2.4. HULLE VE TALAK SAYISI.....	89
2.4.1. Hulle	89
2.4.2. Kocanın Talak Hakkının Sıfırlanması	92
2.5. ZİHÂR.....	94
2.5.1. Kocanın Hanımına Zıharı Kastederek “ <i>Sen Bana Haramsın</i> ” Demesi	94
2.5.2. Zıhar Kefareti Olarak Köle Âzât Edilmesinde Tecezzî.....	95

2.5.3. Zihar Kefareti Olarak Tutulan Oruç Müddeti İçerisinde Cinsî Münasebet.....	96
2.5.4. İki Zihar Kefareti İçin Altmış Fakiri Tek Seferde Doyurma.....	97
2.6. MÜLÂANE	99
2.6.1. Evliliğin Mülâane İle Sona Ermesi	99
2.6.2. Kocanın Karısının Karnındaki Bebeği Reddetmesi	100
2.7. BOŞAMANIN KADININ FİİLİNE BAĞLANMASI	101
2.7.1. Kocanın Karısına “ <i>Şu Eve Girersen Bir Defa ve Bir Defa Boşsun.</i> ” Demesi.	101
2.7.2. Kocanın Boşamayı Karısının Kaçınamayacağı Bir İşe Bağlaması	102
2.8. BOŞAMANIN DOĞUMA BAĞLANMASI.....	104
2.8.1. Bir Kocanın Karısına “Çocuk Doğurduğun Zaman Sen Boşsun” Demesi.....	104
2.8.2. Bir Kocanın, Karısının Hamileliğini İkrar Etmekle Beraber “ <i>Çocuk Doğurduğun Zaman Sen Boşsun</i> ” Demesi.....	105
2.9. İDDET	106
2.9.1. Karısını Bâin Talak ile Boşayan Ölüm Hastası Kocanın Vefatının İddete Etkisi.....	106
2.9.2. Asgarî İddet Süresi	107
2.10. NESEB.....	109
2.10.1. Bâin Talak Veya Ölüm İddeti Bekleyen Kadının İddet Müddeti İçerisinde Doğurduğu Çocuğun Nesebi	109
2.10.2. Mürâhikanın Talaktan Sonra Doğurduğu Çocuğun Nesebi	110
2.11. NAFKA.....	113
2.11.1. Kocanın Karısına Hizmetçi Temin Etmesi.....	113
2.11.2. Muhtaç Durumdaki Babanın Nafakası İçin Oğluna Ait Menkul Malları Satması	114
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA	118
ÖZGEÇMİŞ.....	125

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EBÛ HANİFE VE İMÂMEYN ARASINDAKİ FİKHÎ
İHTİLAFLARIN TESPİT VE İNCELENMESİ (AİLE HUKUKU
ÖZELİNDE)****İsmail KAÇA****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hacı Murat KUMBASAR****2019, 125 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Davut YAYLALI
Doç. Dr. Hacı Murat KUMBASAR
Doç. Dr. Hâdi SAĞLAM**

Hanefî mezhebinin teşekkülünde önemli bir paya sahip olan Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerindendir. Mezhep içerisinde "İmameyn" lakabı verilen bu iki müctehid, kimi zaman kendi aralarında kimi zaman da hocaları Ebû Hanîfe ile fikhî görüş ayrılıkları yaşamışlardır. Bu İhtilaflar, mezhebin olgunlaşmasına zemin hazırlamasının yanı sıra İslam hukuk literatürünün zenginleşmesinde de rol oynamıştır. Bu ihtilafların incelenmesi; fakihlerin tartışmalarının bir arka planı olduğunu ve ulemanın fikhî meselelerde hüküm verirken bir usule dayandığını ortaya koymak, ayrıca fikhî meselelerde meleke kazanmak açısından önemlidir. Bu amaçlarla hazırladığımız çalışmamızda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî arasında meydana gelen ihtilafları aile hukuku (münâkehât ve müferakât bahisleri) özelinde inceledik. İhtilafların tespitinde Mevsilî'nin el-Muhtar adlı eserini esas aldık ve altmış yedi ihtilaf tespit ettik. Söz konusu ihtilafların sebeplerini ve tarafların gerekçelerini bir takım Hanefî fikhî eserlerinden yararlanarak ortaya koyduk. Araştırmamız neticesinde taraflar arasında ortaya çıkan ihtilaflarda ihtiyat ilkesinin, kavramlara yüklenen farklı anlamların, hadis tercih kriterleri ve nasslara yaklaşımlardaki farklılıkların ayrıca dönemin şartlarının etkili olduğu sonucuna vardık.

Fikhî tartışmaların muazzam bir arka planı olduğuna işaret eden çalışmamız; giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından müteşekkildir. Giriş bölümünde mezkûr fakihlerin hayatları, eserleri ve içtihat metotlarından bahsettik. Birinci bölümde bu üç fakihin nikâh bahsindeki ihtilaflarını, ikinci bölümde ise talak bahsindeki ihtilaflarını inceledik. Sonuç kısmında ise incelenen ihtilaflar ile ilgili değerlendirmelere ve vardığımız neticelere yer verdik.

Anahtar Kelimeler: Hanefî mezhebi, ihtilaf, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE ANALYSIS OF THE DISAGREEMENTS BETWEEN EBÛ HANİFE AND IMAMEYN IN THE FIQH (ABOUT IN ISLAMIC FAMILY LAW)**İsmail KAÇA****Advisor: Doç. Dr. Hacı Murat KUMBASAR****2019, page: 125****Jury: Prof. Dr. Davut YAYLALI****Assoc. Prof. Dr. Hacı Murat KUMBASAR****Assoc. Prof. Dr. Hâdi SAĞLAM**

Ebû Yûsuf and Muhammed Eş Şeybânî are the most important students of Ebû Hanîfe. They also have an important place in the creation of the Hanafi Mazhab. These two students who have "İmameyn" as a nickname had sometimes some fiqh's disagreements between themselves even between them and their teacher Ebû Hanîfe. These disagreements absolutely make the mazhab stronger. Reviewing these conflicts is important to demonstrate that the faqihs (Islamic jurist) have a background in their discussions and that the ulema is based on a method of judgment in fiqh (Islamic jurisprudence) matters, and also in terms of gaining experience on the fiqh matters. In this study that we prepared for the mentioned purposes, we reviewed the disputes occurred between Abu Hanifah, Abu Yûsuf and Muhammed b. Hasan esh-Sheybânî specifically on munakehat (field of the subjects related to marriage) subject. We based on Mevsilî's al-Muhtar literary work and identified sixty-seven disputes in the determination of the disputes. We presented the reasons of the disputes and the justification of the parties by using a number of Hanafi fiqh works. As a result of the research, we concluded that the prudence principle in the disputes arising between the parties, the different meanings attributed to the concepts, the hadith preference criteria and the differences in the approaches to the nasses (a known, or clear, legal injunction) also influenced the conditions of the period.

The study pointing out that there is a tremendous background of the fiqh discussions consists of the introduction, two sections and the conclusion parts. We mentioned the lives, works and ijihad methods of the aforementioned faqihs. In the first section, we examined the disputes of these three faqihs in marriage and rada' (the suckling which produces the legal impediment to marriage of foster-kinship; breastfeeding), and their disputes on talaq (divorce in Islam) in the second section. In the conclusion part, we included the evaluations and conclusions that we reached about the disputes reviewed.

The Key Words: The Hanafi Sect (Mazhab) of Islam, Disagreement, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed Shaybani

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: İbni
b.y.	: Basım yeri yok
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviri
DEÜ.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
KSÜ.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
m.	: Miladî
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
ty.	: Baskı tarihi yok
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
v.	: Vefat

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Allaha hamd, Onun sevgili Resulüne salât ve selâm olsun.

Peygamberimiz, risalet vazifesi boyunca İslam dinini tebliğ etmiş, hayatın her alanıyla ilgili mesele ve problemlerin dini hükümlerini bildirmiştir. Onun vefatının ardından, müslümanların farklı kültürler ile tanışması ve sosyal hayatta şartların değişmesi gibi sebepler fikhî olarak yeni durumları ortaya çıkarmıştır. İslam hukukçuları gündeme gelen bu meseleleri hükme bağlamak için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Bununla birlikte fıkıhçıların gerek meselelere yaklaşımlarındaki gerekse nasslardan hüküm çıkarma metotlarındaki farklılıklar nedeniyle fikhî ihtilaflar meydana gelmiştir. Söz konusu ihtilaflar, hukuk literatürünün zenginliği ve fikhî ekollerin oluşumunda önemli bir paya sahiptir.

Bu ihtilafların sebepleri ve tarafların gerekçelerinin incelenmesi, fakihlerin tartışmalarının ve muhtasar fıkıh eserlerinin muazzam bir arka planı olduğunu, ulemanın fikhî meselelerde hüküm verirken bir gerekçe ve usule dayandığını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Bununla beraber görüş ayrılıklarının tedkik edilmesi, hukukçuların meseleleri delillendirme metotlarına vakıf olmak açısında da değerlidir. Bu düşüncelerden hareketle “*Ebû Hanîfe ve İmameyn Arasındaki Fikhî İhtilafların Tespit ve İncelenmesi (Aile Hukuku Özelinde)*” adlı çalışmayı hazırlamaya karar verdik.

Çalışmamız; giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından müteşekkildir. Giriş bölümünde Hanefî mezhebinin kurucu imamları olan Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin biyografilerine yer verilmiştir. Birinci bölümde nikâh bahsindeki ihtilaflar, ikinci bölümde ise talak bahsindeki ihtilafları ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise incelenen ihtilaflar ile ilgili değerlendirmeler ve varılan neticeler sıralanmıştır.

Yüksek lisans tez çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Hacı Murat KUMBASAR hocama en kalbî şükranlarımı arz ederim. Tezimizin fikha ve ilm-i hilafa ilgi duyanlara faydalı olmasını Yüce Allah'tan niyaz ederim.

GİRİŞ

I-ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI, METODU VE AMACI

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Çalışmamızda, Hanefî mezhebinin kurucu imamları olan Ebû Hanîfe (v.150/767), Ebû Yûsuf (v.182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (v.189/804) arasında meydana gelen ihtilaflar, aile hukuku (münâkehât ve müfârekât bahisleri) özelinde incelenmiştir. Bununla beraber çalışmanın kapsamı Mevsilî'nin (v.683/1284) *el-Muhtar* adlı eserinde bulunan ve söz konusu hukukçular arasındaki görüş ayrılıklarına işaret eden rumuzlar ile sınırlandırılmıştır.

Tezimizin kapsamı olan münâkehât ve müfârekât bahislerinde altmış yedi ihtilaf tespit edilmiş, bu ihtilafların arka planı, sebepleri ve tarafların gerekçeleri Hanefî fıkıh külliyyatının muhtelif muhtasar ve şerhlerinden faydalanılarak ortaya konmuştur.

B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

İhtilafların belirlenmesinde esas alınan eser, Mevsilî'nin *el-Muhtar* adlı eseridir. Bu eserden tespit ettiğimiz görüş ayrılıklarının incelenmesi sırasında, tezimiz boyunca başvurduğumuz aslî kaynaklarımızı şu şekilde sıralayabiliriz:

Ebû Cafer Tahavî'ye (v. 321/933) ait *Muhtasaru't Tahâvî* ve *Şerhu Meâni'l Âsâr*, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs'a (370/981) ait *Şerhu Muhtasari't Tahâvî* ve *Ahkâmu'l Kur'ân*, Kudûrî'ye (v. 428/1037) ait *Muhtasaru'l Kudûrî* ve *et-Tecrîd*, Şemsü'l Eimme Serahsî'ye (v. 483/1090) ait *el-Mebsût*, Kâsânî'ye (v. 587/1191) ait *Bedâiü's Sanâi*, Merğînânî'ye (v. 593/1197) ait *el-Hidâye*, Mevsilî'ye ait *el-İhtiyâr*, Ebû'l-Berekât Neseffî'ye (v. 710/1310) ait *Kenzü'd Dakâik*, Osman b. Ali ez-Zeylaî'ye (v. 743/1343) ait *Tebyînü'l Hakâik*, Bâbertî'ye (v. 786/1384) ait *el-Înâyefî Şerhi Hidâye*, Ebû Bekir Haddâdî'ye (v. 800/1398) ait *el-Cevheretü'n Neyyîre*, Bedreddin Aynî'ye (v. 855/1451) ait *el-Binâye Şerhu Hidâye*, İbnü'l Hümâm'a (v. 861/1457) ait *Fethu'l Kadîr*, Molla Hüsrev'e (v. 885/1480) ait *Dürerü'l Hükâm*, Zeynüddin İbn Nüceym'e (v. 970/1563) ait *el-Bahrü'r Râik*, Sirâcüddin İbn Nüceym'e (v. 1005/1596) ait *en-Nehrü'l Fâik*, Şeyhîzâde Damâd Efendi'e (v. 1078/1667) ait *Mecmau'l Enhur fî Şerhi Mülteka'l Ebhâr*, İbn Âbidin'e (v. 1252/1836) ait *Reddü'l Muhtar Ale'd Dürri'l Muhtâr*,

Meydânî'ye (v. 1298/1881) ait *el-Lübâb fî Şerhi'l Kitâb*, Ömer Nasuhî Bilmen'e (v.1971) ait *Hukuku İslamiyye Kamusu* ve Vehbe Zuhaylî'ye ait *el-Fıkhu'l İslamî ve Edilletühü*.

Zikrettiğimiz bu eserlerin yanı sıra, incelenen ihtilaflarla ilgili olarak muhtelif kitap, makale ve Diyanet *İslam Ansiklopedisi* maddelerinden de istifade edilmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmada ilk olarak *el-Muhtâr* adlı eserdeki Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî arasındaki görüş ayrılıklarına işaret eden rumuzlar esas alınarak nikâh ve talak bahislerindeki ihtilaflar tespit edilmiştir.¹ Daha sonra tezin kapsamı çerçevesinde tespit edilen altmış yedi ihtilaf, konulara göre tasnif edilmiştir. Akabinde bu görüş ayrılıkları Hanefî fıkına ait çeşitli muhtasar ve şerhlerden incelenerek, ihtilafların arka planı ve tarafların gerekçeleri serdedilmiştir. Ayrıca görüş ayrılıklarıyla ilgili olarak mezhep içerisinde müftâ bih olan fetvalara işaret edilmiş ve tez sırasında kullanılan kavramlarla ilgili olarak dipnotlarda açıklamalara yer verilmiştir.

Araştırmamız; giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından müteşekkildir. Çalışmamızın giriş bölümünde Hanefî mezhebinin kurucu imamları olan Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin biyografilerine yer verilmiştir. Birinci bölümde nikâh bahsindeki ihtilaflar, ikinci bölümde ise talak bahsindeki ihtilafları ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise incelenen ihtilaflar ile ilgili değerlendirmeler ve varılan neticeler sıralanmıştır.

D. ARAŞTIRMANIN AMACI

Fıkîhî İhtilaflar, İslam hukukunun gelişimi ve mezheplerin oluşumu açısından önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla bu fikrî ayrılıkların arka planına nüfuz etmenin ve tarafların gerekçelerine vakıf olmanın bir takım faydaları vardır. Bu bağlamda tezimizin asıl amacı, hukukçuların fikhî meselelerde hüküm verirken keyfi davranmayıp, bir

¹ Mevsilî'nin *el-Muhtâr* eseri ile ilgili olarak birçok akademik çalışma yapılmıştır. Bunlar içerisinde bizim tez konumuz ile benzeşen Abdullah Erdem'in hazırladığı *Mevsilî'nin Muhtâr Adlı Eserinin Kitâbü'n Nikâh İle Feraiz Bölümleri Arasındaki İmâmeyn'e Yapılan Atıfların Tesbit Ve Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezi de zikredilebilir. Ancak biz metot olarak *el-Muhtâr* adlı eseri yalnızca ihtilafların tespitinde kullandık. İhtilafların arka planı ve tarafların gerekçelerini incelerken "*Araturmanın Kaynakları*" başlığında belirttiğimiz üzere birçok muhtasar eser ve şerhten faydalandık.

gerekçe ve usule dayandığını ortaya koymaktır. Bununla beraber, çalışmamız ile fikhî tartışmaların ve muhtasar fıkıh eserlerinin muazzam bir arka planı olduğuna işaret etmeyi amaçladık. Ayrıca fikhî ihtilafları incelemenin, hukukçuların görüşlerini delillendirme metotlarına vakıf olmak açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

II-EBÛ HANİFE, EBÛ YÛSUF VE MUHAMMED B. HASAN EŞ-ŞEYBÂNÎ’NİN HAYATLARI, ESERLERİ, İCTİHAD YÖNTEMLERİ VE FIKİH İLMİNDEKİ KONUMLARI

A. EBÛ HANİFE’NİN HAYATI, ESERLERİ, İCTİHAD YÖNTEMİ VE FIKİH İLMİNDEKİ YERİ

1. Hayatı

Asıl adı Numân olan Ebû Hanîfe, h.80/m.699 yılında Kûfe’de doğmuştur. Babasının adı Sâbit, dedesinin adı ise Zûtâ’dır.² Dedesi Zûtâ hakkında birkaç rivayet olmakla beraber en güçlüsü onun Fars olup, Kâbil bölgesinde “*merzûbân*” denilen bir uçbeyi olduğudur. Ebû Hanîfe’nin dedelerinin Sâsânî Devleti’nde görevler alıp valilik yapmışlardır. Hz. Ali’nin, Ebû Hanîfe’nin babası Sâbit’e ve nesline dua ettiği rivayet edilir. Ayrıca Sâbit’in sonradan müslüman olduğu iddialarının aksine âlimler onun hür ve müslüman olarak doğduğunda hem fikirdirler.³

İslam hukukunun gelişiminde büyük role sahip olan Numan b. Sabit, “*Ebû Hanîfe*” künyesi ve “*İmam Azam*” sıfatıyla meşhur olmuştur. Ebû Hanîfe künyesi ile anılması yanında sürekli olarak “*Hanîfe*” denilen divit hokkası taşınması sebebiyle veya hanif kelimesinin lügat anlamına atfen istikamet ve doğruluktan ayrılmayan kimse olması nedeniyledir. Yoksa Hanîfe adında kızı yoktur. Hatta oğlu Hammâd dışında çocuğa sahip olmadığı bilinir.⁴ Bu açıdan “*Ebû Hanîfe*” künyeden çok sıfat veya bir lakaptır. “*İmam-ı Âzam*” sıfatının sebebi ise âlimler arasındaki seçkin yeri, fikhî düşüncede açtığı çığır ve birçok hukukçunun onun metodunu benimsemesi ile açıklanabilir.

²Ebû Zehre, Muhammed, *Ebû Hanîfe: Hayatuhu ve Ârâuhu’l Fikhiyye*, Darü’l Fikr, 1977, 14.

³Saymerî, Hüseyin b. Ali, *Ahbaru Ebi Hanîfe ve Ashabuhu*, Alemü’l Kütüp, Beyrut, 1985, s.15-16; Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1994, X, 131.

⁴Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 131; Ahmet Ak, “İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe’nin Hayatı ve İtikadî Görüşleri”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV (27), 2016, 1-27.

Ebû Hanîfe, ticaret ile iştiğal eden varlıklı bir aileye mensuptu. Kendisinin de ilim tahsilinden evvel kumaş tüccarlığı yaptığı, ilim faaliyetlerine atılınca ticareti ortakları aracılığı ile devam ettirdiği ve bu kazancından talebelerine maddi yardımlarda bulunduğu nakledilir.⁵

Parlak bir zekâyâ sahip olan Ebû Hanîfe'ye Kûfe'de bulunan âlimler ilgi göstererek onu ilme teşvik ettiler. Ebû Amr eş-Şa'bî bir gün ona “*Seni kabiliyetli, hareketli ve zeki bir genç olarak görmekteyim. İlme devam et. Âlimlerin meclislerine katılmayı ihmal etme.*” demiştir. Ebû Hanîfe bu konuşmadan etkilenerek ilme yöneldiğini söyler.⁶

Ebû Hanîfe evvela akaid ve cedel ilmini öğrendi. Bu ilimlerde mesafe kat edince o dönemde ortaya çıkan inkârcı ve bidatçilerle mücadele etmiştir. Bu münazaralarda Peygamber Efendimizden sahabeye onlardan da sonraki nesle intikal eden ve müslümanların çoğunun benimsediği itikadî esasları savunmuştur. Onun bu alanlardaki fikirleri zamanla belirginleşecek olan *ehl-i sünnet* anlayışının şekillenmesinde büyük bir paya sahiptir⁷. Ebû Hanîfe akaid ve cedel ile meşgul olduktan sonra fıkıh ilmine yönelerek Hammâd b. Ebû Süleyman'ın derslerine katılmıştır.⁸ Kıraat eğitimini ise kıraat-ı seb'a imamı Asım b. Behdele'den almıştır.⁹

Ebû Hanîfe, dönemin önde gelen âlimlerinin pek çoğu ile görüşerek onlardan faydalanma imkânı bulmuştur. Ancak onun asıl hocası, devrin rey ekolünün önderi addedilen Hammâd b. Ebû Süleyman'dır. Ebû Hanîfe, onun derslerine on sekiz yıl boyunca, yani hocasının vefatına kadar devam etmiştir. Hammâd b. Ebû Süleyman'ın en seçkin talebelerinden olmuş ve zaman zaman hocasının yerine vekaleten dersleri okutmuştur. Hocasının vefatı sonrasında onun yerine geçerek ömrünün sonuna kadar bu dersleri sürdürmüştür.¹⁰

Ebû Hanîfe'nin ilmi, Hammâd b. Ebû Süleyman aracılığı ile İbrahim en-Nehaî'ye dayanır. Kûfe ve Basra'nın önde gelen tabiîn âlimleri ile görüşerek birçoğundan hadis dinlediği nakledilir. Yaptığı seyahatler esnasında İkrime, Nâfi' ve Atâ b. Ebî Rebah'tan

⁵Ebû Zehre, 31; Yunus Vehbi Yavuz, “Ebû Hanife'yi Tanımak”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, XV (1), 2002, 1-18.

⁶Ebû Zehre, 22; Yunus Vehbi Yavuz, “Ebû Hanife'yi Tanımak”, 2.

⁷ Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 131.

⁸Ebû Zehre, 29.

⁹Ebû Zehre, 21.

¹⁰ Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 132.

hadis almıştır. Onların vasıtasıyla Mekke ve Medine ilmini alarak Hz. Ömer, Abdullah b. Abbas gibi ashabın fakihlerinin fetva ve görüşlerini öğrenme imkânı elde etmiştir. Zeyd b. Ali, Cafer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, Süfyan b. Uyeyne, Malik b. Enes ve Abdullah b. Hasan b. Hasan gibi birçok âlim ile görüşme fırsatı bulmuş, onlarla fikir alışverişlerinde bulunmuştur.¹¹

Ebû Hanîfe, tabakat yazarlarının pek çoğu tarafından tebeu't tâbiinden sayılır. Ancak onun Kûfe'ye gelen Enes b. Malik'i küçük yaşlarda iken gördüğünü söyleyenler vardır. Buradan hareketle onun tâbiinden olduğunu söylerler. Tâbiin sayılmak için için sahabeden birini sadece görmeyi kâfi görenlerin görüşü dikkate alındığında Ebû Hanîfe'nin tabiinden olduğunu söylemek mümkündür.¹²

Ebû Hanîfe'nin hayatının elli iki senesi Emevî, on sekiz senesi ise Abbasî döneminde geçmiştir. Hilafetin Abbasîlere geçişi de dâhil olmak üzere pek çok olaya tanıklık etmiştir. Ebû Hanîfe, ehl-i beyte olan kalbî bağlılık ve yakınlığı sebebiyle Emevîlerin ehl-i beyte karşı tutumlarının sertleşmesi üzerine açık tenkitlerde bulunmuştur.¹³ Ehl-i beytten olan Zeyd b. Ali ve oğlu Yahya'nın devlet tarafından öldürülmesi âlimlerin tepkisini çekmiştir. Bu daha hilafeti zayıflatmıştır. Son halife II. Mervân, bu tepki ve muhalefetleri yumuşatma gayesiyle Irak valisi vasıtasıyla pek çok alime görevler teklif etmiştir. Ebû Hanîfe de bu çerçevede kendisine teklif edilen Kûfe kadılığı ve hazine eminliğini reddetmiştir. Bu nedenle türlü baskılar ve işkencelere maruz kalmıştır. Sonunda da hapsedilmiştir. (h.130/m.747) Durumu ağırlaşarak sağlığı kötüye gidince vali hapisten çıkarılmasına müsaade etmiştir. Sonrasında Ebû Hanîfe Mekke'ye giderek halifelik Abbasîlere geçinceye dek orada ikamet etmiştir.¹⁴

Hilafetin Abbasî hanedanına geçmesinden memnun ve ümitvâr olan Ebû Hanîfe Kûfe'ye tekrar dönmüştür. Ancak Irak'taki karışıklığın sürdüğünü görünce Mekke'ye geri dönmüştür. Halife Mansur zamanında ortalık durulunca Kûfe'ye tekrar gelerek burada ders vermeye tekrar başlamıştır.¹⁵

Ebû Hanîfe, ehl-i beytten olan âlim Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın hapiste ölmesi ve ayaklanan iki oğlu Muhammed en-Nefsüzzekiyye ve İbrahim'in öldürülmesi üzerine

¹¹Ebû Zehre, 77-78; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 132.

¹² Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 132.

¹³Ebû Zehre, 36.

¹⁴Ebû Zehre, 38-39; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 133.

¹⁵Ebû Zehre, 39; Yunus Vehbi Yavuz, "Ebû Hanîfe'yi Tanımak", 8.

Abbasî hilafetine karşı açık tenkitlerde bulunarak tavrı almaya başladı. Hatta derslerinde ihtilalcilerin desteklenmesi gerektiği rivayet edilir. Halife Mansur da Ebû Hanîfe'nin kendisine olan bağlılık ve itaatini ölçmek için ona Bağdat kadısı olmasını teklif etmiştir. Bu teklifi reddeden Ebû Hanîfe hapse atılarak işkencelere maruz kalmıştır. Hapisten çıktıktan bir müddet sonra h.150/m.767 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.Kabri Bağdat'ta bulunan ve adına nisbetle Azamiye denilen mevkidedir.¹⁶

Ebû Hanîfe'nin hapiste zehirlenerek öldürüldüğü söylene de cenazesinde halifenin bulunduğu göz önüne alındığında hapisten çıktıktan sonra vefat ettiği rivayeti daha uygundur. Zira halife, durumu ağırlaşan Ebû Hanîfe'yi hapisten çıkararak halkın nazarında töhmetten kurtulmayı amaçlamıştır.¹⁷

Vakar ve tevazu timsali olan Ebû Hanîfe'nin derslerine İslam coğrafyasının her tarafından talebeler akın etmiştir. Binlerce talebe yetiştirdiği nakledilir.Züfer b. Huzeyl(v. 158/775),Ebû Yûsuf (v.182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (v. 189/805), Esed b. Amr(v. 190/806), Hasan b. Ziyad el-Lü'lûî(v.204/819), Vekî b. el-Cerrâh (v.197/812) veEbû Muti el-Behlî (v.195/ 814) önde gelen talebelerindendir.¹⁸

Ebû Hanîfe, hak bildiği yolda cesurca yürüyen, doğruyu söylemekten ve onun mücadelesini vermekten geri durmayan sağlam bir kişiliğe sahipti. Gerek Emevîler gerekse Abbâsîler dönemlerinde devlet yöneticilerinin haksızlık ve zulümlere karşı çıkmış, onlara meşruiyet kazandırmama gayesiyle teklif ettiği görev ve hediyeleri reddetmiştir. Bu sebepler türlü işkence ve baskılara maruz kalmıştır. İnandığı hakikatler ve idealler uğrunda hapse girmekten çekinmemiştir. Devlet adamlarıyla en iyi ilişkisi Abbasî Halifesi Mansur döneminde gerçekleşmiştir. Bununla beraber gördüğü hata ve keyfî muameleleri eleştirmeye devam etmiştir.¹⁹

Ebû Hanîfe'nin cömert, emîn ve zâhid bir kimse olduğu hususunda kaynaklar ittifak halindedir. Temiz giyinmeye dikkat eder, çevresindekileri de buna teşvik ederdi. Kazancının helal olmasına titizlik gösterirdi. Ortağının defolu olan bir kumaşı hatayla

¹⁶Ebû Zehre, 59; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 133; Ayrıca bkz. Abdullah Erdem, *Mevsûlî'nin Muhtar Adlı Eserinin Kitâbü'n Nikâh İle Feraiz Bölümleri Arasındaki İmâmeyn'e Yapılan Atıfların Tesbit Ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017, 5.

¹⁷Ebû Zehre, 59; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 133.

¹⁸Yunus Vehbi Yavuz, "Ebû Hanife'yi Tanımak", 9; Ahmet Ak, "İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe'nin Hayatı ve İtikadî Görüşleri", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, XIV (27), 1-27.

¹⁹Ebû Zehre, 53; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 133.

sağlam kumaş fiyatına satması sebebiyle o grup malın tüm kazancını ihtiyaten sadaka olarak dağıttığı rivayet edilir.²⁰ Yine yıllık kazancını hesaplayarak ilim talebelerine yardımcı olduğundan bahsedilir. Onlara “*Bunları ihtiyacınız olan yere harcayın ve sadece Allah’a hamdedin. Zira bu verdiğim mallar gerçekte bana ait değildir; sizin nasibiniz olarak Allah kerem ve ihsanından onu benim vasıtamla sizlere göndermiştir*” derdi. Onun döneminde yaşamış âlimler takva, edep cömertlik, ilim, cesaret ve tevazu gibi sıfatlar açısından Ebû Hanîfe’nin ender görülen bir alim olduğunu ifade ederler.²¹

Ebû Hanîfe’nin âbid ve zâhid kişiliği ve tarikat silsilelerinde önemli bir yeri olan Cafer es-Sâdık ile ilmî müzakerelerde bulunmasından hareketle tasavvufî hayata yönelerek “*İki yıl olmasaydı Numân helâk olmuştu.*” dediği rivayet edilir. Ancak Ebû Hanîfe’ye isnad edilen bu sözün sahih kaynaklarda dayanağı yoktur. Bu iddia bir takım Saiklerle ortaya atılmış olabilir. Ayrıca Ömrünün son iki senesinde fıkıh ile ilişkisini kestiğine dair rivayetler de gerçeği yansıtmamaktadır.²²

Ebû Hanîfe, dönemindeki âlimlerin hatalı hükümlerini tenkit etmekten geri durmamıştır. Nitekim Kûfe Kadısı olan İbn Ebû Leyla’ya ait bazı hükümleri talebeleriyle beraber derslerde ve ilmî toplantılarda tartışmıştır. Bu durumdan rahatsız olan İbn Ebi Leyla’nın şikâyeti üzerine Ebû Hanîfe’nin fetva vermesini bir süre yasaklandığı nakledilir. Ebû Yûsuf’un telif ettiği “*İhtilafu Ebi Hanîfe ve İbn Ebi Leyla*” adlı eser aralarındaki görüş ayrılıklarını ortaya koymasından önemlidir.²³

Bununla beraber Ebû Hanîfe farklı görüşlere hoşgörü ile yaklaşır. Kendi ictihadının tek doğru olduğunu savunan bir taassuba sahip değildi. Ders halkasında her talebesine söz hakkı verir, onların görüşlerini rahatça ifade etmelerine imkân tanır. Müzakereler sonucu vardığı görüş için “*Bizim kanaatimiz ve varabildiğimiz en güzel görüş budur. Bu fikirden daha iyi ve güzelini bulan olursa şüphesiz doğru olan fetva onun görüşüdür.*” derdi.²⁴

²⁰ Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 133.

²¹ Saymerî, 57; Ebû Zehre, 35.

²² Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 133.

²³ Ebû Zehre, 52; Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 134.

²⁴ Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 134;

2. Eserleri

1- el-Müsned: Ebû Hanîfe'nin fetvalarında delil olarak kullandığı hadisleri içeren bir eserdir. Bu hadisler öğrencileri aracılığıyla nakledilerek kayıt altına alınmıştır.²⁵

2- el-Fıkhu'l Ekber: Akaid ilmi ile ilgili bir eserdir. Ehl-i sünnetin görüşleri özetlenmiştir. Bu kitabın Ebû Hanîfe'ye ait olduğu hususunda âlimler ittifak halindedir.²⁶

3- el-Fıkhu'l Ebsat: Bu eser Oğlu Hammâd ve öğrencileri Ebû Yûsuf ve Ebû Mutî el-Belhî tarafından nakledilmiştir. Akaid ilmi ile ilgilidir.²⁷

4- el-Âlim ve'l Müteallim: Ehl-i sünnetin görüşlerini savunma ve açıklama gayesiyle hazırlanmış bir eserdir. Soru-cevap tarzındadır. Akaid ilmi ile ilgilidir.²⁸

5- er-Risale: Ebû Hanîfe bu eserinde akaid ile ilgili konularda kendisine yöneltilmiş iddia ve ithamlara yanıtlar vermiştir. Eseri Basra kadısı olan Osman el-Bettî'ye hitaben yazmıştır.²⁹

6- el-Vasiyye: Akaid ilmi ile ilgili meseleleri özetle ele alan bir risaledir.³⁰

7- el-Kasidetü'l Numâniyye: Ebû Hanîfe'nin Peygamber Efendimiz için yazmış olduğu naattır.³¹

Bu eserlerin dışında Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen eserler de vardır. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin fikhî görüşleri, Muhammed eş-Şeybânî'nin kaleme aldığı *zâhirü'r rivaye* ve *nâdirü'r rivaye* eserlerinde mevcuttur. Zira Ebû Hanîfe, fikhî konuları bir nevi ictihadşûrası sayılan ders halkalarında istişare ederek tartışmalar sonucu ortaya çıkan çözümleri öğrencilerine yazdırmıştır.³²

3. İctihad Yöntemi

Ebû Hanîfe, yaptığı sayısız ictihadı yazmadığı gibi hükümlere ulaşırken takip ettiği metot hakkında da bir eser kaleme almamıştır. Ancak "*Biz evvela Allah'ın*

²⁵Ebû Zehre, 187.

²⁶ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 134; Yunus Vehbi Yavuz, "Ebû Hanîfe'yi Tanımak", 18.

²⁷ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 134.

²⁸Ebû Zehre, 186; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 134.

²⁹Ebû Zehre, 186.

³⁰ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 134.

³¹ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 134.

³²Ebû Zehre, 211.

kitabında bulunanı alırız. Eğer orada bulamadıysak Peygamber Efendimizin sünnetine müracaat ederiz. Orada da bir şey bulamadıysak sahabenin ittîfak ettiklerini benimser, ihtilâf ettiklerinde de dilediğimiz görüşü seçeriz. Başka kimselerin görüşlerini onların görüşlerine tercih etmeyiz. Ancak tâbiîn âlimlerinin icthad ve görüşlerine bağlı kalmayız. Biz de onların yaptığı gibi icthad ederiz. Arada ortak bir illet var ise bir hükmü diğer hükme kıyas ederiz.” sözü icthad metodu hakkında bir fikir vermektedir.³³

Ebû Hanîfe hüküm verirken çok kıyas yapmak ile itham edilmiştir. Onun bazı konularda suçlanmasının sebebi, tabiinin görüşlerine bağlı kalmayarak kendisinin de onlar gibi icthad yapabileceğini söylemesi ve gerek gördüğünde çağdaşı olan fıkıhçıların aksine icthadda bulunmasıdır.

Irak bölge itibariyle farklı ve karmaşık durumlara sahne olabiliyordu. Zira bu şehir, farklı millet ve kültürlerle sahip insanların bir arada yaşadığı bir yerdi. Ayrıca ilmî olarak pek çok münazaralara şahit olmaktadır. Burada ortaya çıkan meselelere çözümler bularak müslümanlara yol göstermek ve onların aşırı görüşlere eğilimleri önlemek gerekiyordu. Ebû Hanîfe de bu hususta çekimser davranmayarak fikhî konulara çözümler üretmiştir. Kıyası belli bir sistem ve kurala bağlayarak hüküm vermede kullanmıştır. Hatta daha vuku bulmamış farazî meseleleri de icthadına konu ederek hükme bağlamıştır. Onun kıyası nassa tercih ederek haber-i vahidleri kullanmadığı iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. O sünnetin önemine vurgu yapmış ve fetvaların ayetlerden sonra delil olarak kullanmıştır. Bu durum onun icthadlarında açıkça görülmektedir. Nitekim ders halkalarında birçok hadis hafızının bulunduğunu kaynaklar nakletmektedir. Ebû Hanîfe'nin icthadlarında kullandığı hadisleri tesbit ederek inceleyen birçok eser telif edilmiştir. Tahâvî'nin *Meâni'l Âsâr* ve *Müşkilü'l Âsârı* bu eserlerdendir. Onun senedleriyle beraber rivayet ettiği hadis sayısı da az değildir. Ebû Hanîfe'nin müsnedi ile Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin eserlerinde ona ait pek çok hadis rivayeti bulunmaktadır. Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, Ebû Hanîfe'nin, hocası Hammâd ve diğer âlimlerden olmak üzere dört bin civarında hadis rivayet ettiğini söyler.³⁴

Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin kendisine sorulan bir meseleyi hükme bağlarken takip ettiği metodu şu şekilde özetler: Evvela öğrencilerinin konuyla ilgili bildikleri bir hadis

³³Ebû Zehre, 266; Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2012, 175.

³⁴Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 135.

veya sahabe sözü olup olmadığını sorar, onları dinledikten sonra kendi bildiği rivayetleri naklelerdir. Daha sonra konuyu farklı yönleriyle ele alarak hüküm verirdi. Eğer o konuda hadis veya sahabe sözü mevcut değilse kıyasa başvururdu. O da mümkün değilse istihsana başvururdu. Bazı fetvalarının konuyla ilgili bir hadisle çelişmesi ise bazen hadisin ona ulaşmaması, çoğu kez de onun sıhhat şartlarını taşımaması sebebiyledir. Bununla beraber bulunduğu bölge artan hadis uydurma faaliyeti nedeniyle haberi vahidlere ihtiyatla yaklaşmış ve onlarla amel için birtakım şartlar ileri sürmüştür. Kalabalık bir topluluk önünde gerçekleşen veya sıkça tekrarlanması nedeniyle çoğunluk tarafından bilinip rivayet edilmesi gereken bir mesele (*umumu'l belvâ*), ile ilgili olan haber-i vahidi şâz görüşlerden saymıştır. Bu durum metodolojisini kavrayamayanlar tarafından hadisi terk etmekle itham edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca mürsel hadisler de onun kullandığı deliller arsındadır.³⁵

4. Fıkıh İlmindeki Yeri

Ebû Hanîfe fikhî konuları, katılımın geniş olduğu ve bir nevi ictihad şûrası addedilen ders halkalarında istişare ve tartışmaya açarak ortaya çıkan çözüm ve hükümleri öğrencilerine yazdırmıştır. Ortaya çıkan hüküm ve çözümler ise konularına göre *kitaplara*, bunlarda kendi aralarında tasnif edilerek *bab* ve *fasıllara* ayrılmıştır. Bu fikhî birikim taharettten başlamak suretiyle münâkehât, muâmelât, ukûbât ve benzeri bölümler şeklinde kayıt altına alındı. Bu nedenle Hanefî fikhının tedvin sürecinin Ebû Hanîfe ile başladığını söyleyebiliriz.³⁶

Ebû Hanîfe, Irak'ta oluşan fikhî zenginliği, dönemin şartlarına ve ortaya çıkan yeni durumlara göre yeniden değerlendirerek sistemleştirmiştir. Döneminde oluşan fikhî zenginlik; bu birikimin gelişimine önderlik etmesi, üstat olması ve görüşlerinin ağırlığı sebebi ile sonraki dönemlerde ona nispetle *Hanefî mezhebi* olarak anılmıştır.

Ebû Hanîfe, fikhî problemlerin çözümünde kıyas müessesinin şekillendirerek sistemleştirmiştir. Ayrıca istihsan delilini de fıkıhta ön plana çıkarmıştır. Fıkıh ilminin gelişiminde onun büyük bir payı vardır. Bu ilmin terakkisine olan büyük katkıları, diğer müçtehitler tarafından da ifade edilmiştir. İmam Şafî'nin şu sözü onun âlimler

³⁵Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 136.

³⁶Ebû Zehre, 213; Yunus Vehbi Yavuz, “Ebû Hanîfe'yi Tanımak”, 18.

nezdindeki yerini anlatmak için yeterlidir: “İnsanlar fıkhıta Ebû Hanîfe’nin çocuklarıdır.”³⁷

B. EBÛ YÛSUF’UN HAYATI, ESERLERİ, İCTİHAD YÖNTEMİ VE FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

1. Hayatı

Ebû Yûsuf, Irak’ın Kûfe şehrinde hicrî 113 / miladî 731 senesinde doğmuştur.³⁸ Asıl ismi Yakub’tur. Babasının adı İbrahim’dir. “Ebû Yûsuf” künyesi ile anılmasının sebebi, Yûsuf adında bir oğlu olması sebebiyledir. Kaynaklarda çocukları hakkında başka bir bilgi yoktur.³⁹

Ebû Yûsuf’un soyu sahabeden Sa’d b. Büceyr’e dayanır. Hz. Sa’d, Uhud Savaşı’na yaşının küçüklüğü sebebiyle katılamamıştır. Katıldığı Hendek Gazvesi sonrasında Peygamber Efendimizin Sa’d’ın başını okşayarak ona dua ettiği anlatılır. Hz. Sa’d sonraları Kûfe’ye yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Cenaze namazını sahabeden Zeyd bin Erkam’ın kıldırıldığı aktarılır.⁴⁰

Ebû Yûsuf, yoksul bir aileye mensup idi. Bu sebeple tahsil yıllarında sıkıntılar yaşamıştır. Buna rağmen çeşitli dallarda ilim tahsil etmiştir. Daha çok hadis ve fıkıh alanında temayüz etmiştir. Kaynaklar küçük yaşlarda babasını kaybeden ve gençlik çağı yoksulluk içinde geçen Ebû Yûsuf’un ailesi tarafından bir sanat icra etmesi konusunda ısrar edildiğini aktarır.⁴¹ Nitekim tahsil çağında Ebû Hanîfe’nin derslerine devam ederek sanat icrasını aksatan Ebû Yûsuf, ailesi tarafından şöyle ikaz edilir: “Ebû Hanîfe ile aşık atmaya kalkma. Onun tuzu kuru, ekmeği tazedir. Hâlbuki sen çalışıp nafakanı sağlamak zorundasın.”⁴²

³⁷Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbuhu*, 128.

³⁸Zâhid el-Kevserî, doğum tarihinin h.93/m.711 olması gerektiğini söylese de tabakat kitaplarında yer alan Ebû Yûsuf’un altmış dokuz yaşında vefat ettiği rivayeti karşısında bu değerlendirme zayıf kalmaktadır. (Bkz. Salim Ögüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1994, X, 260.)

³⁹Ebû Zehre, *Darü’l Fikr*, 1977, 220.

⁴⁰Salim Ögüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 262; Rıfat Uslu, “İmam Ebû Yusuf’un Hayatı ve Kitabı’l Harac’ı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22, 2013, 403-429.

⁴¹Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 220.

⁴²Saymerî, 99.

Ebû Yûsuf, Kûfe’de birçok hocadan dersler almıştır. Evvela hadis dersleri almıştır. Bu ilmi tahsilinden sonra fıkıh ilmine yöneldi. Bu gaye ile İbn Ebi Leyla’dan dokuz yıl fıkıh dersi aldı. Daha sonra Ebû Hanîfe’nin hukuk metodunu kendine daha uygun bulduğu için O’nun derslerine devam etti. Ebû Hanîfe’nin vefatına kadar takriben on yedi sene bu derslere ara vermemiştir.⁴³ Ebû Yûsuf, hocalarına olan hürmet ve iştiyakını şu sözlerle ifade etmiştir: “Okuduğum ilim halkaları içinde İbn Ebi Leyla ve Ebû Hanîfe’nin meclisinden daha sevimlisini görmedim.”⁴⁴

Nafaka temininde zorlanan Ebû Yûsuf, bu nedenle derslerini kimi zaman aksatıyordu. Ebû Hanîfe’nin zekâ ve kavrayışı çok güçlü olan bu öğrencisinin derslere muntazam bir şekilde devam etmesini sağlamak amacıyla nafakasını karşıladığı rivayetler arasındadır. Zira anlayış ve kavrayışı çok keskin olan bu âlimin elli küsur hadisi tek dinlemede hıfzettiği rivayet edilir.⁴⁵

Rivayetlerde Ebû Yûsuf’un bir ara Ebû Hanîfe’nin ders halkasından ayrılarak ders halkası kurduğu anlatılır. Ancak bu durum, Ebû Hanîfe’nin müdahalesi ile uzun sürmemiştir. Şöyle ki; Ebû Hanîfe, bir talebesine Ebû Yûsuf’un halkasına gidip şu soruyu sormasını ister: “Bir adam elbisesini temizletmek için temizleyiciye götürse ve ücreti mukabilinde elbisesini teslim etse, daha sonra elbisesini teslim almak için vardığında temizleyici elbiseyi daha önce aldığını inkâr etse, birkaç gün sonra müşteri tekrar elbisesini istemeye gittiğinde elbisesini temizlenmiş olarak teslim alsa, esnafın temizlik ücreti alma hakkı var mıdır? Cevap olarak “*hakkı vardır.*” dese de “*hakkı yoktur.*” dese de sen “*hata ettin.*” de. Bunun üzerine talebesi Ebû Hanîfe’nin dediği gibi yapar. Ebû Yûsuf soruya önce “*esnafın ücreti almaya hakkıdır.*” der. Soruyu soran “*olmadı*” deyince düşünür ve “*esnaf ücret alamaz.*” der. Aynı şekilde yine “*olmadı*” cevabını alınca Ebû Yûsuf sorunun kaynağını fark eder. Bunun üzerine Ebû Hanîfe’ye varır ve cevabını sorar. Ebû Hanîfe “seni buraya temizleyicinin meselesi mi getirdi.” diye tebessüm ederek soruyu şu şekilde yanıtlar: “Eğer esnaf elbiseyi inkâr etmek suretiyle gasp etmesinden sonra temizlediyse ücret alma hakkı yoktur. Zira inkâr ile icare akdi ortadan kalkıp bozulmuş olur. Elbise temizliğini de kendi için yapmış olur. Eğer inkârdan önce temizlemiş ise ücreti talep etme hakkına sahiptir.” Bu fikhî incelik

⁴³Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 220; Salim Ögüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 261.

⁴⁴Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbuhu*, 100.

⁴⁵Saymerî, s.99; Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 220.

ve kavrayışı gören Ebû Yûsuf ders halkasına dönerek Ebû Hanîfe'nin vefatına kadar halkadan ayrılmamıştır.⁴⁶ Bununla beraber Muhammed b. Yesâr, Ebû İshak eş-Şeybânî, A'meş, Hişâm b. Urve, Süleyman et-Temîmî, İsmâil b. Ümeyye ve Hasan b. Dînâr gibi bilginlerden de dersler almıştır. Husayn bin Abdurrahman ise Ebû Yûsuf'un hadis alanında en önde gelen hocasıdır.⁴⁷

Ebû Yûsuf'un zekâsının yanı sıra ilmî gayreti de ileri seviyede idi. Hasan bin Ziyad'ın aktardığına göre hac ziyareti esnasında hastalanmıştı. Süfyan bin Uyeyne ise kendisini ziyaret için gelmişti. Ebû Yûsuf orada Süfyan'dan dinlediği kırk hadisi hastalık ve yorgunluğa aldırmadan ezberleyip, yanındakilere yazdırmıştır.⁴⁸ Ayrıca Arap tarihini yeterince bilmediği hakkında yapılan bir eleştiri sebebiyle bir ay eve kapanmak suretiyle çalışmış ve edindiği bilgilerle yanındakileri hayrete düşürmüştür.⁴⁹

Ebû Yûsuf, fıkhıdaki şöhretinin yanı sıra hadis ilminde de iyi derecede vukufiyete sahipti. Ehl-i rey içinde hadisi alınabilen en güvenilir kişi olarak tanındığı belirtilir. İbn Cerîr, onun hadis ezberinde çok iyi olup, hıfzındaki hadisleri insanlara yazdırdığını söyler.⁵⁰

Yahya bin Maîn, "*Rey ekolü içerisinde Ebû Yûsuf'tan daha fazla hadis hıfzedeni görmedim.*" demiştir.⁵¹

Kendisine Irak fıkıhçılarının sorulması üzerine Şafîî hukukçu Müzenî şu şekilde cevap vermiştir: "Ebû Hanîfe bu ekolün önderidir. Ebû Yûsuf hadise en fazla vakıf olanlarıdır. Muhammed eş-Şeybânî furu' fıkhi en iyi bilenleridir. Züfer ise aralarında kıyası en iyi kullananlarıdır."⁵²

Ebû Yûsuf'un verdiği derslere birçok talebe iştirak etmiştir. Bunlar arasında fıkıh öğrenmek için gelenler olduğu gibi kendisinde hadis rivayet etmek gayesiyle katılanlar da olmuştur. Bu talebelere meşhurları Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ahmed b.

⁴⁶Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbuhu*, 29.

⁴⁷ Salim Öğüt, "Ebû Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 261; Rifat Uslu, "İmam Ebû Yusuf'un Hayatı ve Kitabı'l Harac'ı", 413.

⁴⁸Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbuhu*, 100.

⁴⁹ Salim Öğüt "Ebû Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 261.

⁵⁰Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 220;

⁵¹Rifat Uslu, "İmam Ebû Yusuf'un Hayatı ve Kitabı'l Harac'ı", 408.

⁵² Ebû Zehra, 252.

Hanbel, Hasan b. Ziyâd, Yahya b. Maîn, Bişr b. Gıyâs, Esed b. Furât, Cafer b. Yahya el-Bermekî, Hilâl b. Yahya er-Re'y, Bişr b. Velîd el-Kindî'dir.⁵³

Ebû Hanîfe'nin vefatına kadar onun yanından ayrılmayıp ilim ile iştigal eden Ebû Yûsuf'un, hocasının irtihalinden sonra (h.150) kadı oluncaya dek ne ile meşgul olduğu hususunda açık bir rivayet bulunmamaktadır.⁵⁴

Kadılığı: EbûYûsuf, geçim zorluğundan dolayı Abbasi Halifesi olan Mehdî-Billâh döneminde (h.775/785) Bağdat'a yerleşti. 782 yılında, kadılık makamına getirildiği rivayet edilir. Mehdî-Billâh döneminden sonra Halife Hâdî döneminde de bu göreve devam etti. Ardından halifelik makamına geçen Harun Reşid de onu bu görevde bıraktı. Harun Reşid döneminde ilk defa *kadı'l kudatlık* makamı oluşturularak bu makama Ebû Yûsuf getirildi. Böylece ilk kâd'ıl kudat unvanını almıştır. Abbasî topraklarındaki tüm kadıları atama ve görevden alma yetkisi kendisine verilmiştir. Bu makam ile yargı hukukunda uygulama birliği sağlanması noktasında önemli bir aşama kaydedilmiştir.⁵⁵

Saray çevresinde yüksek bir itibara sahip olan ve kadı'l kudatlık görevine yükselen Ebû Yûsuf, idarecilerin hevaları yönünde fetvalar vererek bu mevkiye ulaşmakla itham edilmiştir. Zaman zaman kadılık görevini kabul etmesi ve idarecilerle beraber olması sebebiyle de eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak onun ahlak ve karakteriyle ilgili olarak kaynaklarda nakledilen rivayetler bu ithamların kesinlikle haksız olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca "*Kitabu'l Harac*" isimli eserinde Halife Harun Reşid'e hitaben yazdığı şu cümleler de eleştirilerin gerçeği yansıtmadığının bir göstergesidir: "*Bugünün işini yarına bırakma... Allah'ın sana verdiği görevde bir saat bile olsa hakkı yerine getir. Kıyamet gününde yöneticilerin en mutlusu halkı en mutlu olandır. Sen doğru yoldan ayrılma ki halkın da ayrılmasın. Arzularına uymaktan ve öfkelenip intikam almaktan sakın...*"⁵⁶

Ebû Yûsuf, ilmin insanı çıkardığı üstün mevkii insanların görüp fark etmesi için en iyi şekilde giyinir, en iyi atlara binerdi. Bu konuda kendini eleştirenlere ise şöyle cevap verirdi: "*Terzi çocuğunun ilim vesilesiyle yükseldiğini herkesin görmesini*

⁵³Rıfat Uslu, "İmam Ebû Yusuf'un Hayatı ve Kitabu'l Harac'ı", 414; Salim Ögüt "Ebû Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 262.

⁵⁴Salim Ögüt, "Ebû Yusuf ve Hanefiliği", *İslami Araştırmalar Dergisi*, XV (2), 2002, 291-301.

⁵⁵Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 220-221; Salim Ögüt "Ebû Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 261.

⁵⁶Ebû Yûsuf, *Kitabu'l Harac*, thk. Taha Abdurrauf, el-Mektebetü'l Ezheriyye Li't Turâs, 13.

istiyorum.” Ayrıca yargı ile iştilal eden fıkıhçıların insanlar nazarında saygın bir mevkide görülmesi için hususi bir kıyafet giymelerini temin etmiştir. Bununla beraber sıkıntılar içerisinde geçen hayatını hiç unutmamış, ömrü boyunca ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatmıştır.⁵⁷

Hayatının sonuna dek kadı’l kudatlık görevine devam Ebû Yûsuf, hicrî 182/ miladî 798 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.⁵⁸ Cenaze namazını Halife Harun Reşid kıldırmıştır. Kabri Bağdat’ın Kâzımiyye mevkiinde kendi ismiyle anılan caminin yanında bulunmaktadır.⁵⁹

2. Eserleri

1-Kitabu’l Harac: İslam hukuku tarihinde malî hukuk alanındaki en önemli teliflerden biridir. Alanında günümüze ulaşmış ilk eserdir. Eserdeki asıl gaye devletin malî siyasetini ortaya koymak olsa da çeşitli alanlara dair malumatları da barındırmaktadır.Halifenin isteği üzerine yazılmıştır.⁶⁰

2- İhtilafu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ: Bu eserinde iki hocasının birbirinden ayrıldığı ihtilaf noktalarını ortaya koymuştur. Eseri Muhammed eş-Şeybânî nakletmiştir.⁶¹

3- Kitabu’r Red ale’s Siyeri’l Evzaî: Ebû Hanîfe’nin eş-Şeybânî’ye imlâ yolu ile yazdırdığı “*es-Siyerü’s Sağir*” adlı devletler hukuku alanındaki kitaba Evzaî eleştirilerde bulunmuştur. Ebû Yûsuf Evzaî’nin “*Kitabu Siyeri’l Evzaî*” adlı bu eserine cevap niteliğinde söz konusu kitabı yazmıştır.⁶²

4- Kitabu’l Âsar: Ebû Yûsuf kanalıyla Ebû Hanîfe’den gelen hadis ve hukukî görüşleri barındıran bu eseri oğlu Yûsuf nakletmiştir. Bu eser aynı zamanda Ebû Hanîfe’nin müsnedi sayılır.⁶³

⁵⁷ Salim Ögüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 261.

⁵⁸Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbuhu*,108. Seksen dokuz yaşında vefat ettiği şeklindeki rivayetlerin zayıf bulunması yanında h.172/m.788 veya h.181/m.797 yılında vefat ettiğine dair rivayetler tabakat âlimleri arasında pek kabul görmemektedir.(Bkz. Salim Ögüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 261.)

⁵⁹ Salim Ögüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 261.

⁶⁰Ebû Yûsuf, *Kitabu’l Harac*”,13; Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 222.

⁶¹Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 225.

⁶²Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 229.

⁶³Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 225.

Bunların dışında el-Meharic, EdEbû'l Kâdı, Kitâbü İhtilâfi'l Emsâr, Kitabü'r Red alâ Malik bin Enes, Kitabü'l Emalî, Müsnedü'l İmam Ebi Yûsuf ve Kitabü'n Nevadir gibi telifler de Ebû Yûsuf'a nisbet edilir.⁶⁴

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Hanefi mezhebinde ilk eser yazan fıkıhçı Ebû Yûsuf'tur.⁶⁵

3. İçtihat Yöntemi

Ebû Yûsuf'un bir meselenin fikhî hükmünü ortaya koyarken takip ettiği metot, onun söz ve fetvalarından çıkarılabilir. Çünkü kendi içtihat yöntemi yazdığı bir usul kitabı mevcut değildir. Rivayetlerde hayatının son dönemlerinde yaptığı bir duadan bahsedilir. Bu dua onun içtihat yöntemi ile alakalı ipuçları vermektedir. Duası şöyledir: *“Allahım! Sen biliyorsun ki önüme çıkan her hadisenin hükmü için önce senin kitabına baktım ve orada bir çıkış yolu bulduysam aldım. Eğer bulamadıysam peygamberinin sünnetine baktım. Orada da bir çıkış yolu bulamadıysam ashabin sözlerine baktım.”* Rey ekolünün önde gelenlerinden olan Ebû Yûsuf'a ait bu ifadeler, onun kavlu's sahabeyi kıyasa tercih ettiğine işaret etmektedir. Kerhî de bu tespiti destekleyerek onun sahabe kavli sebebiyle bazı durumlarda kıyası terk ettiğini belirtir.⁶⁶

Ebû Yûsuf'un verdiği fetvalar incelendiğinde kitap, sünnet, kavlu's sahabenin yanında icma, kıyas, örf, istihsan ve şeru men kablena gibi delilleri de göz önünde bulundurduğu söylenebilir.⁶⁷

Ehl-i rey içerisinde hadis ilmi açısından da en iyi derecedeki fıkıhçılardan kabul edilen⁶⁸Ebû Yûsuf, hadislerden çokça faydalanmış ve kıyas deliline sıkça müracaat etmiştir. Bununla beraber bazı durum ve meseleler karşısında istihsan delilini de ön planda tutmuştur.⁶⁹

Ebû Yûsuf'un fetvalarında göz önünde bulundurduğu kaidelerden bazıları şu şekildedir:

⁶⁴ Salim Öğüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 264.

⁶⁵ Salim Öğüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 264.

⁶⁶ Salim Öğüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 263.

⁶⁷Rıfat Uslu, “İmam Ebû Yusuf'un Hayatı ve Kitabı'ı Harac'ı”, 416.

⁶⁸Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 220.

⁶⁹ Salim Öğüt “Ebû Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 263.

Zamanın değişmesiyle hükmün değişmesi: Mesela Hz. Ömer'in tespit ettiği haraç vergisinin miktarını yaşadığı dönemin koşullarına göre yeniden ele almıştır.⁷⁰

Zaruretler, mahzurlu olan şeyleri mubah kılar: Mesela izdiham sebebiyle bir şehir içerisinde iki ayrı yerde cuma namazının kılınmasını caiz görmüştür.

Zaruretler miktarınca takdir edilir: Mesela izdiham sebebiyle şehrin farklı yerlerinde cuma namazı kılınmasına, cuma mescidi sayısının sorunu ortadan kaldıracak miktarda sınırlandırılması kaydıyla mümkün olacağını ifade etmiştir.⁷¹

Ebû Yûsuf'un verdiği fetvalar, hikmet-i teşriiyeye ne kadar vakıf bir mtehid olduğunu ortaya koymaktadır.

şunu da belirtmek gerekir ki literatürde Eb Yûsuf'un mutlak müçtehit olup olmadığı hususu tartışılmıştır. Bu konuda İbn Kemal(v. 940/1534) ve İbn Âbidîn'in (v. 1252/1836) de aralarında olduğu bir grup onun mezhepte müçtehit olduğunu ifade etmişlerdir. Serahsî, İbn Hazm, son dönem âlimlerinden Zahid el-Kevserî, Muhammed Eb Zehre'nin aralarında olduğu bir grup ise onun mutlak bir müçtehit olduğunu söylemişlerdir. Eb Yûsuf'un mutlak mtehid olduğunu savunanlar onun, Eb Hanîfe'ye yalnızca fikhın furu' kısmında muhalefet edip usul kısmında hocasına bağlı kaldığı görüşünü kabul etmezler. Onlara göre fetva hususunda bazı hususlara dikkat edilse de o dönemde usul ilmi tam olarak olgunlaşmamıştı. Ayrıca Eb Yûsuf'un sadece Eb Hanîfe'nin ortaya koyduğu hususlarla yetindiğini söylemek de doğru değildir. Hanefî mezhebinin oluşum ve olgunlaşmasında Eb Hanîfe'nin rehberliği ve yol gösterici konumu malum olmakla beraber bu noktada Eb Yûsuf ve Muhammed eş-şeybânî'nin de payları vardır. Bununla beraber Züfer, Eb Yûsuf ve eş-şeybânî, taklitten uzak bir şekilde görüşlerini delillere dayandırmışlardır.⁷² Bu görüşü benimseyen Muhammed Eb Zehra, Hanefî mezhebinin "*Eb Hanîfe ve arkadaşlarının görüş ve fetvalarının toplamı*" olarak tanımlar.⁷³

⁷⁰ Salim ğt "Eb Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 263.

⁷¹ Salim ğt "Eb Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 263.

⁷² Salim ğt "Eb Yûsuf", X, 263; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Bayder, *Kurucu İmama Muhalefetin İmkân ve Sınırı*, Marifet Mektepleri Yayınları, Ankara 2018, 55-75.

⁷³Eb Zehre, *Eb Hanîfe*, 491.

4. Fıkıh İlmindeki Yeri

Ebû Yûsuf, birçok hocadan dersler almıştır. Bunlar arasında en uzun süre İbn Ebi Leyla ve Ebû Hanîfe'ye talebelik yapmıştır. Ancak daha çok Ebû Hanîfe'den etkilenmiştir. Onun fıkıhta söz sahibi olmasında yetiştiği ders halkalarında uygulanan metotların da etkisi vardır. Bununla beraber hocalarının görüşleri ile yetinerek mukallit olmamıştır. Kavrayış ve zekâsının yüksekliği sebebiyle hukukî konularda kendi tercihlerini ifade etmekten geri durmamıştır. Hocası Ebû Hanîfe'ye duyduğu derin hürmet ve saygı onu fikhî konuları kendi inisiyatifıyla ele alıp değerlendirmesine mani olmamıştır. Ebû Yûsuf, bazı meselelerde hocası Ebû Hanîfe'den ayrılmıştır. Öyle ki bu fikir ayrılıkları arasında kimi zaman Ebû Yûsuf'un görüşleri mezhep içerisinde kabul görmüştür. Diğer fikhî mezheplerde farklı görüşler çoğunlukla sonraki dönem fıkıhçıları arasında cereyan etmişken Hanefî mezhebinde bu durum, Ebû Hanîfe ve talebeleri Züfer, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî arasında vuku bulmuştur. Şunu belirtmek gerekir ki bu ihtilafların gündeme getirilip tartışılması, mezhebin olgunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Ebû Yûsuf'un bu hususta payı büyüktür.⁷⁴

Ebû Yûsuf'un bazı konularda hocası Ebû Hanîfe'den farklı düşünmesinin sebeplerinden bazıları ise şunlardır: Ebû Hanîfe'nin zamanında tevsik edilmemiş bazı hadislerin Ebû Yûsuf zamanında tevsik edilmiş olması, çok sayıda hadis âlimi ile görüşüp onlardan hadis öğrenmesi, Harun Reşid ile yaptığı seyahatler sırasında Malik b. Enes ile görüşerek onunla bazı fikhî konularda tartışması ve kadılık / kâdı'l kudatlık görevlerindeki tecrübeleri. Zira bu yargı görevini icra ederken nazarî meseleleri uygulama ve uygulanabilirliğini görme imkânı bulmuştur.⁷⁵

Bunlarla beraber Ebû Yûsuf'un kâdı'l kudat olması sebebiyle kadıların atanması ve tayinlerde söz sahibi olması, ayrıca Hanefî kadılara öncelik tanınması Hanefî mezhebine olan ilgiyi artırmıştır.⁷⁶

⁷⁴ Salim Ögüt "Ebû Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 263.

⁷⁵ Salim Ögüt "Ebû Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, 263.

⁷⁶ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 221.

C. MUHAMMED EŞ-ŞEYBÂNÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ, İCTİHAD YÖNTEMİ VE FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

1. Hayatı

Muhammed eş-Şeybânî, h.132/m.749 yılında Irak'ın Vâsıt şehrinde doğmuştur. Babasının adı Hasan, dedesinin ise Ferkad'dır. "eş-Şeybânî" nisbesi, Şeybân kabilesine nisbetle verilmiştir. Bu nispet kendisine velâen verilmiştir. Ailesi, o daha küçükken Kûfe'ye taşınmışlardır. Bu sebeple her ne kadar Vâsıt da dünyaya gelmiş olsa da çocukluk ve gençlik çağları Kûfe şehrinde geçmiştir.⁷⁷

Kûfe, o dönemlerde hadis, fıkıh ve Arapça grameri alanında güçlü hocaların tedrisatta bulunduğu önemli ilim merkezlerindendi. Abdullah b. Mesud'un kurduğu Kûfe ekolü burada en parlak zamanlarını idrak ediyordu. Abdullah b. Şübrüme, İbn Ebi Leyla, Ebû Hanîfe, Süfyan es-Sevrîve Ebû Yûsuf gibi ilimde ileri gelen pek çok isim burada bulunuyordu. Muhammed eş-Şeybânî'nin ilmî derecesinde, yaşadığı bu şehirde cereyan eden hummalı ilmî müzakereler ve icthad çalışmalarının önemli bir payı vardır.

İmam Muhammed, Ebû Yûsuf'un aksine varlıklı bir aileye sahipti. Kaynaklarda babasından miras kalan otuz bin dirhem'in bir kısmını Arapça grameri, şiir tetkikleri için; diğer bir kısmını da fıkıh ve hadis tahsili yolunda kullandığı aktarılır.⁷⁸

Muhammed eş-Şeybânî, on dört yaşından sonra Ebû Hanîfe'den fıkıh dersleri almıştır. eş-Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılmasıyla ilgili şöyle bir rivayetten bahsedilir: Şeybânî, başına gelen bir durumla ilgili olarak Ebû Hanîfe'ye bir soru sormaya gider. Ona " Bir çocuk yatsı namazını kıldıktan sonra yatsa ve vakit daha çıkmadan ilk kez ihtilam olarak buluğa girse namazı tekrarlaması gerekir mi?" diye sorar. Ebû Hanîfe de çocuğun ihtilam olmadan evvel kıldığı namazın nfile olduğunu, baliğ olmakla artık o namazın kendisine farz olduğunu, dolayısıyla tekrar kılması gerektiğini söyler. Cevabı alan Şeybânî, bunun üzerine mescidin bir köşesine varıp namazını iade eder. Ebû Hanîfe, bu davranışını çok beğenir ve onu ders halkasına davet

⁷⁷Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 232; Aydın Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2010, XXXIX, 38.

⁷⁸Saymerî, 129.

eder.⁷⁹Bu dersler takriben dört yıl devam etmiştir. Hocasının vefatı üzerine bu dersleri Ebû Yûsuf'tan almaya başlamıştır.Ebû Hanîfe'nin fıkıh anlayışını Ebû Yûsuf vasıtasıyla öğrenmiştir.⁸⁰

Bu sırada Kûfe'de bulunan diğer ders halkalarından da istifade etti. Kûfe'de tahsilini tamamladıktan sonra Medine'de üç yıldan fazla bir süre hadis ilmini tetkik etti. Malikî mezhebinin kurucusu Malik b. Enes'ten Muvatta'yı dinledi. Akabinde Mekke'ye gitti. Orada Süfyan b. Uyeyne'den dersler aldı. Dımaşk'ta Evzaî'den, Horasan'da ise Abdullah b. Mübarek'ten ilim tahsil etti. Süfyan es-Sevrî, Şube b. Haccac derslerine katıldığı âlimlerdendir. Ayrıca Basra'da da bulunarak muhtelif âlimlerden dersler aldı.⁸¹

Şeybânî'nin, hocalarında olan Malik b. Enes'in vefatı üzerine söylediği şu cümleler onun hocalarına olan yüksek vefasına işaret etmektedir: “*Şüphesiz Allahın kullarıyız ve sonunda hepimiz Ona döneceğiz. Malik b. Enes ölmüş! Hadis'te emirü'l mü'minin ölmüş. Ne büyük bir musibet!*”⁸²

İlim tahsilini tamamladıktan sonra ise Bağdat'a yerleşti. Burada hadis ve fıkıh alanında halkalar kurarak dersler vermeye başladı. Halk tarafından çok rağbet gördü. Birçok öğrenci onun derslerine akın etti.⁸³

Muhammed eş-Şeybânî'nin talebelerinden bazıları şunlardır: Ebû Süleyman el-Cüzcanî, Hişâm er-Razî, İbn Semâa, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Esed b. Furat, Ebû Hafs el-Kebir ve Şuayb b. Süleyman el-Keysânî.⁸⁴

Şeybânî'nin fıkıh ve hadis ilmini cem eden kişiliği, talebeleri üzerinde etkili olmuş, Hanefî ekolünü tedvinin de büyük bir payı olduğu gibi Malikî ve Şâfiî ekollerinin teşekkül etmesine de katkılar sağlamıştır.⁸⁵

Muhammed eş-Şeybânî fıkıhta iyi derece olduğu gibi hadis ilminde de iyi bir mevkiye sahiptir.⁸⁶ Şeybânî, “*el-Âsâr*” eseriyle hicrî II. yüzyıldaki yoğun hadis tedvin

⁷⁹Ahmet Duran, “Muhammed eş-Şeybânî'nin Hayatı ve Hanefî Fıkıhı Tedvinindeki Yeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 9, 2007, 171-198.

⁸⁰Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*,232.

⁸¹Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*,233; Aydın Taş, “Muhammed eş-Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 38.

⁸²Ahmet Duran, “Muhammed eş-Şeybânî'nin Hayatı ve Hanefî Fıkıhı Tedvinindeki Yeri”, 177.

⁸³ Aydın Taş, “Muhammed eş-Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 38.

⁸⁴ Aydın Taş, “*Muhammed eş-Şeybânî*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 38.

⁸⁵ Mehmet Özşenel, “Muhammed eş-Şeybânî'nin Hadisteki Yeri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2010, XXXIX, 42.

ve tasnif faaliyetine de katkılar sunmuştur. Ebû Hanîfe'den işittiği hadis ve rivayetleri kendi yorumlarıyla beraber tasnif etmiştir. Bu eserde kendi içtihatlarında kullandığı rivayetler de mevcuttur. el-Âsâr, bu yönüyle, hicrî II. yüzyıldan günümüze ulaşmış en eski hadis kaynaklarından. Ayrıca İmam Malik'ten kendi eklemeleriyle zenginleştirerek rivayet ettiği *el-Muvatta* da hadis tedvin ve tasnif faaliyetleri açısından önemlidir.⁸⁷ Kaynaklarda yirmi iki rivayeti olduğu söylenen *el-Muvatta*'nın en meşhur rivayetleri Şeybânî ve Yahya b. Yahya el-Leysî'ye ait olanlarıdır.⁸⁸

Halife Harun Reşid, Ebû Yûsuf'un tavsiye etmesi üzerine onu Rakka şehrine kadı olarak atadı. Ancak bir müddet sonra Halife onu görevden almıştır. Bu durumun sebebi ise, halifeye muhalif olanlardan Yahya b. Abdullah ile ilgili bir emân sebebiyledir. Şeybânî, bu hususta halifenin istediği fetvayı vermediği için görevine son verilmiştir. Ömrünün sonlarına doğru Halife Harun Reşid ona tekrar görev vererek kadı'l kudatlık makamına tayin etti.⁸⁹

Muhammed eş-Şeybânî, gerek icra ettiği kadılık görevinde gerekse devlet ricali ile olan münasebetlerinde vakar ve duruşundan taviz vermeyerek ilmin izzetini korumuştur. Bir gün Şeybânî, birkaç kişi ile otururken Halife Harun Reşid çıkageldi. O hariç, orada bulunanlar ayağa kalktı. Halife onu yanına çağırıp neden ayağa kalkmadığını sorunca "*Senin beni tayin ettiğin mevkiden, sınıftan çıkmak istemedim. Sen beni ilim mertebesine uygun gördün. Ben de ilim ehline uygun düşen tavrı bırakıp hizmet sınıfına tâbi personel gibi hareket etmek istemedim.*" diye cevap vermiştir. Bununla beraber padişaha hürmet ve ta'zim için ayağa kalkmanın yanlış olmadığını da ifade etmiştir.⁹⁰

Zaman yönetimine büyük önem veren Muhammed eş-Şeybânî, ailesinin çarşı-pazar ihtiyaçları için birini görevlendirerek vaktinin çoğunu ilme ayırmıştır. Resmi görevini icra ederken dahi ilimden uzak kalmamıştır.⁹¹

Muhammed eş-Şeybânî, Halife Harun Reşid ile beraber gittiği Rey⁹² şehrinde h.189/m.805 senesinde vefat etti ve buraya defnedildi.⁹³ Aynı gün büyük dil bilimci

⁸⁶Saymerî, 125; Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 233.

⁸⁷ Mehmet Özşenel, "Muhammed eş-Şeybânî'nin Hadisteki Yeri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 43.

⁸⁸ Hayrettin Karaman, *İslam Hukuku Tarihi*, İz Yayınları, İstanbul 2016, 207.

⁸⁹Saymerî, 125; Aydın Taş, "Muhammed eş-Şeybânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 39.

⁹⁰Saymerî, 126; Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 234.

⁹¹Sami Şahin, "Muhammed Şeybânî'nin Hanefi Mezhebindeki Rolü ve Eserlerinin Neşrine Olan İhtiyaç", *Dini Araştırmalar Dergisi*, XVIII (24), 253-271.

Kisâi de vefat etmiştir. Harun Reşid bu iki vefat haberi üzerine “*Aynı gün içerisinde hem fikhi hem de Arapçayı defnettim.*” demiştir.⁹⁴

2. Eserleri

1-el-Asl: Kitabın bir diğer ismi “*el-Mebсут*”dur. Şeybânî’nin en önemli eseridir. Zahirü’r rivaye eserlerinin temeli sayılır. Şeybânî’nin en uzun kitabıdır. Bu eserde Ebû Hanîfe’nin fetvalarını bir araya getirmiştir. Eğer bir konuda Ebû Yûsuf veya Şeybânî’nin Ebû Hanîfe’ye muhalefeti mevcutsa bu ihtilafa yer verilmiştir. Şeybânî’nin birçok talebesi tarafından rivayet edilmiş olan kitabın tamamına yakını günümüze ulaşmıştır.⁹⁵

2-el-Câmiü’s Sağir: Şeybânî bu eseri Ebû Yûsuf’un isteği üzere yazmıştır. Bu kitapta Ebû Yûsuf’tan öğrendiği Ebû Hanîfe’ye ait fetva ve görüşleri bir araya getirmiştir. Birçok yerde Ebû Yûsuf ve kendine ait görüşlere de yer vermiştir. Eserde görüşlerin delillerine yer verilmemiştir. Ebû Hanîfe’ye ait görüşleri “*Muhammed an Yakub an Ebi Hanîfe*” şeklinde nakletmiştir.⁹⁶

3- el-Câmiü’l Kebir: Şeybânî, bu kitapta rivayet üslubunu kullanmaksızın doğrudan meseleleri ele almıştır. Eserde yaptığı dil ağırlıklı yorumlar, onun dil bilimindeki ustalığını göstermektedir.⁹⁷

4-es-Siyerü’s Sağir: Bu eser, devletler hukuku ile ilgilidir.⁹⁸

5-es-Siyerü’l Kebir: Bu eser, Şeybânî’nin en son telif ettiği eserdir. Devletler hukuku alanındaki ilk kapsamlı eserdir. Aslı günümüze ulaşmamış bu kitap, Serahsî’ye ait olan “*Şerhu’s Siyeri’l Kebir*” adlı eserin içinde yer alır.⁹⁹

6-ez-Ziyadat: Küçük hacimli bir eserdir. Önceki ilk beş kitaba ilave meseleler içerir. Bu eseri bazı âlimler nâdirü’r rivaye sınıfına dâhil etseler de çoğunluk zâhirü’r rivaye olduğunu belirtir.¹⁰⁰

⁹² Rey şehri bugün İran sınırlarındaki Tahran şehrinin yakınlarında bir yerdedir.

⁹³Saymerî, 125; Aydın Taş, “Muhammed eş-Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 39.

⁹⁴Saymerî, 133.

⁹⁵Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 235.

⁹⁶Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arısanat Yayınları, İstanbul 2015, 102; Aydın Taş, “Muhammed eş-Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 40.

⁹⁷Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 238; Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, 102.

⁹⁸Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 241.

⁹⁹Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 231; Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, 102.

7- el-Keysâniyyat: Bir kısmı günümüze ulaşmış bu eserde, gündelik hayat ile ilgili bazı fikhî konular ele alınmıştır.¹⁰¹

8-el-Meharic Fi'l Hiyel: Hiyel alanında telif edilen ilk müstakil kitaptır.¹⁰²

9-el-Kesb: Şeybânî'nin kazanç hakkında yazmaya başlayıp ömrü kifayet etmediği için tamamlayamadığı eserdir. Aslı günümüze ulaşmamakla beraber Serahsî'nin bu esere yazdığı şerh günümüze ulaşmıştır.¹⁰³

10- el-Hüccce ala Ehli'l Medine: Şeybânî, Malik b. Enes ile yaptığı ilmî tartışmaları bu eserde bir araya getirmiştir. Kitapta evvela Ebû Hanîfe ve ehl-i Medine'nin görüşleri verilmiş, ardından tarafların delil ve gerekçeleri serdedilmiştir. Eser, bu yönüyle, mukayeseli fikhın ilk örneklerinde sayılır. Kitabın büyük bir bölümü günümüze ulaşmıştır.¹⁰⁴

11- el-Âsâr: Şeybânî bu telifinde Ebû Hanîfe'den işittiği hadis ve rivayetleri kendi yorumlarıyla beraber tasnif etmiştir. Ağırlıklı olarak fikhî meseleleri ihtiva eder. Bu eserde rivayet edilenlerin birçoğu Ebû Yûsuf'un *Kitabü'l Âsâr*'ı ile örtüşür. Her iki "*Kitabu'l Âsâr*" da Ebû Hanîfe'nin müsnedi addedilir. Bu iki eser Ebû Hanîfe'nin hadislere ve sahabe sözlerine olan vukufiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Ebû Hanîfe'nin rivayette aradığı şartları ve fetvalarındaki dayanaklarına dair bilgiler de içerir.¹⁰⁵

12- Muvatta'ü'l İmam Malik bi Rivayeti Muhammed: Medine'de İmam Malik'in yanında bulunduğu zaman ondan Muvatta'yı dinlemiş ve daha sonra rivayet etmiştir. Muhammed eş-Şeybânî bu rivayetine bazı eklemelerde bulunmuştur. Bu eklerin büyük bir kısmı İmam Malik'in görüşlerini dayanak olan rivayetlere karşın ehl-i reyin görüş ve fetvalarını destekleyen rivayetlerdir. Bu sebeple eser, mukayeseli fikh açısından da değerlidir.¹⁰⁶

Muhammed eş-Şeybânî'ye ait ilk altı telif, rivayet bakımından kuvvetli olduğu için "*zahirü'r rivaye*", diğer eserleri ise şöhret veya tevatür yolu ile rivayet edilmediği

¹⁰⁰Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 242.

¹⁰¹ Aydın Taş, "Muhammed eş-Şeybânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 40.

¹⁰² Aydın Taş, "Muhammed eş-Şeybânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 40.

¹⁰³ Aydın Taş, "Muhammed eş-Şeybânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 40.

¹⁰⁴Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 242.

¹⁰⁵Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 242.

¹⁰⁶ Aydın Taş, "Muhammed eş-Şeybânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 40.

için “*nadirü’r rivaye*” olarak isimlendirilmiştir. Hâkim eş-Şehid el-Mervezî, zahirü’r rivaye eserlerini “*el-Kâfi*” adıyla derlemiştir. Ancak bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Serahsî ise *el-Kâfi* adlı eseri “*el-Mebhut*” ismiyle şerh etmiştir.¹⁰⁷

3. İctihat Yöntemi

Muhammed eş-Şeybânî, içtihadın nass gibi olmadığını ve müctehidin daha kuvvetli bir delil veya gerekçe ile karşılaşması halinde içtihadını değiştirebileceğini ifade eder. Ona göre açık ve kesin nasslara dayanamayan hükümler, hayat şartlarının değişmesi veya zaruretin hâsıl olması gibi durumlarda değişikliğe uğrayabilir.¹⁰⁸

Şeybânî, görüş ve fetvalarında dayanak olarak evvela kitap ve sünneti merkeze alır. Sünnetin ayetlerdeki mücmeli açıklama, âmmı tahsis, hükme ziyade gibi işlevlerini kabul eder. Mesela namaz esnasında kişinin kendi duyacağı kadar gülmesinin namaz ve abdesti bozacağı fetvasını sünnete dayanarak verir. Ona göre hadis ve sünnete uymak esastır. Bir konuyla alakalı hadis mevcut ise kıyasa başvurulamaz. Ayrıca hakkında hadis mevcut olmayan meseleler sünnete kıyas edilmelidir. Onun ortaya koyduğu fikhî çözümlerinden icma ve kıyası da kullandığı görülmektedir. “*Hakkında rivayet gelmeyen konu, hakkında rivayet gelenler arasından o konuya benzeyene kıyas edilmelidir.*” sözüyle kıyasa işaret etmiştir. Bunlarla beraber Şeybânî, meseleleri çözüme kavuştururken istihsan, sahabî sözü, şeru men kablena ve örf gibi delillerden de faydalanmıştır.¹⁰⁹

Fikhî konulara dayanak olabilecek rivayetler arasında çelişki olması halinde Şeybânî şu kıstaslara göre tercihte bulunmuştur: Ravilerin ilimleri ve çokluğu, rivayetin sahabe sözüyle desteklenmesi, nassın zahirî manasına uygunluğu, konuya yeni bir açıklama getirme, meseleye daha kolay bir çözüm üretme, ihtiyata uygunluğu ve tarih olarak daha sonra vuku bulması.¹¹⁰

Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî ve Züfer b. Hüzeyl gibi fikhîçilerin müstakil müctehid mi, yoksa usul itibariyle Ebû Hanîfe’ye bağlı olan mezhepte müctehid mi oldukları hususu tartışmalıdır.¹¹¹ Ebû Hanîfe’nin, ekolün esas ve usulünü şekillendiren

¹⁰⁷ Hayrettin Karaman, *İslam Hukuku Tarihi*, 202.

¹⁰⁸ Aydın Taş, “Muhammed eş-Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 39.

¹⁰⁹ Aydın Taş, “Muhammed eş-Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 40.

¹¹⁰ Aydın Taş, “Muhammed eş-Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 40.

¹¹¹ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 495.

ve talebelerine bu esasları dikte ettiren bir hoca mevkiinde olmadığı, fikhî konuların yetkin ilim erbabından oluşan ictihad akademisinde/şurasında serbest bir şekilde tartışıldığı, hatta yer yer bu tartışmaların günlerce devam ettiği ve ekolün usulünün bu çerçevede şekillendiği düşünüldüğünde Ebû Hanîfe'nin söz konusu talebelerinin mutlak müçtehit olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca bu fıkıhçıların Ebû Hanîfe'nin vefatından sonraki ilmî faaliyetleri de bu fikri güçlendirmektedir.¹¹²

4. Fıkıh İlmindeki Yeri

Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe ve mezhebin ileri gelenlerinin görüşlerini sistematik olarak tasnife tabi tutarak kayıt altına almıştır.¹¹³ Zira Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un ders halkalarında ele alınarak tartışılan meseleler, düzenli olarak kaydedilmiyordu. Şeybânî'nin bu girişimiyle Hanefî ekolünün görüş ve fetvaları, sağlıklı bir şekilde nakledilebilmiştir. Sonraki dönemlerdeki Hanefî fıkıhçılar Şeybânî'nin eserlerini kaynak olarak kabul etmişlerdir.¹¹⁴

Fıkıh eserlerinin kitap, bab ve fasıllara ayrılması hususunda da Şeybânî öncü konumdadır. Şeybânî'nin telif ettiği eserler, Hanefî ekolünü oluşturan ortak birikimde onun önemli payını ortaya koyan örneklerle doludur. Ayrıca ona ait içtihat ve görüşler de mezhebin zenginleşmesine ciddi katkılar sağlamıştır.

Şeybânî'ye ait el-Hüccce adlı eser ve onun Muvatta rivayeti, mukayeseli fıkıh açısından da büyük bir öneme sahiptir. Zira bu eserlerde diğer ekollere karşı Hanefî mezhebinin görüşlerinin delil ve gerekçelerine yer vermiştir. Bu kapsamda, Medine ehlini hadislere uymayıp çelişkiye düşmekle itham edip, kendi ekolüne mensup fıkıhçıların ise hadisleri terk etmediklerine dikkat çekmiştir.¹¹⁵

Şeybânî'nin fıkıh ve hadis ilmini cem eden kişiliği, talebeleri üzerinde etkili olmuş, Hanefî ekolünün tedvininde büyük bir payı olduğu gibi Malikî ve Şâfiî ekollerinin teşekkül etmesine de katkı sağlamıştır. Zira Şâfiî mezhebinin kurucusu Muhammed b. İdris eş-Şâfiî ve Malikî mezhebinin tedvinin önemli isimlerinden Esed b.

¹¹²Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1997, XVI, 3.

¹¹³Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 232.

¹¹⁴Sami Şahin, "Muhammed Şeybânî'nin Hanefî Mezhebindeki Rolü ve Eserlerinin Neşrine Olan İhtiyaç", 259.

¹¹⁵Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 242.

Furat onun talebesidir.¹¹⁶Ayrıca Malikî mezhebinin kaynaklarından olan *el-Muvatta*'nın en meşhur rivayetlerinden biri ona aittir.¹¹⁷

Burada şunu belirtmek ki İmam Muhammed olmasaydı Hanefî mezhebi günümüze bugünkü haliyle ulaşamayabilirdi. Zira ekolün görüşlerini yazmak suretiyle kayıt altına alan Şeybânî'nin tedvin ve tasnif faaliyetinde payı büyüktür. Onun eserleri mezhebin ilk ve en güvenilir kaynaklarını oluşturur.¹¹⁸ Nitekim birçok otoriter fıkıhçı, görüşlerini tedvin eden öğrencilere sahip olmamaları sebebiyle bugün sadece birkaç nakille tanınmaktadırlar. Mezhebi günümüze intikal edemeyen Evzaî, bu noktaya bir örnektir. İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf Hanefî ekolünün tedvinine bu denli gayret etmeselerdi, belki Ebû Hanîfe'nin fikhî görüşleri bugün olduğu ölçüde bilinemeyecektir.

¹¹⁶ Aydın Taş, “*Muhammed eş-Şeybânî*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 39.

¹¹⁷ Hayrettin Karaman, *İslam Hukuku Tarihi*, 207.

¹¹⁸ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 234.

BİRİNCİ BÖLÜM

NIKÂH BAHSİNDEKİ İHTİLAFLAR

1.1. MEHİR VE KEFÂET

1.1.1. Denklik veya Mehir Gözetilmeyen Nikâha Velinin İtiraz Hakkı

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî'ye göre, bir kadının dengi olmayan kimseyle yaptığı evliliğe velilerinden birinin rıza göstermesi, velayet bakımından o veliye denk veya alt seviyede olan diğer velilerin nikâha itiraz etme hakkını düşürür. Ebû Yûsuf'a göre ise velayet bakımından onay veren veliye denk olan diğer velilerin itiraz hakkı devam eder.¹¹⁹ Ancak velayet açısından daha üst seviyede olan velinin itiraz hakkının, alt seviyedeki velilerin nikâha gösterdikleri rıza ile düşmeyeceği konusunda ihtilaf yoktur.¹²⁰

Hanefî hukukçuları kefaete riayet edilmeden yapılan evliliğe, kadının velilerinin mahkeme aracılığıyla itiraz edebileceğini belirtirler.¹²¹ Ancak bu hak, asabe¹²² olan velilere aittir. Kadının hamileliği meydana çıkıncaya kadar veli, bu hakkı kullanabilir.¹²³ Ayrıca kadın emsal mehirden az bir mehir ile evlenmişse veli aynı şekilde bu nikâha itiraz hakkına sahiptir. Veli, mehrin artırılmasını veya nikâhın feshedilmesi talep edebilir.¹²⁴

Ebû Yûsuf, nikâhta kefaetin gözetilmesini talep etmenin tüm velilerin hakkı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla denklik bulunmayan evliliğe kadının velilerinden birinin razı olması, ancak kendi hakkını düşürür. Velayetçe o veliye denk olanların itiraz

¹¹⁹Serahsî, V, 26; Kâsânî, II, 318; Mevsîlî, III,100; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 128; Haddâdî, II,11; Aynî, V,109;İbnü'l Hümâm, III, 294; İbrahim el-Halebî, *Mülketa'l Ebhur*, I, 505; Zeynüddin İbn Nüceym, III,138; Sirâcüddin İbn Nüceym, II,218; Şeyhizâde Damad, I, 343.

¹²⁰Serahsî, V, 26.

¹²¹Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV, 255; Serahsî, V, 26; Kâsânî, II, 318; Merğînânî, I, 191.

¹²² Asabe sıralaması şu şekildedir: Baba, babanın babası, anne ve baba bir erkek kardeş, baba bir erkek kardeş, anne ve baba bir kardeşin oğlu, baba bir kardeşin oğlu, amca ve amcaoğlu. (Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, (Çev.: Komisyon), Risale Yayınları,İstanbul, 1994, IX, 158.)

¹²³ Merğînânî, I, 195; İbn Âbidîn, III, 56; Meydânî, III, 12.

¹²⁴Kâsânî, II, 247;Merğînânî, I, 196; Hamza Aktan, "Kefaet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2002, XXV, 166.

hakkı devam eder.¹²⁵ Bu durum birden çok alacaklının olduğu borçta, birinin hakkından feragat etmesine benzer. Bu diğer alacaklılar için bağlayıcı değildir.¹²⁶

Bir velinin razı olmasıyla itiraz hakkının düşeceğini savunanlara göre ise Ebû Yûsuf'un gerekçesi bu konuya uygun düşmemektedir. Velilerin nikâha itiraz hakkı kısas konusunda olduğu gibi bölünemeyen haklardandır. Kısası talep etme hakkına sahip olanlardan birinin affetmesiyle diğerlerinin kısas hakkı düştüğü gibi¹²⁷ velilerden birinin nikâha razı olmasıyla diğerlerinin itiraz hakkı düşmüş olur.¹²⁸

Nesefî, “*Kenzü'd Dakâik*” adlı eserinde bu konuya temas ederken yalnızca Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî'nin görüşüne yer vermiştir.¹²⁹

1.1.2. Akit Sonrası Mehirde Yapılan Ziyade

Bir koca, evlilik akdinden sonra karısının mehrine ziyade yaparsa bu artış geçerlidir. Ancak koca zifaf gerçekleşmeden karısını boşarsa Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre sonradan yapılan ziyade düşer. Ebû Yûsuf'a göre ise koca bu durumda karısına, sonradan yapılan ziyadenin yarısını vermelidir.¹³⁰

Ebû Yûsuf, kocanın zifaktan önce talakın meydana gelmesi halinde, belirlenen mehrin yarısını verdiği gibi mehirde sonradan yapılan artışın da yarısını vermesi gerektiğini ifade eder. Zira akitten sonra yapılan artış, akit sırasında yapılmış gibidir.¹³¹

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî'ye göre ise mehrin yarısını ödemek, akit esnasında belirlenen mal veya eşyalar için söz konusudur. Akitten sonra yapılan ziyadeler de bu hükmün dışındadırlar.¹³²

¹²⁵Serahsî, V, 26; Kâsânî, II, 318; Mevsilî, III,100; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 128; Aynî, V, 109;İbnü'l Hümâm, III,294; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 138.

¹²⁶Serahsî, V, 26; Kâsânî, II, 318; Mevsilî, III, 100; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 128; Aynî, V, 109; İbnü'l Hümâm, III, 294; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 138;

¹²⁷ Konuyla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Şamil Dağcı, “Kıyas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2002, XXV, 488-495.

¹²⁸Serahsî, V, 26; Kâsânî, II, 318; Mevsilî, III, 100; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 128; Aynî, V, 109;İbnü'l Hümâm, III, 294; İbn Âbidîn, III, 57.

¹²⁹ Nesefî, 256.

¹³⁰Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*,188; Serahsî, V,87; Merğînânî, I,200; Mevsilî, III,103; Haddâdî, II, 14; Aynî, V, 147; İbnü'l Hümâm, III, 330; Şeyhizâde Damad, I, 349; Meydânî, III, 16.

¹³¹ Merğînânî, I, 200; Mevsilî, III, 103; Bâbertî, III, 330; Aynî, V, 147.

¹³² Merğînânî, I, 200; Mevsilî, III,103; Aynî, V, 147.

Tahâvî ve Serahsî, Ebû Yûsuf'un bu konudaki görüşünden vazgeçerek Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsediğini belirtmişlerdir.¹³³Kudûrî de bu konuda fetvayı Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî'nin görüşüyle vermiştir.¹³⁴

1.1.3. Teslim Edilen Mehrin Akit Sırasında Belirlenen Maldan Farklı Olması

Bir erkek bir kadına mehir olarak bir kap dolusu sirke verse ve daha sonra küpün içinden sirke yerine şarap çıksa Ebû Hanîfe'ye göre nikah geçerli olur. Ancak şarap mehir olamayacağı için akit mehirsiz olarak gerçekleşmiş olur. Dolayısıyla erkeğin kadına misil mehir vermesi gerekir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise böyle bir durumda erkeğin kadına mehir olarak küpten çıkan şarap ölçüsünde sirke vermesi gerekir.¹³⁵

Buna benzer başka bir ihtilaf da şöyledir: Bir erkek bir kadına mehir olarak bir köle veya kölenin birkaç yıllık hizmetini¹³⁶ verse ve daha sonra bu köle hür çıksa Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre nikâh geçerli olur. Ancak hür bir insan mehir olarak verilemeyeceği için akit mehirsiz olarak gerçekleşmiş olur. Dolayısıyla erkeğin kadına misil mehir vermesi gerekir. Ebû Yûsuf'a göre ise hür çıkan kişinin köle olduğu varsayılarak kendi kıymeti ve belirlenen yıllık hizmetinin değeri kadına mehir olarak verilmelidir.¹³⁷

Ebû Hanîfe'ye göre kadına her iki durumda da emsal mehir verilmelidir.¹³⁸ Zira her ne kadar akit esnasında mehir olarak köle veya sirke belirlenmişse de teslim edilen dikkate alınır. Teslim edilen şarap veya hür kişi mehir olarak verilemeyeceği için akit mehirsiz olarak yapılmış olur. Mehir *batıl* /geçersiz olduğu için kadına misil mehir

¹³³Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*,188; Serahsî, V, 87.

¹³⁴Kudûrî, *El-Muhtasar*, 147.

¹³⁵Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't Tahâvî*, IV, 424; Serahsî, V, 83; Kâsânî, II, 279; Merğînânî, I,204; Mevsilî, III, 104; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 151; Bâbertî, III, 358; Haddâdî, II, 14; Aynî, V, 176; Zeynüddin İbn Nüceym, III,178; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 250; Şeyhîzâde Damad, I, 347.

¹³⁶Hanefilere göre mehir, para veya mal cinsinden bir şey olabileceği gibi parasal bir kıymeti olan bir menfaat de olabilir. (Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II, 123; Mehmet Akif Aydın, "Mehir",TDV İslam Ansiklopedisi, 2003, XXXVIII, 389-391.)

¹³⁷Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*,186; Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't Tahâvî*, IV, 423; Serahsî, V, 83; Kâsânî, II, 279; Merğînânî, I, 204; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 151; Bâbertî, III,359; Haddâdî, II, 14; Aynî, V, 176; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 178; Şeyhîzâde Damad, I, 347.

¹³⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr* adlı eserinde bu ihtilaflara değinirken, Kur'an öğretiminin mehir olarak belirlenmesi hususunda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî arasında ihtilaf olduğunu işaret eder. Ancak biz kaynaklarda bu konuda herhangi bir ihtilafa rastlamadık. Üç hukukçuya göre de kuranı kerim öğretmek üzere belirlenen mehir geçersizdir. Bu durumda erkeğin kadına misil mehir vermesi gerekir. (Bkz. Kâsânî, II, 277.)

takdir edilir.¹³⁹

Muhammed eş-Şeybânî'ye göre akit sırasında mehir olarak belirlenen ile daha sonra teslim edilen aynı cinsten ise teslim edilen dikkate alınır. Eğer akit sırasında mehir olarak belirlenen ile teslim edilen aynı cinsten değilse akit sırasında belirlenen dikkate alınır.¹⁴⁰ Mesela bir kişi kırmızı yakutlu diye satın aldığı yüzüğünün sonradan yeşil yakutlu olduğunu fark ederse bu durum alışveriş akdine zarar vermez. Akit bozulmaz. Çünkü taşın rengi farklı da olsa sonuç olarak yakuttur. Ancak bir kişi yakut diye satın aldığı yüzüğünün sonradan cam olduğunu fark ederse alışveriş akdi tamamlanmaz. Çünkü satın aldığı malın zatı da sıfatı da mevcut değildir. Bu ihtilaflarda da durum aynıdır. Hür de köle de cins olarak aynıdır. Bu sebeple akitte mehir olarak teslim edilen dikkate alınır. Bu durumda hür kişi mehir olamayacağı için kadına misil mehir takdir edilir. Ancak diğer meselede sirke ve şarap farklı cinsler olduğu için akitte mehir olarak konuşulan dikkate alınır. Bu sebeple mehir olarak sirkeyi vermek gerekir.¹⁴¹

Ebû Yûsuf'a göre kadına her iki durumda akit esnasında belirlenen mehir geçerlidir. Teslim edilen mal veya hizmet belirlenen mehirden farklı ise kadına mehir verilmiş sayılmaz. Bu sebeple akit sırasında mutabakata varılan mehir kıyemî bir mal ise onun değeri, mislî bir mal ise onun da mislini vermek gerekir. Zira kadın evlilik akdi sırasında belirli bir kıymeti olan bir mehir üzere evlenmiştir.¹⁴²

Hanefî fıkıhçılarından Neseî, bu iki konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁴³ Molla Hüsrev ve İbn Âbidîn de aynı şekilde bu iki meselede Ebû Hanîfe'nin görüşüne yer vermiştir.¹⁴⁴

1.1.4. Mehir İçin Konulan Şartın İhtimal İçermesi

¹³⁹Serahsî, V, 83-84; Kâsânî, II, 279; Merğînânî, I,204; Mevsilî, III, 105; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 151; Aynî, V, 176-177; Şeyhîzâde Damad, I, 347.

¹⁴⁰Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, IV,424-425; Serahsî, V,83-84; Kâsânî, II, 279; Merğînânî, I, 204; Mevsilî, III,105; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 151; Aynî, V, 176.

¹⁴¹Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, IV, 424-425; Serahsî, V, 83-84; Merğînânî, I, 204; Mevsilî, III, 105; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 152; Aynî, V, 177.

¹⁴²Serahsî, V, 83; Kâsânî, II, 279; Merğînânî, I,204; Mevsilî, III, 105; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 151; Aynî, V,177.

¹⁴³ Neseî, 259.

¹⁴⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 342; İbn Âbidîn, III, 109.

Bir kimse, mehri evlendikten sonra kadının yaşadığı yerde ikamet etmeleri halinde bin lira, başka yerde ikamet etmeleri halinde iki bin lira¹⁴⁵ vereceğini belirterek şarta bağlarsa Ebû Hanîfe'ye göre karı koca, nikâhtan sonra kadının yaşadığı yerde ikamet ederlerse koca konuşulduğu üzere mehri bin lira olarak verir. Eğer başka yerde ikamet ederlerse kadına emsal mehir takdir edilir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise böyle bir durumda erkeğin mehir için belirlediği şart geçerlidir. Bu sebeple iki durumdan hangisi gerçekleşirse koca mehri ona göre verir.¹⁴⁶

Ebû Hanîfe, mehir için öne sürülen iki ayrı seçeneğin de müstakil olarak geçerli olduğunu belirtir. Ancak ilk koşulun kabul edilmesi akabinde mehir borcu bin lira olarak belirlenmiş olur. Daha sonra konuşulan ikinci şart ise sahih olarak meydana gelen ilk mehri ortadan kaldıracağı için geçersizdir. Zira mehir belirlendikten sonra yerine getirilmesi gerekir. Bundan dolayı ikinci ihtimal gerçekleşirse kadına misil mehir verilir. Bu miktar da şart olarak belirlenen alt ve üst sınır arasında yani bin ile iki bin arası bir miktar olmalıdır. Dolayısıyla mehirde ortaya konan şartların ilki geçerli ikincisi ise geçersizdir.¹⁴⁷

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre erkeğin koyduğu şartlar mehir için engel teşkil etmez. Zira her iki durum için de geçerli bir bedel belirlenmiştir.¹⁴⁸

Kudûrî ve Neseî, bu meselede Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmişlerdir.¹⁴⁹

1.1.5. Mehrin Belirsiz Olması

Bir kimse, iki malı veya iki köleyi işaret etmek suretiyle “*şu ikisinden herhangi birisini verdim.*” diyerek mehri belirlemesi halinde Ebû Hanîfe'ye göre kadın iki maldan emsal mehre yakın olanını almalıdır. Eğer mehr-i misil iki değer arasında ise kadına misil mehir takdir edilir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye

¹⁴⁵ Burada ücretin bin veya iki bin olarak zikredilmesi bir örnektir. (Bkz. Zeylaî, II, 148.)

¹⁴⁶ Serahsî, V, 90; Kâsânî, II, 285; Merğînânî, I, 203; Mevsilî, III, 106; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 149; Haddâdî, II, 18; Aynî, V, 167; İbnü'l Hümâm, III, 350; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 173; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 246; Şeyhîzâde Damad, I, 353; İbn Âbidîn, III, 125.

¹⁴⁷ Serahsî, V, 90; Kâsânî, II, 285; Mevsilî, III, 106; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 149; Aynî, V, 167; İbnü'l Hümâm, III, 352; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 173; Şeyhîzâde Damad, I, 353.

¹⁴⁸ Serahsî, V, 90; Kâsânî, II, 285; Mevsilî, III, 106; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 149; Aynî, V, 167; İbnü'l Hümâm, III, 352; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 173; Şeyhîzâde Damad, I, 353.

¹⁴⁹ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 148; Neseî, 259.

göre ise kadın, değeri düşük olan malı almalıdır.¹⁵⁰

Ebû Hanîfe'ye göre aslanan emsal mehirdir. Ancak erkeğin belirlediği mehir geçerli ise emsal mehir terk edilir. Mehir “veya” edatı ile ihtimal üzere bina edildiğinde belirsizlik ortaya çıktığı için geçersiz olur. O halde mehri misil dikkate alınarak bu belirsizlik giderilir. Ancak misil mehrin kıymeti fazla olan malın değerinden çok olması kadının mehrindeki düşüklüğe razı olduğunu gösterir. Misil mehir, kıymeti yüksek malın değerinden az ise bu durumda erkek mehirdeki artışı kabul etmiştir.¹⁵¹

Ebû Hanîfe mehir belirlenirken konuşulan iki mal hakkındaki tercih hakkının taraflardan birine bırakılması halinde mehrin geçerli olacağını belirtir. Zira bu şekilde mehirdeki belirsizlik ortadan kalkmış olur.¹⁵²

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre ise mehir belirlendiği için kadına misil mehir takdir edilemez.¹⁵³ Zira aslanan mehr-i müsemmadır. Yani akit esnasında konuşulan mehirdir. Müsemma geçersiz ise emsal mehre gidilir. Burada ise böyle bir durum yoktur. Müsemma geçerlidir. Ancak iki mala işaret edildiği için ucuz olan ile hükmedilir. Çünkü ucu olanın teslim edilmesi daha kesindir.¹⁵⁴

Kocanın duhul olmadan karısını boşaması halinde mehrin miktarı, iki maldan değeri düşük olanın yarısı kadar olur.¹⁵⁵

Nesefî, bu meselede Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmişlerdir.¹⁵⁶

1.1.6. Veli Tarafından Akdedilen Nikâhta Mehrin Miktarı

Ebû Hanîfe'ye göre baba, velisi olduğu küçük kızı, misil mehirden¹⁵⁷ az bir miktarla evlendirebilir. Velisi olduğu küçük oğlunu da misil mehirden fazla bir miktar

¹⁵⁰ Serahsî, V, 91; Kâsânî, II, 285; Merğînânî, I, 203; Mevsilî, III, 106; Osman b. Ali, II, 150; Bâbertî, III, 353; Aynî, V, 168; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 174; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 247; Şeyhîzâde Damad, I, 353.

¹⁵¹ Merğînânî, I, 203; Mevsilî, III, 106; Aynî, V, 168; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 174; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 247; Şeyhîzâde Damad, I, 353.

¹⁵² Serahsî, V, 91; Kâsânî, II, 285.

¹⁵³ Mevsilî, III, 106; Aynî, V, 168; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 174; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 247; Şeyhîzâde Damad, I, 353.

¹⁵⁴ Osman b. Ali, II, 150; Bâbertî, III, 353; Aynî, V, 168.

¹⁵⁵ Serahsî, V, 91; Mevsilî, III, 106.

¹⁵⁶ Nesefî, 259.

¹⁵⁷ Mehir, kadının evlilik akdi sebebiyle veya kocasıyla zifafa bulunmakla hak ettiği mal veya meblağdır. Misil veya emsal mehir ise benzer şart ve konumdaki kadınlara ödenen mehir miktarıdır. (Bkz. Ömer

talep edilen kadınla evlendirebilir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise misil mehirden az veya çok olan meblağ, fahiş bir miktarda ise velinin akdettiği nikâh fasid olur.¹⁵⁸

Ebû Hanîfe, bir babanın kendi evladının aleyhine olabilecek bir eyleme meyletmeyeceğini belirtir. Zira baba evladına karşı şefkatlidir. Ona göre baba, bu şekildeki bir nikâhta fayda gördüğü için mehirdeki bu zararı görmezden gelmiştir. Ayrıca malî alışverişlerde tek amacın kâr olmasından dolayı çocuğun aleyhine olan ticaret geçersizdir. Nikâhta ise böyle bir şey söz konusu değildir.¹⁵⁹ Ebû Hanîfe'nin gerekçelerinden diğeri ise Hz. Peygamberimizin Hz. Aişe ile beş yüz dirhem üzere evlendiğini ifade eden rivayettir. Zira Hz. Aişe'nin misil mehri bundan çok fazla olmalıdır.¹⁶⁰

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre velayet, bir maslahata binaen veliye verilmiş olan yetkidir. Kız çocuğunun mehirini fahiş olarak azaltmakta veya erkek çocuğu evlendirmek için fahiş miktarda mehir ödemekte bir maslahat yoktur. Ayrıca bu şekildeki bir nikâh, babanın çocuğunun malını fahiş bir zararla satmasına benzer. Bu satış batıl olduğu gibi nikâh da geçersizdir.¹⁶¹

Burada şunu belirtmek gerekir ki velinin kızını emsal mehirden az miktarda veya oğlunu bu miktarın üzerinde evlendirmesi ile amacının açıkça çocuğunu zarara uğratmak olduğu biliniyorsa bu nikâh, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre geçersizdir. Bu konuda ihtilaf yoktur.¹⁶²

Nasuhi Bilmen, Hukuku İslamiye Kamusu, II, 115; Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, XXVIII, 389-391.)

¹⁵⁸Serahsî, IV, 224; Kâsânî, II, 245; Merğînânî, I,197; Mevslî, III,97; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 131; Haddâdî, II, 12; Aynî, V,119; İbnü'l Hümâm, III,303; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 336; İbrahim el-Halebî, *Mülketa'l Ebhur*, I, 508; Zeynüddin İbn Nuceym, III,144; Şeyhîzâde Damad, I,345;İbn Âbidîn, III, 68; Meydânî, III, 14.

¹⁵⁹Serahsî, IV, 225; Kâsânî, II, 246; Merğînânî, I, 197; Mevslî, III, 97; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 131; Aynî, V, 120; İbnü'l Hümâm, III, 304; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 144; Şeyhîzâde Damad, I, 345; Meydânî, III, 14.

¹⁶⁰Serahsî, IV, 225; Kâsânî, II, 246.

¹⁶¹Serahsî, IV,224; Kâsânî, II, 246; Merğînânî, I, 197; Mevslî, III, 97; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 131; Aynî, V, 120; İbnü'l Hümâm, III, 304; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 144; Şeyhîzâde Damad, I, 345; Meydânî, III, 14.

¹⁶²Haddâdî, II, 12; İbnü'l Hümâm, III, 303; Şeyhîzâde Damad, I, 345.

Kudûrî ve Neseî konuyla ilgili olarak yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşünü belirtmiştir.¹⁶³ Meydânî de mezhepte kabul gören görüşün Ebû Hanîfe'nin görüşü olduğunu ifade eder.¹⁶⁴

Hanefilerin üzerinde ihtilaf ettiği mezkûr mesele, içtihadı dayalı bir meseledir. Tarafların öne sürdüğü gerekçe ve görüşleri; örf, adet ve sosyal şartlar çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

1.1.7. Dede ve Babalarının Müslüman Olmaları Açısından Erkeğin Kadına Denkliği

Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre babası müslüman olup dedesi müslüman olmayan müslüman bir erkek, babası ve dedesi müslüman olan bir kadına kefâet kriterleri açısından denk değildir. Ebû Yûsuf'a göre ise erkeğin babasının müslüman olması denklik açısından yeterlidir. Dedesinin müslüman olmaması bu durumu değiştirmez.¹⁶⁵ Bu ihtilaf Arap olmayanlar için geçerlidir. Araplar için erkeğin dedelerinin müslüman olup olmaması denklik için şart değildir.¹⁶⁶

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî görüşlerine gerekçe olarak nesebin baba ve dedeye nisbet ile tamamlanacağını öne sürerler. Bu sebeple babası müslüman olan erkeğin, baba ve dedesi müslüman kadına denk olabilmesi için dedesinin de müslüman olması gerekir.¹⁶⁷

Ebû Yûsuf'a göre ise bir kişinin tanınması için babasının bilinmesi kâfidir. Bu nedenle babası müslüman erkeğin dedesinin müslüman olmaması kefâet açısından olumsuz bir etki doğurmaz.¹⁶⁸

Kanaatimize göre kefâet açısında dede veya babanın müslüman olup olmaması konusu dönemin toplum telakkisini yansıtan örfî bir tartışmadır. Günümüzde ise bir kadına talip olan erkeğin müslüman ve dinî müeyyidelere bağlı olması denklik

¹⁶³Kudûrî, *El-Muhtasar*, 147; Neseî, 256.

¹⁶⁴Meydânî, III, 14.

¹⁶⁵ Serahsî, V, 24-25; Merğînânî, I, 196; Mevsîlî, III, 99; Zeylâî, Osman b. Ali, II, 129; Bâbertî, III, 298; Haddâdî, II, 11; Aynî, V, 113; İbn Âbidîn, III, 88. Ayrıca bkz. Mehmet Dirik, "İslâm Aile Hukukuna Göre Evlenmede Eşler Arasında Denklik", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 26, 2015, 229-262.

¹⁶⁶ Serahsî, V, 24; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 141; Mehmet Dirik, "İslâm Aile Hukukuna Göre Evlenmede Eşler Arasında Denklik", 246.

¹⁶⁷ Serahsî, V, 24; Kâsânî, II, 319; Merğînânî, I, 196; Mevsîlî, III, 99; Zeylâî, Osman b. Ali, II, 129; Haddâdî, II, 11; Aynî, V, 113; İbn Âbidîn, III, 88.

¹⁶⁸ Zeylâî, Osman b. Ali, II, 129; Aynî, V, 113; İbnü'l Hümmâm, III, 299; İbn Âbidîn, III, 88.

açısından yeterli olacaktır. İctihada dayalı olan bu gibi meseleler mekâsıdu's şerîâ çerçevesinde yeniden değerlendirilebilir.¹⁶⁹ Burada ayrıca şunu belirtmek gerekir ki; evlenecek erkeğin dinî, iktisadî ve sosyal statü açısından kadından aşağı olmaması anlamına gelen ve Hanefîlere göre nikâhın lüzum şartlarından olan kefâet ile ilgili birçok kıstas üzerinde tartışılmıştır.¹⁷⁰ Hiç şüphesiz bunların en önemlisi takva ve dindarlıktır. Zira dindar bir kadının evlilik hayatında en zorda bırakan durum kocasının dinî müeyyideleri yerine getirmeyen fâcir biri olmasıdır. Bu hususla alakalı olarak Hanefî fakih Kâsânî'nin (v. 587/1191) tespiti şu şekildedir: “Bizim fikrimize göre bu nikâhtaki kefâet için belirlenen vasıflardan en efdal olanı ve üzerinde fazlaca durulması gerekeni takva ve dindarlıktır.”¹⁷¹

1.2.NİKÂHTA VELÂYET

1.2.1. Nikâhta Velinin Onayı

Ebû Hanîfe'ye göre tam ehliyete sahip bir kadın, velisinin¹⁷² onayına gerek kalmaksızın evlilik yapabilir. Ancak eşler arasında kefâet¹⁷³ yoksa kadının velisinin bu evliliğe itiraz hakkı doğar.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Hakkında açık bir nas olmayan ve örf ile ilgili olan içtihatların yeniden ele alınması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2014, 235-238.

¹⁷⁰ Kefâet ile ilgili bilgi ve tartışmalar için bkz. Komisyon, *İslam Hukuku*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, 283-285.

¹⁷¹ Kâsânî, II, 317.

¹⁷² İslam aile hukuku açısından veli akdin gerçekleşmesi kendi iznine bağlı olan veya başkasının izni olmaksızın evlendirme yetkisine sahip olan kişiye denir. Veli olan kişinin akıllı, buluğa ermiş ve hür olması gerekir. (Bkz. Kâsânî, II, 250-251; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, c.I-VIII, Ravza Yayınları, İstanbul, 2003, II/45.)

¹⁷³ “Kefâet (denklik), evlenecek eşler arasında belli hususlarda denkliğin bulunmasını anlamına gelir. Genellikle eşlerden erkeğin kadına denkliğini ifade eder. Klasik dönem İslâm hukukçularının çoğunluğu, kefâeti nikâh akdinin lüzum, sıhhat veya nefâz şartı olarak görmüştür. Bunda kendi dönemlerindeki sosyal gruplaşma ve aristokratik yapılanma da etkili olmuştur. Hanefî mezhebine göre erkeğin evleneceği kadına altı yerde denk olması gerekir: Soy, müslümanlık, hürriyet, meslek, dindarlık ve zenginlik.” (Hamza Aktan, “Kefâet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2002, XXV, 166.)

¹⁷⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, IV, 255; Cessâs, *Ahkâmü'l Kur'an*, II, 101; Kudûrî, *El-Muhtasar*, 146; Serahsî, V, 10; Kâsânî, II, 247; Merğînânî, I, 191; Mevsîlî, III, 90; Merğînânî, I, 191; Mevsîlî, III, 90; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 117; Bâbertî, III, 256; Haddâdî, II, 6; Aynî, V, 70; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 334; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 117; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 202; Şeyhîzâde Damad, I, 332; İbn Âbidîn, III, 56; Meydânî, III, 8; Ayrıca Bkz. Fahrettin Atar, “Nikâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIII, 115.

Ebû Yûsuf, çiftler arasında denklik olsa dahi kadının velisinin onayı olmadan nikâhın geçerli olmayacağı görüşünü savunmuşsa da daha sonra Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsemiştir.¹⁷⁵

Muhammed eş-Şeybânî'den meseleyle alakalı olarak üç rivayet nakledilmiştir. Bunlardan ilki kadının velisinin izni olmaksızın nikâhın geçerli olmayacağıdır.¹⁷⁶ İkinci rivayet ise Şeybânî'nin görüşünden rücu' edip Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsediğidir.¹⁷⁷ Sonuncu ve yaygın olan rivayet ise böyle bir nikâhın mevkuf olmasıdır. Yani kadının velisi izin verirse evlilik geçerli, aksi halde geçersiz olacaktır.¹⁷⁸

Şeybânî, nikâh hususunda veli ve bâliğ kadın arasında müşterek velayet olduğunu ifade eder. Yani veli kadının rızasını almaksızın onu evlendiremeyeceği gibi kadında veli onayını almadan evlenemez.¹⁷⁹

Muhammed eş-Şeybânî konuyla alakalı görüşünü şu delillere dayandırır:

*“Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın.”*¹⁸⁰ Şeybânîayette geçen *“engel olmayın.”* ifadesinin muhatabının veliler olduğunu belirtir. Ayetin kadınların eski kocalarıyla yapacakları nikâha velilerin engel olmasını yasakladığını ifade eder.¹⁸¹ Şeybânî'nin görüşünün bir diğer dayanağı ise *“Velisinin izni olmaksızın nikâhlanan kadının nikâhı batıldır, nikâhı batıldır, nikâhı batıldır.”*¹⁸² hadisidir.¹⁸³

¹⁷⁵Serahsî, V, 10; Kâsânî, II, 247; Merğînânî, I, 191; Mevsilî, III, 90; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 117; Haddâdî, II, 6; Aynî, V, 70; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 117; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 202; Şeyhîzâde Damad, I, 332; Meydânî, III, 8; Ayrıca Bkz. Fahrettin Atar, “Nikâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIII, 115.

¹⁷⁶Kudûrî, *El-Muhtasar*, 146; Mevsilî, III, 90; Meydânî, III, 8.

¹⁷⁷Kâsânî, II, 247; Merğînânî, I, 191; Mevsilî, III, 90; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 117; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 117; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 202; Meydânî, III, 8.

¹⁷⁸Serahsî, V, 10; Merğînânî, I, 191; Mevsilî, III, 90; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 117; Haddâdî, II, 6; Aynî, V, 70; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 334; Şeyhîzâde Damad, I, 332.

¹⁷⁹Fahrettin Atar, “Nikâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIII, 115.

¹⁸⁰Bakara 2/232.

¹⁸¹Serahsî, V, 11; Kâsânî, II, 247.

¹⁸²Tirmizî, *Nikâh*, 14; İbn Mâce, *Nikâh*, 15; Dârimî, *Nikâh*, 11.

¹⁸³Serahsî, V, 11; Kâsânî, II, 247; Mevsilî, III, 90; Bâbertî, III, 257; Tahâvî, Şerhu Meâni'l Âsâr, II, 364;

Ayrıca Şeybânî'ye göre nikâhın velilerin himayesinde gerçekleşmesi kadına isnat edilebilecek edepsizlik, vakâhat ve şaibe ihtimallerini ortadan kaldırır.¹⁸⁴

Veli onayı olmaksızın nikâhın geçerli olacağını savunanlar, kadının kendi malı üzerinde tasarruf hakkı olduğu gibi kendi nefsi hakkında da tasarruf yetkisi olduğunu, dolayısıyla da koca seçme hakkına bizatihi sahip olduğunu ifade ederler.¹⁸⁵ Bununla beraber kadının yapacağı nikâhtaki kefâet ve mehir hususunda velinin de söz hakkı olduğunu söylerler.¹⁸⁶ Eşler arasında kefâetin olmadığı bir nikah, veliyi sıkıntıya sokabileceği için velinin yapılan akde itiraz hakkı doğar.¹⁸⁷

Bu görüş sahipleri mesnet olarak şu ayetlere dayanırlar¹⁸⁸ :

*“Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz.”*¹⁸⁹

Cessâs ve Serahsî, ayette geçen *“kadın bir başka erkekle evlenmedikçe”* ifadesinin, kadının kendini bir başkasına nikâhlayabileceğine işaret ettiğini belirtir.¹⁹⁰

*“Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın.”*¹⁹¹

Ayette geçen *“eski kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın.”* ifadesinde muhatabın veliler değil, kocalar olduğunu belirtirler. Ayrıca engellemeden kasdın bir yerde hapsedmek veya zorluk çıkararak evlilikten men etmek olduğunu ifade ederler. Dolayısıyla eski koca, aralarında ayrılık gerçekleştikten sonra boşadığı karısının başka birisiyle yapacağı nikâhı engelleyemez.¹⁹²

¹⁸⁴Merğînânî, I, 191; Bâbertî, III, 256; Aynî, V, 72.

¹⁸⁵Serahsî, V, 12; Merğînânî, I, 191; Bâbertî, III, 257; Aynî, V, 73; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 117; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 202; Şeyhîzâde Damad, I, 332; Meydânî, III, 8.

¹⁸⁶Serahsî, V, 13; Merğînânî, I, 191; Bâbertî, III, 257; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 334; Şeyhîzâde Damad, I, 332.

¹⁸⁷Serahsî, V, 13; Merğînânî, I, 191.

¹⁸⁸Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, IV,256; Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, II, 101-102; Serahsî, V, 11; Kâsânî, II, 248; Mevsilî, III, 90; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 117; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 117.

¹⁸⁹Bakara 2/230.

¹⁹⁰Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, IV,256; Serahsî, V, 11.

¹⁹¹Bakara 2/232.

¹⁹²Serahsî, V, 11; Kâsânî, II, 248; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 117; Bâbertî, III, 257; Aynî, V, 74; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 117.

“Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur.”¹⁹³

Hanefî hukukçularından Cessâs, söz konusu ayetlerin açıkça Ebû Hanîfe'nin görüşünün sıhhatine işaret ettiğini belirtir.¹⁹⁴ Ayetlerin velisiz nikâhın geçerliliğine işaret etmesini birkaç noktadan ele alır ve şu değerlendirmelerde bulunur:

İlk ayette geçen “حتى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ / ...kadın bir başka erkekle evlenmedikçe...”¹⁹⁵ ifadesiyle nikâh akdi velinin izni zikredilmeksizin kadınlara atfedilmiştir. İsnadda aslolan gerçek faile yapılmasıdır. “فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا / ...yeniden evlenmelerinde bir beis yoktur.”¹⁹⁶ ifadesiyle de, eşler razı olmuşlarsa ise birbirlerine tekrar dönmelerinde veli izninin gerekeceği zikredilmemiştir.¹⁹⁷

Cessâs, “velinin nikâhı engelleme hakkı olmasaydı veli için böyle bir nehiy söz konusu olmazdı.” şeklindeki bir ifadeye şöyle yanıt verir: “Nehiy kişinin yasaklanan şey üzerindeki hakkını ortadan kaldırır. Dolayısıyla bu ayetten velilerin böyle bir hakkının olduğu istidlal edilemez.”¹⁹⁸

Nikahta veli onayını şart olarak görmeyenler “الْأَيِّمُ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا مِنْ وَلِيِّهَا / Bekar kadın kendini evlendirme konusunda velisinden daha fazla ha sahibidir.”¹⁹⁹ hadisini de delil olarak öne sürerler. Buradaki “الْأَيِّمُ” bakire veya dul olsun kocası olmayan kadını ifade eder. Dil bilginleri de bu görüşü destekler.²⁰⁰

Ancak eş-Şeybânî, bu hadisteki “الْأَيِّمُ” kelimesinin dul kadını ifade ettiğini söyler.²⁰¹

Muhammed eş-Şeybânî'nin delil olarak öne sürdüğü²⁰² “Velisinin izni olmaksızın nikâhlanan kadının nikâhı batıldır, nikâhı batıldır, nikâhı batıldır.”²⁰³ hadisiyle Hanefî hukukçuların çoğu amel etmemişlerdir. Çünkü hadisin ravilerinden olan Zührî'ye bu

¹⁹³ Bakara 2/234.

¹⁹⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'an*, II, 101.

¹⁹⁵ Bakara 2/230.

¹⁹⁶ Bakara 2/232.

¹⁹⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV, 257; Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'an*, II, 101; Kâsânî, II, 248.

¹⁹⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'an*, II, 100.

¹⁹⁹ Müslim, “Nikah”, 66; Tirmizî, “Nikah”, 18.

²⁰⁰ Serahsî, V, 12; Kâsânî, II, 248; Bâbertî, III, 258; Aynî, V, 77.

²⁰¹ Serahsî, V, 12.

²⁰² Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV, 263; Kâsânî, II, 247; Bâbertî, III, 257.

²⁰³ Tirmizî, *Nikâh*, 14; İbn Mâce, *Nikâh*, 15; Dârimî, *Nikâh*, 11.

hadis sorulduğunda böyle bir hadis bilmediği ifade etmiş ve veli izni olmadan nikâhın geçerli olacağını belirtmiştir.²⁰⁴ Hadisin sahabe ravisi olan Hz.Aişe de hadisle amel etmemiştir.²⁰⁵ Konuyla ilgili şöyle bir rivayet aktarılır: Hz.Aişe yeğeni Hafsa'yı Münzir b. Zübeyir ile nikâhlamıştı. Bu sırada Hafsa'nın babası şehir dışındaydı. Daha sonra olaya vakıf olunca Hz. Aişe'yi tavrından ötürü eleştirmişti. Ancak yine de nikâhı feshettirmedi.

Hanefi hukukçular olayı aktardıktan sonra şu tespiti yaparlar: Bu olay Hz. Aişenin rivayet ettiği “*Velisinin izni olmaksızın nikâhlanan kadının nikâhı batıldır.*”²⁰⁶ hadisinin zayıf olduğunun delilidir. Zira hadisin sahabe ravisi olan Hz.Aişe hadisle amel etmemiştir.²⁰⁷

Zahid el-Kevserî'ye göre Hanefi fukahasının bu hadisle amel etmemesinin sebebi, ravinin kendi rivayetinin aksine hareket etmesinin yanında hadisin daha sahih olan “*Dul kadın, nikâhı konusunda velisinden daha yetkilidir. Bakirenin ise izni alınır. Onun izni susmasıdır.*”²⁰⁸ hadisine muarız olmasıdır.²⁰⁹

Ayrıca İbnü'l Hümâm(v. 861/1457) nikâhta veli onayını şart olarak görenlerin delil olarak öne sürdükleri “*Velisiz nikâh yoktur.*”²¹⁰ hadisini sened itibariyle değerlendirmeye tabi tutarak hadisin zayıf olduğunu ifade eder.²¹¹

Velisiz nikâhın geçerliliği ile alakalı olarak Ebû Hanîfe ve onunla aynı görüşte olanların dayandığı diğer bir rivayet ise şöyledir: Bir kadın kızını rızasıyla birisine nikâhlamıştı. Ancak daha sonra nikâhlanan kızın velisi olaydan haberdar olup durumu Hz. Ali'ye şikâyet ettiler. Ancak Hz. Ali bu nikâhı geçerli sayarak feshetmedi. Serahsî(v. 483/1090) bu rivayeti naklettikten sonra “*Bu rivayet bir kadının kendini*

²⁰⁴Tahâvî, Şerhu Meâni'l Âsâr, III, 7; Cessâs, Şerhu Muhtasari't Tahâvî, IV,265; Cessâs, Ahkâmu'l Kur'ân, II, 101; Serahsî, V, 12; Kâsânî, II, 249; Bâbertî, III, 258; Aynî, V, 74.

²⁰⁵Tahâvî, Şerhu Meâni'l Âsâr, III, 7-8; Cessâs, Şerhu Muhtasari't Tahâvî, IV, 265; Serahsî, V, 12; Kâsânî, II, 249.

²⁰⁶ Tirmizî, Nikâh, 14; İbn Mâce, Nikâh, 15; Dârimî, Nikâh, 11.

²⁰⁷Cessâs, Şerhu Muhtasari't Tahâvî, IV, 265; Kudûrî, et-Tecrid, IX, 4257; Serahsî, V, 12; Kâsânî, II, 249; Aynî, V, 75; İbnü'l Hümâm, III, 260.

²⁰⁸ Müslim, Nikâh, 66; Nesâî, Nikâh, 31; Tirmizî, Nikâh, 17.

²⁰⁹ Kevserî, Muhammed Zâhid, en-Nüketu't Tarife Fi't Tehaddüsi an Rudûdi İbn Ebi Şeybe Alâ Ebî Hanîfe, Kahire 2000, 43.

²¹⁰ Tirmizî, Nikâh, 14, Ebû Dâvud, Nikâh, 18, İbn Mâce, Nikâh, 15.

²¹¹İbnü'l Hümâm, III, 259.

evlendirmesinin veya nikâh için birini vekil tayin etmesinin caiz olduğuna delildir.” diye ekler.²¹²

Meydânî, içerisinde Ebû Hanîfe'nin görüşü kabul görüp ve fetva bu doğrultuda verildiğini ifade etmiştir.²¹³ Neseî de bu görüşü benimsemiştir.²¹⁴

Bununla beraber bazı Hanefî hukukçular Hasan b. Ziyad'ın Ebû Hanîfe'den naklettiği görüşü ihtiyat açısından daha kuvvetli bulmuşlardır. Şöyle ki; kadının velisinin izni olmaksızın kıyılan nikâh geçerlidir. Ancak eşler arasında denklik yoksa velinin mahkemeye itirazına gerek kalmaksızın nikâh geçersiz olur.²¹⁵

Burada şunu belirtmek gerekir ki Hanefî hukukçularının çoğunluğunun veli onayına gerek kalmaksızın evliliğin geçerli olacağını belirtmeleri, evlilikte aleniyeti görmezden gelmeye kapı aralamaz. Zira nikâh, kadına güvence vermelidir. Kadının mağdur olmaması için, ailenin yapılan evlilikten haberdar edilmesi ve hukukî tedbirlerin alınması gerekir.²¹⁶

1.2.2. Bâliğ Olmayan Çocuğun Veli Tarafından Evlendirilmesi

Baba veya dedesi dışındaki bir velisi tarafından evlendirilen çocuk, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre buluğa erdikten sonra nikâhı devam ettirme hususunda muhayerdir. Ebû Yûsuf ise çocuğun buluğa ulaştıktan sonra muhayerlik hakkı olmadığı görüşündedir.²¹⁷ Ancak bu üç hukukçu, baba veya dedesi tarafından evlendirilen çocuğun buluğa ulaştığında akdedilen nikâhı kabul etmek zorun olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Zira baba veya dede, velisi olduğu çocuklara olan şefkatlerinden dolayı onların aleyhine bir nikâha onay vermezler.²¹⁸

Hukukçular, buluş yani ergenlik çağına gelmeyen bir çocuğun, velisi tarafından evlendirilebileceği konusundaki görüşlerini ayet, hadis ve aklî delillere

²¹²Serahsî, V,1 0.

²¹³Meydânî, III, 8.

²¹⁴Neseî, 254.

²¹⁵Zeynüddin İbn Nüceym, III, 118; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 202; Şeyhîzâde Damad, I, 332.

²¹⁶Saffet Köse, “İslam Hukukuna Göre Evlenmede Velâyet”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2, 2003, 101-116.

²¹⁷Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*, 173; Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV,293; Serahsî,IV,215; Kâsânî, II, 315; Merğînânî, I,193; Mevsilî, III, 94; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 122; Bâbertî, III, 278; Haddâdî, II, 9; Aynî, V, 94; İbnü'l Hümâm, III, 278; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 337; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 128; Şeyhîzâde Damad, I, 336.

²¹⁸Merğînânî, I, 193; Mevsilî, III, 94.

dayandırmışlardır.²¹⁹ Ancak bu görüşün temellendirilmesinde dönemin sosyal yapısı, örfü ve ihtiyaçları etkili olmuştur. Ayrıca meseleyle alakalı şer'î bir müdahalenin olmaması da bu görüşe tesir etmiştir.²²⁰ Bâliğ olmamış bir çocuk, baba veya dedesi tarafından evlendirilebildiği gibi bu iki velinin hayatta olmaması halinde asabeden birisi tarafından da evlendirilebilir. Zira “*İçinizden evli olmayanları evlendirin.*”²²¹ ayetinde asabe olanla olmayan arasında bir ayırım yapılmamaktadır.²²²

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî, dede veya baba haricinde bir veli tarafından evlendirilen çocuğun buluş çağına ulaştığında mahkemeye başvurarak evliliği sona erdirebileceğini ifade ederler. Çünkü diğer velilerin baba ve dedeye nazaran velisi oldukları çocuklara olan şefkatleri daha azdır.²²³ Bu görüşte olanların öne sürdükleri diğer bir delil ise sahabelerden Kudâme b. Ma'zun'un kardeşinin kızını, Abdullah b. Ömer ile evlendirmesidir. Hz. Peygamber bu kız buluşa erdikten sonra tercihte muhayyer bırakmıştır. Kız da bunun üzerine ayrılmayı tercih etmiştir. da ayrılmayı seçmiştir.²²⁴

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî, ergenlikten evvel nikâhlanan kız çocukları, muhayyerlik hakkını ilk buluş belirtisinin akabinde kullanması gerektiğini belirtirler. Aksi halde bu hakları sona erer. Buluşa eren erkek çocuklar için böyle bir şart yoktur.²²⁵

Ebû Yûsuf'a göre ise nikâhı kıyan veli, baba veya dede gibi çocuğa olan tam bir karâbet (yakınlık) sebebiyle nikâhı kıymıştır.²²⁶ Karâbet ise velayeti hak etme noktasında yeterli bir sebeptir. Bu sebeple baba vefat etmişse veli, baba makamındadır.²²⁷

²¹⁹Serahsî, IV, 214; Aynî, V, 90.

²²⁰Halil İbrahim Acar, “İslam Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 16, 2003, 125-140.

²²¹Nur 24/32.

²²²Kâsânî, II, 240.

²²³Serahsî, IV, 215; Kâsânî, II, 315; Merğînânî, I, 193; Mevsîlî, III, 94; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 122; Haddâdî, II, 9; Aynî, V, 95; İbnü'l Hümâm, III, 278; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 128; Meydânî, III, 11.

²²⁴Kâsânî, II, 315.

²²⁵Serahsî, IV, 216; Mevsîlî, III, 94; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 337; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II, 51.

²²⁶Serahsî, IV, 215; Kâsânî, II, 315; Merğînânî, I, 193; Mevsîlî, III, 94; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 122; Haddâdî, II, 9; Aynî, V, 95.

²²⁷Serahsî, IV, 215; Kâsânî, II, 315; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 122; Aynî, V, 95; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 128.

Kudûrîve Nesefî yalnızca Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî'nin görüşünü nakletmiştir.²²⁸ Tahâvî ise Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih etmiştir.²²⁹

Bu konuda Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşü, kızın menfaati için daha uygundur. Zira baba ve dede dışındaki bir veli tarafından evlendirilen küçük kız, buluğa erdiğinde, kendisi hakkında akdedilen nikâha gönül hoşluğu göstermeyebilir. Ayrıca nikâhı akdeden veli, baba ve dedeye nazaran daha az şefkatli olabileceği için kızın menfaatlerini tam olarak gözetmemiş olabilirler.

1.2.3. Anne ve Anne Tarafından Akrabaların Velayeti

Ebû Hanîfe'ye göre asabe²³⁰ sınıfından bir veli mevcut değilse çocuğun velayeti, sırasıyla anne ve anne tarafından akrabalara geçer. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise asabeye dâhil olmayan akrabaların velayet yetkisi yoktur. Çocuğun velayeti ammeyi temsilen hâkime geçer.²³¹

Ebû Yûsuf'un bu konuda Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.²³²

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre velayet hükmü, aileye küfüv yani denk olmayan bir kimsenin girmesini önlemek yöneliktir. Bu durum da asabe tarafından gerçekleştirilebilir. Çünkü diğer akrabalar, soyun haysiyetini asabe kadar koruyamayabilirler.²³³ Bu görüş sahipleri ayrıca nikâhın asabeye ait olduğunu ifade eden rivayeti gerekçe gösterirler.²³⁴

Ebû Hanîfe'ye göre ise velayet, soyun haysiyetini korumak için değil, çocuğun haklarını koruma ve gözetme ile ilgilidir. Bu da çocuğa karşı şefkat ve alâka gösterecek akrabalar tarafından gerçekleşir. Bu şefkat, asabe sınıfına dâhil olmayan anne ve diğer akrabalar tarafından da sağlanabilir. Bundan dolayı asabeden bir veli mevcut değilse

²²⁸Kudûrî, *El-Muhtasar*, 146; Nesefî, 254.

²²⁹Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 173.

²³⁰ Asabe araya kadın girmeden kendine bağlanan erkek akrabasıdır. Baba, dede, öz erkek kardeş veya bunların erkek çocukları, baba bir erkek kardeş ve amca gibi. (Bkz. Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II, 199.)

²³¹Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't Tahâvî*, IV, 294; Serahsî, IV, 223; Kâsânî, II, 240; Merğînânî, I, 194; Mevsilî, III,95; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 126; Bâbertî, III,285-286; Haddâdî, II, 10; Aynî, V, 101; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 133; Sirâcüddin İbn Nüceym, II,214; Şeyhîzâde Damad, I, 338; İbn Âbidîn, III, 78;Meydânî, III, 11.

²³² Bkz. Serahsî, IV,223; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 126; Haddâdî, II,10; Zeynüddin İbn Nüceym, III,133.

²³³Kâsânî, II, 241; Merğînânî, I,194; Mevsilî, III, 95; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 126; Aynî, V,102.

²³⁴Serahsî, IV, 223; Kâsânî, II, 241; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 126; Aynî, V, 102; Zeynüddin İbn Nüceym, III,133; Şeyhîzâde Damad, I, 338.

sırasıyla anne, kız kardeşler, dayı, hala gibi akrabalar çocuğun velisi olurlar.²³⁵ Ebû Hanîfe'nin bu meseledeki diğeri bir gerekçesi ise Abdullah b. Mesud'un, hanımının kızını nikâhlanması üzerine bu nikahı onaylamasıdır. Evlendirilen bu kız, İbn Mesudun üvey kızı idi. O halde İbn Mesud, annelik velayeti gerekçesiyle bu nikâha onay vermiştir.²³⁶

Konuyu inceleyen Hanefî hukukçuları Ebû Hanîfe'nin bu konudaki yaklaşımını istihsan²³⁷ olarak nitelemiştir.²³⁸

Ebû Hanîfe, görüşünü “İçinizden evli olmayanları evlendirin.”²³⁹ ayeti ile destekler. Ona göre bu ayette muhataplar, asabe olanlarla sınırlandırılmamıştır. Ayetin hitabı umumi olduğu için asabe dışındaki velileri de kapsar.²⁴⁰ Ayrıca mirasçı olabilen herkes velayet hakkına da sahip olabilir.²⁴¹

Hanefî hukukçularından İbnü'l Hümâm, bu konuda Şeybânî'nin delil olarak öne sürdüğü ve Hz. Peygamber'e nisbet edilen “*Nikâh asabe velilerin hakkıdır.*”²⁴² rivayetiyle alakalı olarak şu açıklamayı yapar: “*Ebû Hanîfe'nin görüşü, bu rivayetle çelişmez. Çünkü bu rivayet asabenin mevcut olduğu durumlarda geçerlidir.*”²⁴³

Kudûrî ve Nesefî bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmişlerdir.²⁴⁴

1.2.4. Akıl Hastalarının Evlendirilmesi

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre akıl hastası bir kimsenin evlendirilmesi durumunda en yetkili kişi şahsın oğludur. Çünkü asabe olarak kişiye en yakın veli,

²³⁵Serahsî, IV, 223; Merğînânî, I, 195; Mevsilî, III,95; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 126; Aynî, V, 102; Zeynüddin İbn Nüceym, III,133; Şeyhizâde Damad, I, 338.

²³⁶Serahsî, IV, 223; İbnü'l Hümâm, III, 287.

²³⁷“*Müçtehidin, bir meselede, nass, icma, zaruret, gizli kıyas, örf veya maslahat gibi özel ve daha kuvvetli bir delile dayanarak, o meselenin benzerlerinde takip edilen umumi kaideden vazgeçmesi ve hukukun maksadına daha uygun bulduğu başka bir hüküm vermesidir.*” (Abdullah Kahraman, *Fıkıh Usulü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2014, 154; Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, Bilay Yayınları, Ankara 2017, 113.)

²³⁸ Merğînânî, I, 194; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 126; Haddâdî, II, 10; Aynî, V, 101.

²³⁹ Nur 24/32.

²⁴⁰Kâsânî, II, 241.

²⁴¹Serahsî, IV, 223; Kâsânî, II, 241.

²⁴² Zeylaî, Nasbu'r Râye, III, 126.

²⁴³İbnü'l Hümâm, III, 287.

²⁴⁴Kudûrî, *El-Muhtasar*, 146; Nesefî, 255.

oğuldur. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise akıl sağlığı yetersiz olan bir kimsenin nikâhı konusunda en yetkili veli, şahsın babasıdır.²⁴⁵

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, konuyu ele alırken şefkatin fazlalığını veya derecesini değil asabelik yönünü dikkate almışlardır.²⁴⁶ Zira annenin de oğla karşı şefkati çoktur. Ancak veli olarak asabeden sonra gelmektedir.²⁴⁷

Şeybânî'ye göre ise babanın evladına karşı şefkati, o şahsın oğlunun şefkatinden daha fazladır. Ayrıca baba, mecnûne için malî konularda daha çok söz sahibi olduğu gibi bu konuda da daha yetkilidir.²⁴⁸ Şeybânî'nin görüşündeki ayrı bir gerekçe ise bu konuda, genellikle, babanın mecnunenin yararını oğuldan daha fazla düşünmesidir.²⁴⁹

Nesefî, “*Kenzü'd Dakâik*” adlı eserinde mecnûnenin evlendirme hakkının öncelikle oğluna ait olduğunu ifade eder.²⁵⁰ Tahâvî ise bu konuda eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.²⁵¹

Mecnûne kadın velisi tarafından evlendirildikten sonra akıl sağlığı yerine gelirse bu nikâhı devam ettirme konusundaki muhayyerlik hakkı şu şekildedir: Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre nikâha velayet eden kadının oğlu ise muhayyer değildir. Ancak oğuldan başkası bu evliliğe velayet etmişse muhayyerdir. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise kadını evlendiren baba ise muhayyer değildir. Diğer velililerin evlendirmesi durumunda ise muhayyerdir.²⁵²

İncelediğimiz bu konu hakkında kitap ve sünnette olumlu veya olumsuz herhangi bir nass mevcut değildir. İslam hukukçuları bu konudaki görüş ve içtihatlarını yaşadıkları toplumun birikim ve tecrübelerini de dikkate alarak maslahat prensibine

²⁴⁵Cessâs, Şerhu Muhtasarı't Tahâvî, IV,247; Kudûrî, *El-Muhtasar*,148; Serahsî, IV,220; Kâsânî, II, 250; Merğînânî, I,195; Mevsilî, III, 96; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 127; Bâbertî, III, 290; Haddâdî, II, 16; Aynî, V,105; İbnü'l Hümâm, III, 291; Molla Hüsrev, Dürerü'l Hükkâm, I, 338; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 137; Sirâcüddin İbn Nuceym, II, 217; Şeyhîzâde Damad, I,337; İbn Âbidîn, III, 76; Meydânî, III, 19.

²⁴⁶Cessâs, Şerhu Muhtasarı't Tahâvî, IV,248; Serahsî, IV,220; Kâsânî, II,250; Merğînânî, I,195; Mevsilî, III, 96; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 127; Aynî, V, 105; İbnü'l Hümâm, III, 291; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 137; Meydânî, III, 19.

²⁴⁷ Merğînânî, I, 195; Aynî, V, 105.

²⁴⁸Cessâs, Şerhu Muhtasarı't Tahâvî, IV, 248; Serahsî, IV, 220; Kâsânî, II, 250; Merğînânî, I, 195; Mevsilî, III,96; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 127; Aynî, V, 105; İbnü'l Hümâm, III, 291; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 137; Meydânî, III, 19.

²⁴⁹Serahsî, IV, 220.

²⁵⁰ Nesefî, 255.

²⁵¹Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 169.

²⁵²Haddâdî, II, 17.

dayanarak vermişlerdir.²⁵³ Akıl sağlığı yerinde olmayan bir şahsın evliliğinde bir maslahat ve fayda varsa velilerin bunun gereğini yapmaları gerekir. Zira tam eda ehliyetine²⁵⁴ sahip olmayan bu kişiler, kendi irade beyanıyla evlenemez.²⁵⁵ Hanefî hukukçularının çoğunluğuna göre²⁵⁶ ise akıl sağlığı yerinde olmayan bir şahsı, ona veli olabilmek hakkına sahip herkes evlendirebilir.²⁵⁷ Ancak hastalığın evlilik sonucu doğacak çocuğa sirayet etme tehlikesi veya tarafların hastalık sebebiyle evliliği devam ettirememesi riski varsa velilerin bu nikâhı kıymamaları gerekir.

1.3. EVLİLİK İLE İLGİLİ MUHTELİF MESELELER

1.3.1. Zina Fiilinin Bekârete Etkisi

Yaptığı zina gizli kalan ve kendisine had cezası uygulanmayan kadın Ebû Hanîfe'ye göre bâkire hükmündedir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise zina etmiş kadın bâkire hükmünde değerlendirilemez.²⁵⁸

Ebû Hanîfe'ye göre , “ *الْبُكْرُ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا وَالنَّبِيْبُ تُشَاوِرُ* / *Dul kadın, kendisiyle istişare edilmeden, bakire ise izni alınmadan evlendirilmez. Bakirenin izin vermesi ise susmasıdır.*”²⁵⁹ hadisinde geçen “ *النَّبِيْبُ* / *dul kadın*”dan kasıt insanların dul olarak bildiği kadındır. Zira kelam önce halk arasındaki bilinen manasına hamledilir. Dolayısıyla zina yaptığı insanlar tarafından bilinmeyen ve insanların bakire olarak tanıdığı kimse dul

²⁵³ Adem Yenidoğan, “İslam Hukukunda Akıl Hastalarının Evliliği Meselesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 31, 2018, 415-441.

²⁵⁴ Kişinin ilzam (borçlandırma) ve iltizâma (borçlanma) salahiyetli bulunması anlamına gelen ehliyet vücut ve eda olmak üzere iki kısımdır: Vücut ehliyeti, insanın lehine ve aleyhine olan meşru hakların sabit olmasına elverişli olmasıdır. Her insan doğuştan bu ehliyete sahiptir. Hatta eksik de olsa anne karnındaki cenin de bu ehliyete sahiptir. Eda ehliyeti ise şahsın kendisinden hukuken muteber olabilecek şekilde fiillerin suduruna elverişli bulunmasıdır. Bu ehliyete sahip olmak için hür, akıllı ve buluş çağına ulaşmış olmak gerekir. (Bkz. Molla Hüsrev, *Mirâtü'l Usûl Fi Şerhi Mirkâtî'l Vusûl*, Fazilet Yayınları, İstanbul, 2013, 590-593; Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz Fi Usulü'l Fıkh*, Darü'r Risale, Beyrut, 2016, .85-86.)

²⁵⁵ Cessâs, Şerhu Muhtasarı't Tahâvî, IV, 248; İbn Nüceym, III, 83.

²⁵⁶ Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Züfer'e göre buluşla beraber velinin hastaya olan velayeti sona erer. Ayrıca buluşdan sonra hastalanıp akli melekelerini kaybeden kişi veli tarafından icbar yoluyla evlendirilemez. Ebû Hanîfe Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre akıl hastası olan kişinin veli tarafından evlendirilmesi konusunda hastanın küçük veya buluşa ulaşmış olması arasında bir fark söz konusu değildir. (Bkz. Kâsânî, II, 250; İbnü'l Hümâm, III, 290.)

²⁵⁷ Bkz. Serahsî, IV, 220; Kâsânî, II, 250; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 137

²⁵⁸ Serahsî, V, 7; Kâsânî, II, 244; Merğînânî, I, 192; Mevsilî, III, 93; Zeylâî, Osman b. Ali, II, 120; Bâbertî, III, 270; Haddâdî, II, 7; Aynî, V, 87; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 336; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 124; Şeyhîzâde Damad, I, 335; Meydânî, III, 9.

²⁵⁹ Ebû Dâvud, “*Nikâh*”, 25; İbn Mâce, “*Nikâh*”, 11; Tirmizî, “*Nikâh*”, 18.

değil bâkire hükmündedir.²⁶⁰ Bakirenin nikâha rızasını sükut ile izhar edebilmesi, onun hayâ etmesinden dolayıdır. Aynı illet, yani hayâ etme durumu, zinası açığa çıkmayan kadın için de geçerlidir. Zira insanlar onu bakire bilirler. Bu nedenle yaptığı zinanın açığa çıkmasından haya edebilir. Aynı illet mevcut olduğu için aynı hüküm tatbik edilir.²⁶¹ Bu durumda olan bir kadın hükmen bâkire olduğu için kendisine evlilik sorulduğunda sükût etmesi yeterlidir. Ayrıca “*filan kişinin bekâr çocukları*” diye vasiyet edilirse vasiyetin kapsamına dâhil olur.²⁶²

Ebû Hanîfe'nin zina etmiş kadını bîkr sayması, bâkire olarak bilinen ve yaptığı zina alenilik kazanmamış bir kadını insanlara teşhir etmeme amacına yöneliktir. Ancak yapılan zina fiili insanlar tarafından biliniyorsa veya bu fiil tekrarlanmışsa bu kadın bîkr hükmüne dâhil olmaz.²⁶³

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî, zina fiilini işleyen kadının cinsel uzvundan kocasından evvel başkasının faydalanması sebebiyle dul kadın hükmünde olacağını ifade ederler.²⁶⁴ Bu nedenle bu durumdaki kadın evlenirken bâkire gibi evlenemez. Kendisine evlilik sorulduğunda sükût etmesi yeterli değildir.²⁶⁵ Ayrıca bu görüş sahiplerine göre yaptığı zinanın açığa çıkmasından utanan kadın, “*Bakirenin izin vermesi ise susmasıdır.*”²⁶⁶ hadisindeki “*haya etme*” illetinin kapsamına girmez. Bakirenin evliliğe rıza göstermeye utanması tabiatının gereğidir. Ancak zinaya bulaşmış bir kadın için bu söz konusu değildir.²⁶⁷

Hanefî hukukçulardan Kudûrî ve Neseî, bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.²⁶⁸

Nikâh akdi yapmayıp cinsi münasebette bulunmamış bir kadın bîkr sayıldığı gibi evlendiği halde ilişkiye girmeden boşama, tefrik²⁶⁹ veya vefat gibi sebeplerden dolayı

²⁶⁰Kâsânî, II, 244.

²⁶¹Serahsî, V, 7; Bâbertî, III, 270; Aynî, V, 87; Şeyhîzâde Damad, I, 335.

²⁶²Kâsânî, VII, 348; Mevsilî, III, 93; İbnü'l Hümâm, III, 270.

²⁶³ Merğînânî, I, 192; Mevsilî, III, 93; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 120; Şeyhîzâde Damad, I, 335; Meydânî, III,9;Orhan Çeker, “Bîkr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1992, VI, 151.

²⁶⁴Mevsilî, III, 93; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 120; Bâbertî, III, 270; Zeynüddin İbn Nüceym, III,125; Şeyhîzâde Damad, I, 335.

²⁶⁵Kâsânî, II, 244; Mevsilî, III,93; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 120; Aynî, V, 87; Zeynüddin İbn Nüceym, III,125.

²⁶⁶Ebû Dâvud, “*Nikâh*”, 25; İbn Mâce, “*Nikâh*”, 11; Tirmizî, “*Nikâh*”,18.

²⁶⁷Serahsî, V, 7.

²⁶⁸Kudûrî, *El-Muhtasar*, 146; Neseî, 254.

kocasından ayrılan bir kadın bâkire sayılması hususunda Hanefi hukukçular arasında görüş ayrılığı yoktur.²⁷⁰ Ayrıca düşme, bir yerden atlama, hayız kanının çokluğu, yaralanma veya uzun süre evlenmeme gibi sebeplerden dolayı bekâreti bozulan bir kadın da bikr kabul edilir.²⁷¹

1.3.2. Erkeğin Nikâh İddiasını Kadının Reddetmesi

Bir erkeğin bir kadına “*Nikâhımızın kıyılması haberi sana ulaştığında sen susmuştun.*” diyerek nikâh iddiasında bulunması halinde kadın susmayıp teklifi reddettiğini belirtirse Ebû Hanîfe’ye göre kadının sözü geçerlidir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise kadın bu iddiayı reddediyorsa yemin etmekle yükümlüdür.²⁷²

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî’ye göre bu meselede erkek davacı (müddei), kadın ise davalıdır. Davacıya delil sunmak, davalıya da yemin etmek düşer. Kadın erkeğin nikâh iddiasını reddediyorsa yemin etmelidir. Eğer kadın yeminden kaçınırsa erkeğin iddiasında haklı olduğu sonucuna varılır.²⁷³ Onlara göre mal ile alakalı meselelerde olduğu gibi burada da davalının yeminden kaçınması ile hüküm verilir. Zira yeminden kaçınmak ikrar anlamına gelir.²⁷⁴

Ebû Hanîfe, kadının böyle bir iddiayı reddetmesi halinde mahkemeye delil getirmekle veya yemin etmekle mükellef olmadığını ifade eder. Dolayısıyla iddia sahibi erkek ile kadın arasında nikâhın olmadığına hükmedilir.²⁷⁵ Eğer iddiayı ortaya atan erkek, bir beyyine getirirse dava aydınlanır. Bu durumda erkek ve kadın arasında nikâhın olduğuna hükmedilir.²⁷⁶ Zira erkek ve kadın arasında nikâhı meydana

²⁶⁹ “Kadının mahkemeye başvurması üzerine hâkim kararıyla evliliğe son verilmesidir.” (H. İbrahim Acar, “Tefrik”, TDV İslam Ansiklopedisi, 2011, XL, 277.)

²⁷⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II,8; Orhan Çeker, “Bikr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1992, VI, 151.

²⁷¹ Mevsilî, III, 93; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 119; Bâbertî, III, 270; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 124; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 206.

²⁷² Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 172; Kudûrî, *El-Muhtasar*, 146; Serahsî, V, 5; Kâsânî, II, 243; Merğînânî, I, 193; Mevsilî, III, 93; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 121; Bâbertî, III, 273; Haddâdî, II, 8; Aynî, V, 89; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 336; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 125; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 207; Şeyhîzâde Damad, I, 335; İbn Âbidîn, III, 64; Meydânî, III, 9.

²⁷³ Serahsî, V, 5; Kâsânî, II, 243; Haddâdî, II, 8; İbnü'l Hümâm, III, 274.

²⁷⁴ Serahsî, V, 5.

²⁷⁵ Serahsî, V, 5; Merğînânî, I, 193; Mevsilî, III, 93; Aynî, V, 89; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 125.

²⁷⁶ Serahsî, V, 5; Merğînânî, I, 193; Haddâdî, II, 8.

getirebilecek bu meselede, kadının yemin etmesi veya bundan kaçınması gibi ikinci dereceden bir delil yeterli değildir.²⁷⁷

Mezhep içerisinde Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşü ile fetva verilmiştir.²⁷⁸

Bu meselede, erkeğin nikâh iddiasını kadının sükûtuna bağlaması, konuyla alakalı hadisten çıkarılan hüküm sebebiyledir. Mevzu ile ilgili hadis şöyledir: "*Dul kendisini evlendirme hususunda velisinden daha ileridir. Bakireden izin istenir, onun izni susmasıdır.*"²⁷⁹Bakire kızın erkekler ile çok yakın olmadığı ve genellikle de çekingen olduğu için evliliğe rızasını açıkça belirtmez. Bu sebeple Şâri', onun susmasını, nikâha izni olarak kabul etmiştir. Ancak bu nikâhta kızın iradesinin yok sayıldığı anlamına gelmez.²⁸⁰

1.3.3. Zina Sebebiyle Hamile Kalan Kadınla Evlilik

Zina sonucu hamile kalmış bir kadın ile hamilelik müddeti içerisinde yapılan evlilik, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre geçerlidir. Ancak çocuk doğuncaya kadar eşler arasında cinsî münasebetin olmaması gerekir. Ebû Yûsuf'a göre ise zina neticesinde hamile kalan kadın, çocuğunu doğurmadan nikâhlanamaz.²⁸¹

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî, zinadan hamile kalmış bir kadınla hamilelik süreci içerisinde evlenmeyi yasaklayan açık bir nassın olmadığını ifade ederler. Bu şekilde kısıyılan nikâh "*Bunlardan başkası ise size helâl kılındı.*"²⁸² ayeti kapsamında caizdir.²⁸³Nikâhlı olarak hamile kalmış dul kadının evlilik için hamilelik iddeti²⁸⁴ beklemesi ise neseb sahibinin hakkıdır ve bu ona saygının bir gereğidir. Ancak zina ile neseb sabit olmaz ve zâni için saygı da gerekmez.²⁸⁵ Bu görüş sahipleri, zina sonucu hamile kalmış kadınla hamilelik sürecinde evlenen kişi için çocuk doğuncaya kadar

²⁷⁷Serahsî, V, 6; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 125.

²⁷⁸Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*,172; Haddâdî, II, 8; İbnü'l Hümâm, III, 274; Şeyhîzâde Damad, I, 335; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 207; İbn Âbidîn, III, 64.

²⁷⁹Ebû Dâvud, "*Nikâh*", 25; İbn Mâce, "*Nikâh*",11; Tirmizî, "*Nikâh*",18.

²⁸⁰Saffet Köse, "İslam Hukukuna Göre Evlenmede Velayet", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2, 2003, 101-116.

²⁸¹Kâsânî, II, 269; Merğînânî, I, 190; Mevsilî, III, 87; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 113; Bâbertî, III, 242; Haddâdî, II, 83; Aynî, V, 57; İbnü'l Hümâm, III, 241; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 332; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 114; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 198; Şeyhîzâde Damad, I, 329; İbn Âbidîn, III,48; Meydânî, III, 91.

²⁸²Nisa 4/24.

²⁸³Mevsilî, III, 87; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 113; Bâbertî, III, 242; Aynî, V, 57.

²⁸⁴Bkz. Talak 65/4.

²⁸⁵Kâsânî, II, 269; Merğînânî, I, 190; Mevsilî, III, 87; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 113; Bâbertî, III, 242; Haddâdî, II, 83; Aynî, V, 58.

cinsel ilişkinin yasak olmasını “Allah'a ve ahiret gününe inanan kişi, kendi suyu ile başkasının ekinini sulamasın.”²⁸⁶ hadisine dayandırırılar.²⁸⁷

Ebû Yûsuf, zinadan hamile kalan kadın ile hamilelik müddeti içerisinde kısılan nikâhın fasid olacağını belirtir. Zira zina sebebiyle hamile kalan kadın ile nikâhlı olarak hamile kalmış dul kadın arasındaki “hamilelik” illeti ortaktır. Bu sebeple hamilelik dönemlerinde nikâhlanmaları konusundaki hüküm aynıdır.²⁸⁸ Zina eden kadın her ne kadar kadın iffet ile bağdaşmayan bir suç işlemişse de karnındaki çocuk masumdur ve değerlidir.²⁸⁹

Kudûrî (v. 428/1037) ve Neseî, konuyla ilgili olarak yalnızca Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî'nin görüşünü nakletmiştir.²⁹⁰ Ayrıca İbn Âbidîn, mezhep içerisinde fetvanın bu yönde verildiğini belirtir.²⁹¹

Zina sebebiyle hamile kalan kadının, hamilelik müddeti içerisinde kendisini hamile bırakan zâni ile evlenmesi halinde nikâhlarının geçerli olacağı hususunda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî arasında görüş ayrılığı yoktur.²⁹² Ayrıca hukukî ve geçerli bir evlilik çerçevesinde hamile kalmış dul bir kadın, çocuğu doğuncaya kadar iddet bekleyeceği için hamilelik müddeti içerisinde nikâhlanamayacağı konusunda da herhangi bir ihtilaf yoktur.²⁹³

1.3.4. Kadının Mecbûb Olan Kocasıyla Halveti

Ebû Hanîfe'ye göre kocanın mecbûb²⁹⁴ olması, eşler arasında sahih halvetin²⁹⁵ meydana gelmesine mani değildir. Bu sebeple nikâhın sona ermesi halinde kadın

²⁸⁶Ebû Dâvud, “Nikâh”, 16; Tirmizî, “Nikâh”, 34.

²⁸⁷Kâsânî, II, 269; Zeylâî, Osman b. Ali, II, 113; Aynî, V, 57; İbnü'l Hümâm, III, 242; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 198.

²⁸⁸Kâsânî, II, 269; Bâbertî, III, 242; Aynî, V, 57; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 114; Şeyhîzâde Damad, I, 329.

²⁸⁹ Merğînânî, I, 190; Mevsilî, III, 87; Zeylâî, Osman b. Ali, II, 113; Aynî, V, 57; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 114.

²⁹⁰Kudûrî, *El-Muhtasar*, 171; Neseî, 253.

²⁹¹İbn Âbidîn, III, 48.

²⁹²Aynî, V, 57; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 332; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 114; Şeyhîzâde Damad, I, 329.

²⁹³ Bkz. Talak 65/4; Ayrıca Bkz. Aynî, V, 597; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 114.

²⁹⁴Mecbûb, erkeklik organı kesik olan erkek anlamına gelen fikhî bir terimdir. (Bkz. Haddâdî, II, 16; Heyet, *el-Mevsûatü'l Fıkhıyye*, “Halvet”, XV, 99.)

²⁹⁵ Halvet kavramı, fikhî olarak, sahih bir evlilik akdinden sonra eşlerin başka birinin giremeyeceği veya muttali olamayacağı bir yerde baş başa kalmaları anlamında kullanılmaktadır. Hanefilere göre sahih halvet, bazı hususlarda eşler arasında duhul gerçekleşmiş gibi sonuçlar doğurur. Halvetin sahih olabilmesi için evlilik akdinden sonra olması ve çift arasında cinsi münasebete mani bir engelin bulunmaması

mehrin tamamını alır ve iddetini tam olarak bekler. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise erkeğin mecbûb olması halinde halvet gerçekleşmiş sayılmaz. Bu durumda kadın mehrin yarısını alır. Ancak ihtiyaten iddet bekler.²⁹⁶

Ebû Hanîfe'ye göre kadın, nikâh akdi sebebiyle sorumluluğunu yerine getirerek kendisini kocasına teslim etmiştir. Bunun karşılığı olarak mehri almaya hak kazanır. Halvetin gerçekleşmesi sebebiyle iddetini de bekler.²⁹⁷ Zira sahih halvet, bazı hususlarda eşler arasında duhul gerçekleşmiş gibi sonuçlar doğurur.²⁹⁸ Ebû Hanîfe bu durumu menfaat mülkiyeti üzere tesis edilen icare/kiralama akdine benzetmektedir. Zira icare akdinde mal sahibinin, kiralanan malı kiracının istifadesine hazır duruma getirmesi, belirlenen ücretin ödenmesini gerektirir. Bu hususta kiracının malı kullanıp kullanmaması durumu değiştirmez.²⁹⁹

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî, mecbûbun cinsi münasebete güç yetiremeyecek kadar aciz olduğu gerekçesiyle bu konuda Ebû Hanîfe'den ayrılırlar.³⁰⁰ Zira mecbûbun karısıyla cinsel ilişkiye giremediği hususu kesindir.³⁰¹ Bu durumdaki kadın istihsan deliline binaen iddet bekler. Bu ihtiyat içindir.³⁰²

gerekir. Ayrıca bulunulan mahallin üçüncü şahsın izinsiz giremeyeceği bir yer olması gerekir. Başkasının rahatlıkla girebileceği bir yerde halvet gerçekleşmez. (Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 176; Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II, 105; Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, IX, 254; Orhan Çeker, "Halvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1997, XV, 385.)

²⁹⁶Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 183; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, IV, 395; Serahsî, V, 103; Kâsânî, II, 292; Merğînânî, I, 200; Mevsilî, III, 103; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 143; Bâbertî, III, 334; Haddâdî, II, 16; Aynî, V, 151; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 166; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 240; Şeyhîzâde Damad, I, 350; Meydânî, III, 17.

²⁹⁷Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, IV,395; Kudûrî, *et-Tecrid*, IX,4717;Serahsî, V,103; Merğînânî, I,200; Mevsilî, III, 103; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 144; Aynî, V,152; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 166; Şeyhîzâde Damad, I,350; Meydânî, III, 17.

²⁹⁸Kâsânî, II, 292; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 144.

Hanefî hukukçular, halvet-i sahihanın nikâh üzerindeki etkisini "Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır." (Bakara 2/237) ayetinde geçen "el sürme" anlamındaki تمسوهن sözcüğüne dayandırılırlar. Bu kelimenin halvete işaret ettiğini belirtirler. Ayrıca "Birbirinizle kaynaşıp baş başa kalmışken ve onlar sizden kuvvetli bir teminat almışken verdiğinizizi nasıl geri alabilirsiniz?" (Nisa 4/21) ayetinde geçen "haşır neşir olmak, kaynaşmak" anlamındaki أفضى kelimesini de delil olarak öne sürerler. Zira kelime; engel, ıssız yer gibi manalara gelmektedir. (Recep Özdemir, "Sahih Halvetin Nikâh Akdinin Hükümlerine Etkisi", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, I (1), 2017, 81-104.)

²⁹⁹Kâsânî, II, 292; Mevsilî, III, 103.

³⁰⁰Kâsânî, II, 293; Merğînânî, I, 200; Mevsilî, III, 103; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 143; Aynî, V, 151; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 166; Şeyhîzâde Damad, I, 350; Meydânî, III, 17.

³⁰¹Serahsî, V, 103; Kâsânî, II, 293.

³⁰²Serahsî, V, 104; Kâsânî, II, 293; Merğînânî, I, 200; Haddâdî, II, 16; Aynî, V, 152; İbnü'l Hümâm, III, 334.

Kudûrî ve Nesefî, mecbûb kocadan ayrılan kadının tam mehir alacağı ve iddet bekleyeceği hususunda Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.³⁰³ Meydânî de “*el-Lübab*” adlı eserinde bu konuda mezhep içerisinde Ebû Hanîfe’nin görüşünün kabul gördüğünü nakleder.³⁰⁴

Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki mecbûb olan koca ile kadın arasında cinsel ilişki ve halvet meydana gelmemişse ayrılmaları halinde kadın mehrin yarısını alır ve iddet beklemez.³⁰⁵

1.3.5. Erkekteki Kusurdan Dolayı Kadının Muhayyerliği

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre erkeğin iktidarsız, mecbûb³⁰⁶ veya hadım edilmiş olması haricinde hiçbir fiziksel kusur veya hastalıktan dolayı kadının nikâhtan dönme muhayyerliği yoktur. Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise erkeğin iktidarsız, mecbûb veya hadım olmasının yanı sıra baras, cüzzam veya cünun³⁰⁷ hastalıklarından birine müptela olması halinde de kadının muhayyerlik hakkı vardır.³⁰⁸

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre erkeğin iktidarsız veya hadım edilmiş olması ile baras, cüzzam veya cünun olması arasında farklar vardır. Zira iktidarsız, hadım veya mecbub olması nikâhın gayelerinden biri olan cinsi münasebete engeldir. Bu da kadını bu hususta zor bir duruma sokar. Ancak erkeğin baras, cüzzam veya cünun olması cinsel münasebete engel değildir.³⁰⁹ Bu hastalıkların kadına eziyet verip kocasına isteğini azaltması kadın için muhayyer olma hakkını vermez. Nitekim kocasının ahlakının iyi olmaması veya kocasında başka fiziksel kusurlar bulunması da buna sebep

³⁰³Kudûrî, *El-Muhtasar*, 147; Kudûrî, *et-Tecrid*, IX, 4717; Nesefî, 258.

³⁰⁴Meydânî, III, 17.

³⁰⁵Serahsî, V, 104.

³⁰⁶Mecbûb, erkeklik organı kesik olan veya cinsel gücü olmayan erkek anlamına gelen fikhî bir terimdir. (Bkz. Heyet, *el-Mevsûatü'l Fikhiyye*, Kuveyt Din İşleri Komisyonu, Darü's Selasil, Kuveyt, “Halvet”, XV,99.)

³⁰⁷Lepra adlı mikrobun insanların vücutlarında ortaya çıkardığı ve ciddi şekli bozukluklara yol açan bulaşıcı bir hastalıktır. Baras (alaca) hastalığı ise renk hücrelerinin bozulmasına bağlı olarak ciltte meydana gelen renk bozukluğudur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. M.Zeki Palalı, “Cüzzam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1993, VIII, 150.)

³⁰⁸Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 181; Kudûrî, *El-Muhtasar*, 150; Serahsî, V, 98; Merğînânî, II, 274; Mevsîlî, III, 115; Bâbertî, IV, 305; Haddâdî, II, 22; Aynî, V, 590; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 400; Meydânî, III, 25.

³⁰⁹Merğînânî, II, 274; Bâbertî, IV, 305; Haddâdî, II, 22; Aynî, V, 591.

olabilir.³¹⁰ Ayrıca cinsel hayatı engellemeyen bu hastalıklarda kadına muhayyerlik hakkı tanımak, erkeğin hakkının gözetilmemesi anlamına gelir.³¹¹

Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise baras, cüzzam veya cünun hastalığı da iktidarsızlık veya mecbûbluk gibi cinsel ilişkiye engel olabilmektedir. Böyle bir durumda eşler arasında nikâhtan beklenen maslahat gerçekleşmez. Bundan dolayı kocada bu hastalıklardan birinin bulunmasıyla da kadının muhayyerlik hakkı vardır. Yani mahkeme yoluyla nikâhı feshettirebilir. Kadının erkek gibi talak hakkı olmadığı için ancak bu şekilde bu hususlardan kaynaklanan zararları ortadan kaldıracaktır. Erkek ise herhangi bir sıkıntı veya zarardan dolayı talak yetkisini kullanarak evliliğe son verebilir.³¹²

Hanefî hukukçularından Tahâvî bu meselede Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir. Ancak erkeğe bir yıl süre verildikten sonra hastalığının devam etmesi halinde kadının nikâhı feshettirme konusunda muhayyer olabileceğini ilave eder.³¹³

Kadında bulunan herhangi bir fiziki kusurdan dolayı erkek için muhayyerlik hakkı yoktur. Zira erkeğin talak yetkisi vardır. Bu hakkını kullanarak evliliğini sonlandırabilir.³¹⁴

Hanefî hukukçu Meydânî, bu meselede Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşünün tercih edildiğini ifade etmektedir.³¹⁵ Tahâvî ise eş-Şeybânî'nin görüşünü desteklemektedir.³¹⁶

1.3.6. Azil Konusunda Erkeğin Kadından İzin Alması

Ebû Hanîfe'ye göre başkasının cariyesi ile evli olan bir erkek, cariye'nin efendisinin izni olmaksızın azil³¹⁷ yapamaz. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise erkek, azil konusunda evli olduğu cariye'nin iznini almalıdır.³¹⁸

³¹⁰Serahsî, V, 98; Mevsilî, III, 115.

³¹¹ Merğînânî, II, 274; Mevsilî, III, 115; Haddâdî, II, 22; Aynî, V, 590-591; İbnü'l Hümâm, IV, 306.

³¹² Merğînânî, II, 274; Mevsilî, III, 115; Bâbertî, IV, 305; Haddâdî, II, 22; Aynî, V, 590.

³¹³Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 181.

³¹⁴Serahsî, V, 96; Merğînânî, II, 273; Mevsilî, III, 115.

³¹⁵Meydânî, III, 25.

³¹⁶Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 181.

³¹⁷ Azil, cinsel ilişki sırasında meni'yi rahim dışına akıtmak anlamına gelir. Hanefilere göre kadının rızası olmadan azil yapmak mekruhtur. Cinsî tatmin ve çocuk ihtiyacı hususunda kadının da hakkının

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî, cinsî münasebetin cariyenin hakkı olduğunu ifade ederler. Onlara göre azil yapmak, cinsel birliktelik için bir eksiklikler. Bu sebeple ilişkide azle izin vermek cariyenin hakkıdır.³¹⁹

Ebû Hanîfe'ye göre azil, cariyenin sahibinin hakkına zarar verir. Zira cinsî münasebet neticesinde doğacak çocuk efendinin hakkıdır. Bu nedenle azle izin verme hakkı cariyenin efendisine aittir.³²⁰

Nesefî ve Molla Hüsrev, bu konuda yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşüne yer vermiştir.³²¹

Hanefî hukukçu İbn Âbidîn, bu konuda, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin de Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğunu ifade eden daha güçlü bir rivayetin olduğunu belirtir.³²²

1.3.7. Eşlerden Birinin Dinden Çıkması

Eşlerden birinin irtidat³²³ etmesi halinde çiftin nikâhı sona erer. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre evliliğin sona erme şekli fesihtir. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre kocanın irtidat etmesi halinde evliliğin sona erme biçimi talak, kadının irtidat etmesi halinde ise evliliğin sona erme şekli fesihtir.³²⁴

Muhammed eş-Şeybânî'ye göre kocanın irtidat etmesiyle, nikâh kocadan kaynaklanan bir sebeple bozulduğu için evliliğin sonlanma şekli talaktır. Kadının talak yetkisi olmadığı için onun irtidat etmesi sonucu nikâhın sonlanması fesih olarak

bulunması bu hükmün gerekçelerindedir. (Bkz. Fahrettin Atar, "Azil", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, IV, 327-328.)

³¹⁸Kâsânî, II, 335; Merğînânî, I, 211; Mevslî, III, 111; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 166; Aynî, V, 220; İbnü'l Hümâm, X, 39; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 214; Şeyhîzâde Damad, I, 366; İbn Âbidîn, III, 175.

³¹⁹Kâsânî, II, 335; Merğînânî, I, 211; Mevslî, III, 111; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 166; Aynî, V, 220; İbnü'l Hümâm, X, 39.

³²⁰Kâsânî, II, 335; Merğînânî, I, 211; Mevslî, III, 111; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 166; Aynî, V, 221; İbnü'l Hümâm, X, 39; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 275; Şeyhîzâde Damad, I, 366; İbn Âbidîn, III, 175.

³²¹ Nesefî, 262; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 351.

³²²İbn Âbidîn, III, 175.

³²³ İrtidat, müslüman kimsenin İslam dininden dönmesi veya başka bir dine tabi olmasına denir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan İnce, "Ridde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2008, XXXV, 89-91.)

³²⁴Serahsî, V, 49; Merğînânî, I, 215; Mevslî, III, 114; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 178; Bâbertî, III, 429; Haddâdî, II, 24; Aynî, V, 247; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 354; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 231; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 290; Şeyhîzâde Damad, I, 372; İbn Âbidîn, III, 193; Meydânî, III, 28.

gerçekleşir.³²⁵ Ebû Hanîfe ise kocanın İslam dininden çıkarak mürted olduğu için “mevta” hükmünde olduğu için talak hakkının ortadan kalktığını belirtir.³²⁶

Ebû Hanîfe, karısı müslüman olan gayri müslimin, müslüman olmayı reddetmesi sonucu evliliğinin sona erme şeklinin talak olacağını belirtir.³²⁷ Ancak kocanın irtidat etmesi halinde ise evliliğinin sona erme biçiminin fesih olacağını ifade eder.³²⁸ Birbirine benzer bu iki konuda farklı hüküm vermesinin gerekçesi ise irtidâtın, yani dinden çıkmanın, nikâha bizatihi engel bir husus olmasıdır. Eşler arasındaki din farkı ise bizatihi tefrik sebebi değildir. Zira müslüman bir erkeğin ehli kitap bir kadın ile nikâhı mümkündür. Ayrıca Ebû Hanîfe, eşi müslüman olan gayri müslim konusunda nikâhın sonlanma sebebinin kadının İslam dinini tercihi olmayıp, kocanın müslüman olmayı reddetmesi olduğunu ifade eder. Bu durumda mahkeme kocanın yerine nikâh bağı sonlandırır. Ancak irtidat halinde ise nikaha hâkime gerek kalmaksızın anında sonlanmış olur.³²⁹

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, irtidat sebebiyle nikâhın sonlanması fesih olduğu için, kadının iddet bekleme yükümlülüğü yoktur. Bu ayrılık, talak olmadığı için kocanın üç olan talak hakkı da eksilmez. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre, kocanın mürted olması halinde ise ayrılık talak olarak gerçekleşeceği için kadının iddet beklemesi gerekir. Bununla beraber iddet müddeti boyunca koca kadının nafakasını karşılamalıdır. Ayrıca Hanefi hukukçularına göre irtidat eden koca ise zıfaf gerçekleşmişse mehrin tamamını, gerçekleşmemişse mehrin yarısını alır. Eğer kadın irtidat etmiş ve bu zifaftan önce gerçekleşmişse kadın mehre hak kazanmaz.³³⁰

Hanefi hukukçuları bu konuda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih etmişlerdir.³³¹

Kadın ve erkeğin aynı anda irtidat etmeleri halinde ise nikâh istihsanen devam eder. Bu konuda Hanefi hukukçuları arasında bir ihtilaf yoktur. Burada kıyasın terk edilme sebebi ise sahabe'nin bu meseledeki görüş birliğidir. Hz. Ebûbekir döneminde

³²⁵Kâsânî, II, 337.

³²⁶Kâsânî, II, 337; Aynî, V, 247; İbnü'l Hümmâm, III, 430.

³²⁷Kâsânî, II, 337; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 227.

³²⁸ Mergînânî, I, 215; Mevsilî, III, 114; Aynî, V, 247.

³²⁹Serahsî, V, 49; Aynî, V, 247; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 353-354.

³³⁰ Zeynüddin İbn Nüceym, III, 231; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 290; Şeyhîzâde Damad, I, 372; İbn Âbidîn, III, 193.

³³¹Meydânî, III, 28.

zekât vermek istemeyen Hanîfeoğulları irtidat ettiler. Daha sonra onlar tevbe ettiler ve tekrar müslüman oldular. Ancak Hz. Ebûbekir onların nikâhlarını yenilemelerini istemedi. Sahabeden de bunu gerekli gören olmadı.³³²

1.3.8. Kocanın Boşadığı Karısının İddet Süresinde Cariye İle Evlenmesi

Ebû Hanîfe'ye göre bir kimse, bâin veya ric'î talak ile boşadığı karısının iddet müddeti içerisinde cariye ile evlenemez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise boşama bâin talak yoluyla gerçekleşmişse koca karısının iddet süresinde cariye ile evlenebilir.³³³

Ebû Hanîfe'ye göre koca, karısını bâin talak ile boşamış olsa da kadın iddet süresi içerisinde bazı hükümler açısından erkeğin sorumluluğundadır. Nikâh nedeniyle sabit olan yasaklar iddet süresinde de devam eder. Bu sebeple koca, ihtiyaten kadının iddeti sona ermeden cariye ile evlenemez. Zira Peygamber Efendimiz “*hür kadın üzerine cariye nikâhlanamaz*”³³⁴ buyurmuştur.³³⁵ Ebû Hanîfe bu durumu bir erkeğin boşadığı karısının kız kardeşi ile evlenebilmesi için kadının iddetinin bitmesini beklemesine benzetir.³³⁶

Ebû Yûsuf ve Şeybânî'ye göre ise bâin talak ile eşler arasında kesin ayrılık meydana gelmiştir. Bu sebeple kocanın cariye ile yaptığı evlilik, hür kadın üzerine yapılmış olmaz.³³⁷

Nesefî, bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³³⁸

1.3.9. İki Taraf Adına Fuzulî Olan Kimsenin Kıydığı Nikâh Akdi

Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre bir kimsenin, şahitler huzurunda, iki tarafın gıyabında ve onların haberleri olmaksızın akdettiği nikâh batıldır. Ebû

³³²Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV, 359; Serahsî, V, 49; Merğînânî, I, 215; Aynî, V, 248; İbnü'l Hümmâm, III, 429; Şeyhîzâde Damad, I, 372.

³³³Serahsî, V, 117; Kâsânî, II, 267; Merğînânî, I, 189; Mevslî, III, 87; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 112; Bâbertî, III, 238; Haddâdî, II, 5; Aynî, V, 53; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 113; Sirâcüddin İbn Nuceym, II, 196; Şeyhîzâde Damad, I, 331.

³³⁴Muvatta, “*Nikâh*”, 1117; Zeylaî, *Nasbu'r Râye*, III, 177-178.

³³⁵Serahsî, V, 117; Kâsânî, II, 267; Merğînânî, I, 189; Mevslî, III, 87; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 112; İbnü'l Hümmâm, *Fethu'l Kadîr*, III, 238; Aynî, V, 53; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 113.

³³⁶Serahsî, V, 117; Şeyhîzâde Damad, I, 331.

³³⁷Serahsî, V, 117; Kâsânî, II, 267; Merğînânî, I, 189; Mevslî, III, 87; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 112; Bâbertî, III, 238; Aynî, V, 53; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 113.

³³⁸Nesefî, 253.

Yûsuf'a göre ise akdedilen bu evlilik, mevkûf olarak gerçekleşmiş olur. Tarafların onay vermesi halinde geçerlidir.³³⁹

Herhangi bir yetkisi olmadığı halde başka bir kimse adına hukukî muamelede bulunan kimse, fıkıh literatüründe, fuzulî olarak anılır. Hanefî hukukçularına göre fuzulînin bir başkası adına yaptığı işlem geçerli olmakla beraber mevkuftur. Bu işlemler malî akitlerin yanında ahvalî şahsiyye ile alakalı akitleri de kapsar.³⁴⁰

Ancak burada ihtilaf edilen nokta, nikâhı akdeden şahsın iki taraf adına da fuzulî yani yetkisiz olmasıdır.

Ebû Yûsuf'a göre sonradan verilen izin akdin başında verilen izin gibidir. Dolayısıyla fuzulînin yaptığı akde tarafların izin vermesi halinde akit geçerlidir.³⁴¹

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî ise nikâhın ivazlı bir akit olduğuna vurgu yaparlar. Onlara göre iki kişi adına akit yapan bir fuzulînin sözü akdin yarısını oluşturur. Bu sebeple akit geçersiz olur.³⁴²

Tahâvî "*el-Muhtasar*" adlı eserinde, iki taraf için de fuzulî olan şahsın akdettiği nikâhın, tarafların izni olsa dahi geçerli olmayacağı görüşünü tercih etmiştir.³⁴³

1.4. ZİMMÎ VE GAYRİMÜSLİMLERLE İLGİLİ MESELELER

1.4.1. Nikâhta Zimmînin Şahitliği

Müslüman bir erkeğin zimmî³⁴⁴ bir kadınla yapacağı nikâh akdinde, şahitlerin zimmî olmasının Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre bir sakıncası yoktur. Muhammed eş-

³³⁹Kâsânî, II, 233; Merğînânî, I, 198; Mevsilî, III, 98; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 133; Aynî, V,125; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 150; Şeyhîzâde Damad, I, 344; İbn Âbidîn, III, 97.

³⁴⁰Bkz. Zeynüddin İbn Nüceym, III, 147; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*,148. Bu konudaki görüşlerin dayandığı hadise şu şekildedir: "*Hiz. Peygamber, Hâkim b. Hizam'a bir dinar vererek bir koyun almaya gönderir. Hâkim, bir dinar ile iki koyun alır. Koyunlardan birini başka bir yerde bir dinara satar. Hiz. Peygambere kalan bir koyunu ve bir dinarı teslim eder. Hiz. Peygamber durumdan memnun kalır ve Hâkim'e dua eder.*" (Bkz. Serahsî, XIII, 153; Rivayetinin kaynağı için bkz. *Buhârî*, "*Menakıb*", 28; *Tirmizî*, "*Buyu*", 34; *Ibn Mâce*, "*Sadakat*",7.)

³⁴¹Serahsî, V, 19; Bâbertî, III, 311.

³⁴²Serahsî, V, 19; Bâbertî, III, 311.

³⁴³Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 174.

³⁴⁴Zimmî, İslâm ülkesinde yaşayıp devletle zimmet akdi yapan gayri müslim vatandaşları ifade eden bir kavramdır. Zimmîler bu akit çerçevesinde devletin hâkimiyetini tanıyıp cizye ödemeleri mukabilinde, haklarının korunması teminatını elde ederler.(Bkz. Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z Zimmîyyîn*, Darü'r Risale, Beyrut 1982,.22.) Zimmîler, genel olarak müslüman vatandaşlarla aynı hak ve vazifelere sahip olmakla beraber bunun istisnaları da mevcuttur. Zira bazı hakların elde edilmesi için zimmet akdi yeterli

Şeybânî'ye göre ise şahitler müslüman olmadığı için akit esnasındaki şahadetleri geçersizdir.³⁴⁵

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, ayet ve hadislerde nikâh ve şahitlik ile alakalı ifadelerin herhangi bir şartla kayıtlanamaksızın mutlak olarak geldiğine işaret ederler ve tarafların her ikisinin de müslüman olduğu evlilikte şahitlerin müslüman olması şartının icma ile oluştuğunu belirtirler. Buna karşın müslüman erkeğin zimmî bir kadınla evlenmesinde şahitlerin müslüman olmasını şart sayanların bu konuda delil getirmeleri gerektiğini ifade ederler.³⁴⁶ Evlilik akdi sırasında şahitlik, iki durum için söz konusu olabilir. Şahitler ya mehrin erkeğe vacip olduğuna veya erkeğin kadından faydalanmasının helal olduğuna tanıklık eder. Birinci önerme geçersizdir. Zira mehir bir maldır. Bir malın birisine temellükü gibi malî muameleler için şahit gerekmez. O halde şahitlik kadından faydalanmanın helal olmasına yöneliktir. Bu durumda iki zimmînin, evlenen kadının nikâh ile bu hakkı erkeğe verdiği tanıklık etmeleri geçerlidir. Zira zimmînin diğer bir zimmîye şahitliği makbuldür.³⁴⁷ Bu görüş sahiplerine göre müslüman erkek ve zimmî kadının nikâhına şahitlik edecek zimmîlerin dinlerinin farklı olmasının da bir sakıncası yoktur.³⁴⁸

Muhammed eş-Şeybânî'nin bu konudaki delili “*Bir veli ve iki âdil şahit olmadan kıyılan nikâh geçersizdir.*”³⁴⁹ hadisidir. Ona göre bu hadiste belirtilen “*iki adil şahit*” ifadesiyle şahitlerin müslüman olması gerektiğikastedilir. Çünkü bize göre şahitlik yapacak kişinin sosyal ilişkilerinde adalet vasfının olmaması, akdin gerçekleşmesine bir engel teşkil etmez. O halde burada adalet sıfatı ile müslümanlık vasfına işaret edilmiştir.³⁵⁰ Ayrıca şahitler nikâhın geçerli olması için şarttır. Zimmînin şahitliği

olmayıp müslüman olma şartı gerekir.(Bkz. Hasan Güneç, “İslam Hukukuna Göre Zimmîler”, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 1994, 431-440.)

³⁴⁵Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV, 276; Kudûrî,*El-Muhtasar*, 145; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 33; Kâsânî, *Bedâiü's Sanâi*, II, 253; Merğînânî,*el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l Mübtedî*, I,186; Mevsîlî,*el-İhtiyar Li Ta'lîlî'l Muhtâr*, III, 84; Zeylâî, Osman b. Ali,*Tebyînü'l Hakâik Şerhu Kenzi'd Dakâik*, II, 100; Bâbertî,*el-İnaye Fî Şerhi'l Hidâye*,III, 203;Haddâdî, *el-Cevheretü'ün Neyyîre*,II, 3; Aynî,*el-Binâye Fî Şerhi'l Hidâye*, V, 17; Zeynüddin İbn Nuceym,*el-Bahru'r Raik Şerhu Kenzi'd Dakâik*, III,97; Sirâcüddin İbn Nuceym, *en-Nehrü'l Faik*, II, 183; Şeyhîzâde Dâmad, *Mecmau'l Enhur Fî Şerhi Mülteka'l Ehbûr*,I,321; İbn Âbidîn,*Reddû'l Muhtar Ale'd Dürri'l Muhtâr*, III, 24; Meydânî, *El-Lübâb Fî Şerhi'l Kitâb*, III, 4.

³⁴⁶Kâsânî, II, 253.

³⁴⁷Merğînânî, I, 186; Zeylâî, Osman b. Ali, II, 100; Bâbertî, III, 204; Aynî, V, 18; Sirâcüddin İbn Nuceym, II, 183; İbn Âbidîn, III, 24.

³⁴⁸Kâsânî, II, 253; Aynî, V,17;Sirâcüddin İbn Nuceym, II,183; İbn Âbidîn, III,24.

³⁴⁹Taberânî, *el-Mu'cemü'l Kebîr*, XVIII, 142.

³⁵⁰Kâsânî, II, 253.

zimmî için geçerli olsa da müslüman için yok hükmündedir. Bundan dolayı nikâh sırasında zimmî şahitler kadının sözünü işitip erkeğin sözünü ise işitmemiş gibi olurlar. Erkeğin sözünü işitmediği için şahitlik vuku bulmaz. Bu durumda da nikâh gerçekleşmez.³⁵¹

Nesefî (v. 710/1310), “*Kenzü'd Dakâik*” adlı eserinde yalnızca Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşüne yer vermiştir.³⁵² Meydânî (v. 1298/1881) de aynı görüşe katılmıştır.³⁵³ Ancak Tahâvî (v. 321/933), Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁵⁴

Taraflardan her ikisinin de müslüman olduğu bir nikâh akdinde şahitlerin de müslüman olması gerektiği hususunda ise İslam hukukçuları arasında görüş birliği vardır.³⁵⁵ Zimmî birinin bu şekildeki bir nikâha şahadeti geçerli değildir. Zira zimmînin müslümâna velayet hakkı yoktur.³⁵⁶

1.4.2. Sâbiû Bir Kadınla Evlilik

Müslüman bir erkeğin sâbiû³⁵⁷ bir kadın ile yapacağı evlilik Ebû Hanîfe'ye göre geçerlidir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise böyle bir evlilik caiz değildir.³⁵⁸

³⁵¹ Serahsî, V, 33; Kâsânî, II, 254; Merğînânî, I, 186; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 100; Aynî, V, 18; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 183.

³⁵² Nesefî, *Kenzü'd Dakâik*, 251.

³⁵³ Meydânî, III, 4.

³⁵⁴ Tahâvî, *Muhtasarü't Tahâvî*, 172.

³⁵⁵ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 145; Kâsânî, II, 254; Merğînânî, I, 185; Mevsîlî, III, 83; Nesefî, 251.

³⁵⁶ Kâsânî, II, 253.

³⁵⁷ Sabiû kavramının kaynağı ile alakalı çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bir görüşe göre meyletmek, dönmek manalarına gelen Arapça sab' kökünden gelmiştir. Araçlar sa-be-e fiilini geceleyin yıldızlar görüldüğü zaman yıldızlar için kullandığı gibi dinden dönen kişi içinde kullanırdı. (Haddâdî, II, 6; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiü'l Beyân An Te'vili Âyi'l Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin, Darü'l Hicr, 2001, II, 34; Şeyhîzâde Damad, I, 328.)

Diğer bir görüşe göre ise kelime aslı Mandence olup “*yıkanmak, vaftiz olmak*” manasına gelen s-b kökünden türetilmiştir. İslam bilginleri bu kavramla alakalı “*yıldızlara tapanlar*”, “*meleklerle tapanlar*”, “*dinden dönen kimseler*” gibi tanımlamalar yapsa da kesin bir mutabakat yoktur. Ayrıca Sabiilerin Zebûr okudukları, namaz kıldıklarına dair görüşler de vardır. (Zeylaî, Osman b. Ali, II, 110; Şeyhîzâde Damad, I, 328; Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara 2017, I, 133-136; Şinasi Gündüz, “Sâbiilik” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2008, XXXV, 341; Taberî, *Câmiü'l Beyân*, II, 37. Ayrıca bkz. Nihat Dalgın, *Tartışmalı Dini Konular*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, 190-191.)

Ancak bu namaz İslamdaki namazdan tamamen farklı bir yapıya sahiptir. Kuzeye yönelerek dua mahiyetindeki çeşitli kutsal metinlerin okunması şeklindedir. (Bkz. Şinasi Gündüz, *Kurandaki Sabiilerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil*, I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Samsun 1992, 43-72.) Sâbiû kavramı, Kuranda, Bakara 2/62, Maide 5/69 ve Hac 22/17 ayetlerinde geçmektedir.

Bu konudaki ihtilaf, hukukçuların “*sâbiî*” kavramına atfettikleri farklı tanımlamalardan kaynaklanmaktadır. Bu farklı anlayışın sebebi ise sabîlik dininin yapısının kapalılığı ve karışık olmasıdır.³⁵⁹

Ebû Hanîfe ‘ye göre sabîiler, ZEbûr okuyup bir nebiye inanan kimselerdir. Müslümanların Kabeyi tazim ettikleri gibi yıldızları tazim ederler. Ehli kitaptırlar. Ebû Yûsuf ve Muhammed’e göre ise sabîiler putperestler gibi yıldızlara taparlar. Dolayısıyla müşriktirler.³⁶⁰

Nesefî, “*Kenzü’l Dâkaik*” adlı eserinde konuyla ilgili olarak yalnızca Ebû Hanîfe’nin görüşünü nakletmiştir.³⁶¹

Siracüddin İbn Nüceym (v. 1005/1596), sabîiler ile ilgili rivayetlerde onların müşrik olduğu görüşünün daha ağır bastığını ifade eder.³⁶² Tahâvî de bu görüşü benimseyerek Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî’nin görüşüne katılır.³⁶³

Hanefî hukukçular konuyla alakalı olarak sonuç mahiyetinde şu değerlendirmede bulunurlar: Sâbiî, eğer Ebû Hanîfe’nin tanımladığı gibi bir nebi ve kitaba inanıp yıldızla tapmıyorsa müslüman bir erkeğin onunla nikâhlanması caizdir. Eğer Ebû Yûsuf ve Şeybânî’nin dediği gibi yıldızla tapıyorlarsa müşriktirler ve onlarla nikâhlanmak caiz değildir.³⁶⁴

Buradan hareketle günümüzdeki sabîilerle nikâhın caiz olmayacağını da belirtmek gerekir. Zira dini inançları tevhid inancına yakın olmayıp daha çok putperestliğe benzemektedir.³⁶⁵

İncelediğimiz bu ihtilaf, aynı kavrama yüklenen farklı bakış açılarının bir konunun hukuki boyutuna nasıl etki ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla klasik dönem

³⁵⁸Tahâvî, *Muhtasarı’t Tahâvî*, 178; Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t Tahâvî*, IV, 336; Serahsî, IV, 211; Kâsânî, II, 271; Mevsilî, III, 88; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 110; Haddâdî, II, 6; İbnü’l Hümâm, III, 232; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 195; Şeyhîzâde Damad, I, 328; Meydânî, III, 7.

³⁵⁹Kâsânî, II, 271; Merğînânî, I, 189; Mevsilî, III, 88; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 110; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 111; Meydânî, III, 7.

³⁶⁰Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t Tahâvî*, IV, 336; Serahsî, IV, 211; Kâsânî, II, 271; Mevsilî, III, 88; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 110; Molla Hüsrev, *Dürrü’l Hükkâm*, I, 333; Şeyhîzâde Damad, I, 328; Meydânî, III, 7.

³⁶¹ Nesefî, 253.

³⁶²Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 195.

³⁶³Tahâvî, *Muhtasarı’t Tahâvî*, 178.

³⁶⁴Kudûrî, *El-Muhtasar*, 145-146; Merğînânî, I, 188; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 110; Bâbertî, III, 232; Aynî, V, 46; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 111; İbn Âbidîn, III, 46.

³⁶⁵Halil İbrahim Acar, “Evlenme Engeli Olarak Din Farkı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.17, 2002, 27-52.

eserleri incelenirken bu tür kavram farklılıklarını göz önüne alarak meselelere bakmak gerekir. Zira hukukçuların inceledikleri meseleler aynı olsa da dönem ve sosyal yapı farklılıkları kavramlara yüklenen anlamlara da tesir etmektedir.

1.4.3. Zimmîlerin Kendi Aralarındaki Nikâhı

Zimmî bir erkek ile zimmî bir kadın, mehirsiz olarak veya murdar bir hayvanı mehir olarak belirleyerek evlenirlerse Ebû Hanîfe'ye göre kadının daha sonra mehir talep etme hakkı yoktur. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise eşler arasında cinsi münasebetin gerçekleşmesi veya kocanın ölümü halinde şeriyeye mahkemesine başvuran zimmî kadına misil mehir takdir edilir. Eğer erkek, zifaf gerçekleşmeden kadını boşarsa bu durumda kadına mut'a³⁶⁶ vermesi gerekir.³⁶⁷

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre zimmîler İslam idaresi altında olduklarından dolayı zina ve riba konusunda olduğu gibi bu hususta da müslümanların hukuklarına tabidirler.³⁶⁸

Ebû Hanîfe'nin bu konudaki gerekçesi ise "*Onları, dinlerinin hükümleri ile baş başa bırakın.*" rivayetidir.³⁶⁹ Ayrıca onlarla yapılan zimmet akdi sebebiyle özel hukuk alanına ilişkin hükümlerde zorlamaya tabi tutulamayacaklarını belirtir. Ancak zina ve riba bu kapsamın dışındadır.³⁷⁰ "*Faiz uygulaması yapanlarla aramızda zimmet anlaşması yoktur.*"³⁷¹ hadisi bu hususa işaret etmektedir.³⁷²

Hanefî hukukçularından Nesefî, bu ihtilafta Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁷³ Tahâvî ise Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin görüşüne katıldığını ifade eder.³⁷⁴

³⁶⁶ Mut'a, kocanın boşadığı kadına gönlünü hoş etmek ve ayrılık acısını hafifletmek için verdiği maldır. Bkz. Vehbe Zuhayli, İslam Fıkıh Ansiklopedisi, (Çev.: Komisyon), Risale Yayınları, İstanbul, 1994, IX, 249.

³⁶⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV, 342; Serahsî, V, 41; Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 111; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 159; Bâbertî, III, 385; Haddâdî, II, 25; Aynî, V, 201; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 349; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 266; Şeyhîzâde Damad, I, 362; İbn Âbidîn, III, 159.

³⁶⁸ Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 111; Bâbertî, III, 385; Aynî, V, 202; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201.

³⁶⁹ Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 111; Aynî, V, 203; İbnü'l Hümâm, III, 386; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201.

³⁷⁰ Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 111; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 159; Bâbertî, III, 385; Aynî, V, 203; İbnü'l Hümâm, III, 386; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201.

³⁷¹ Zeylaî, Nasbu'r Râye, III, 195.

³⁷² Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 111; Aynî, V, 203; İbnü'l Hümâm, III, 386; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201.

³⁷³ Nesefî, 261.

³⁷⁴ Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*, 179.

İslam hukukçuları zimmîlerin kendi aralarındaki meselelerde inançlarının gerektirdiği hukuku icra etme haklarının olduğunu belirtmiştir. İslam devletlerinde yaşayan gayri müslim vatandaşlara aile ve borçlar hukuku gibi inançla alakalı özel hukuk alanında kendi mahkemelerinde yargılanabilme imkânları sağlamıştır. Ancak faiz, zina ve ceza hukuku alanına giren meselelerde, devletin hukuki uygulamalarına tabidirler.³⁷⁵ Onlara tanınan bu hukuki özerkliği, Hanefi hukukçuları “*Onları dinleriyle baş başa bırakmak*” ilkesiyle ortaya koymuşlardır.³⁷⁶

1.4.4. Zimmî Erkeğin İddet Bekleyen Zimmî Bir Kadınla Evlenmesi

Zimmî erkek, başka bir gayri müslimden boşanıp iddet bekleyen zimmî bir kadınla evlenirse Ebû Hanîfe’ye göre bu durum kendi dinlerine uygunsuzsa nikâhları geçerlidir. Eşlerden her ikisi veya biri daha sonra müslüman olsa dahi nikâha müdahale edilmez.³⁷⁷

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre zimmî de olsa iddet bekleyen kadınla evlenilemez. Nikâhları fasit olur. Çiftin şeriyye mahkemesine başvurmaları veya eşlerden biri veya her ikisinin daha sonra müslüman olması halinde araları ayrılır.³⁷⁸

Ebû Hanîfe, zimmîlerin hukukun teferruat sayılabilecek hükümleriyle yükümlü olmadıklarını belirtir. Bununla beraber kadının iddet beklemesi kocanın hakkıdır. Zimmî olan koca, bu hususun haram olduğuna iman etmemektedir. Dolayısıyla iddet bekleyen kadınla evliliğin haramlığı, zimmî için sabit olmaz. Ancak müslüman bir kocanın boşadığı kadının iddeti farklıdır. Böyle bir durumda zimmî erkek, kadının iddetini beklemek zorundadır.³⁷⁹

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise iddet bekleyen kadınla evliliğin haramlığı noktasında bir ihtilaf yoktur. Zimmîler de bu hususa riayet etmekle

³⁷⁵Serahsî, V,38;Ahmet Yaman, “Zimmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2013, XLIV, 434-438.

³⁷⁶Kâsânî, IV, 132; Aynî, XI, 256.

³⁷⁷Serahsî, V, 38; Kâsânî, II, 311; Merğînânî, I, 213; Mevsîlî, III, 111; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 171; Haddâdî, II, 25;Aynî,V, 233; İbnü'l Hümâm, III, 413-414;Zeynüddin İbn Nüceym, III, 222; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 284; Şeyhîzâde Damad, I, 369; İbn Âbidîn, III, 186;Meydânî, III, 29; Ayrıca bkz. Debûsi, Ebû Zeyd, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* (trc. Ferhat Koca, Giriş ve Notlarla Tercüme), Ankara Okulu Yayınları, 2009, 99.

³⁷⁸Serahsî, V, 38; Kâsânî, II, 311; Merğînânî, I, 213; Mevsîlî, III, 111; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 171; Bâbertî, III, 414; Haddâdî, II, 25; Aynî, V, 233; Zeynüddin İbn Nüceym, III,222; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 284; Şeyhîzâde Damad, I, 369; İbn Âbidîn, III,186;Meydânî, III, 29.

³⁷⁹Serahsî, V, 38; Kâsânî, II, 311; Mevsîlî, III, 111; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 171; Aynî, V, 234; İbnü'l Hümâm, III, 413-414; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 222; Şeyhîzâde Damad, I, 369.

yükümlüdürler. Dolayısıyla zimmîlerin iddet bekleyen bir kadınla yaptıkları evlilik fasittir.³⁸⁰

Hanefî hukukçuları bu meselede Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁸¹ Hanefîlerin bu görüşü benimsemelerinde “*gayri müslim vatandaşların kendi inançlarını ile baş başa bırakmak*” ilkesi etkili olmuştur.³⁸² Zira Hanefî hukukçuları zimmîlerin kendi aralarındaki meselelerde inançlarının gerektirdiği hukuku icra etme haklarının olduğunu belirtmişlerdir.³⁸³ İslam devletlerinde yaşayan gayri müslim vatandaşlara aile ve borçlar hukuku gibi inançla alakalı özel hukuk alanında kendi mahkemelerinde yargılanabilme imkânları dahi sağlanmıştır.³⁸⁴ Ancak faiz, zina ve ceza hukuku alanına giren meselelerde, devletin hukuki uygulamalarına tabidirler.³⁸⁵

1.4.5. Şarap veya Hınzır Cinsi Bir Mehir İle Evlenen Zimmî Çiftin Müslüman Olması

Ebû Hanîfe'ye göre şarap veya hınzır cinsinden bir mehir ile evlenen zimmî çiftten, birinin veya ikisinin daha sonra müslüman olmaları halinde mehrin nasıl ödeneceğini belirlemek için eşlerin müslüman olmadan evvel mehrin teslim edilip edilmediğine bakılır. Eğer erkek mehri kadına teslim etmişse, mehir artık kadının şahsi malı sayılır ve kendisinden geri alınamaz. Eğer mehir teslim edilmemişse nikâh esnasında belirlenen mehrin ödenmesi gerekir. Ancak şarap veya domuz muayyen değilse şarabın kıymeti verilir. Hınzırın yerine ise misil mehir verilir.³⁸⁶

Ebû Yûsuf'a göre, mehrin muayyen olup olmaması durumu değiştirmeyeceği için her iki halde de kadına misil mehir verilir. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise kadına, belirlenen mehrin değeri verilir.³⁸⁷

³⁸⁰Kâsânî, II, 311; Merğînânî, I, 213; Mevsilî, III, 111; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 171; Aynî, V, 234; İbnü'l Hümâm, III, 413-414; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 222; Şeyhîzâde Damad, I, 369.

³⁸¹Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*, 179; Kudûrî, *El-Muhtasar*, 151; Neseî, 264; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 353; Meydânî, III, 29.

³⁸²Kâsânî, II, 311; Mevsilî, III, 105; Aynî, XI, 256.

³⁸³Mevsilî, III, 105; İbnü'l Hümâm, V, 43; Şeyhîzâde Damad, I, 362. Ayrıca Bkz. Ahmet Yaman, “Zimmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2013, XLIV, 434-438.

³⁸⁴Ahmet Yaman, “Zimmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2013, XLIV, 434-438.

³⁸⁵Serahsî, V, 38.

³⁸⁶Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV, 365; Kâsânî, II, 313; Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 112; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 160; Bâbertî, III, 387-388; Aynî, V, 204; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 266; Şeyhîzâde Damad, I, 363; İbn Âbidîn, III, 159.

³⁸⁷Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV, 365; Serahsî, V, 41; Kâsânî, II, 313; Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 112; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 160; Aynî, V, 204; İbnü'l Hümâm, III, 387; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 266; Şeyhîzâde Damad, I, 363; İbn Âbidîn, III, 159.

Ebû Hanîfe, muayyen olan şeylerde mülkiyetin, akdin yapılması ile tamamlanacağını ifade eder. Ancak akde konu olan mal muayyen değilse mülkiyet ancak malı kabzetmekle elde edilir. Mehre konu olan domuz veya şarap muayyen ise zaten mülkiyet gerçekleşmiştir. Ancak muayyen değilse mülkiyet henüz gerçekleşmediği için kabzetmek gereklidir. Eşlerin müslüman olmaları da bu kabza manidir. Bundan dolayı şarap mislî mallardan³⁸⁸ olduğu için kıymeti onun yerine geçer. Hıncır ise kıyemî mal olduğu için onun yerine misil mehir verilmelidir.³⁸⁹

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî, mülkiyetin malı kabzetmek ile kesinleşeceğini ifade ederler.³⁹⁰ Kabzdan evvel mülkiyet kesin değildir.³⁹¹ Şarap veya domuzun mehir olarak belirlenmesinin geçerli olduğunu ancak eşlerin müslüman olmalarından sonra şarap veya domuzun tesliminin veya kabzının mümkün olmadığını belirtirler. Muhammed eş-Şeybânî bu durumu mehir olarak belirlenen kölenin teslimden önce ölmesi halinde onun yerine kıymetinin verilmesine benzeterek kadına mehrin kıymetinin verileceğini belirtir.³⁹²

Ebû Yûsuf, eş-Şeybânî ile aynı görüşte iken daha sonra fikrini değiştirmiştir.³⁹³ Mehri hıncır veya şarap olarak belirleyen müslüman çift için geçerli hüküm burada da söz konusudur. Dolayısıyla bu durumdaki bir kadına misil mehir verilmesi gerekir.³⁹⁴

Hanefî hukukçularından Nesefîve Molla Hüsrev, bu meselede Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁹⁵ Tahâvî ise eş-Şeybânî'nin görüşünü benimsemiştir.³⁹⁶

³⁸⁸ “Mislî mal, aynı cinsi oluşturan fertleri aralarında farklılık bulunmadığı için biri diğerinin yerine geçebilen, bunun için de piyasada ölçü, tartı, sayı, uzunluk birimleri kullanılarak işlem gören maldır. Kıyemî mal ise başka bir malla arasında biri diğerinin yerini alamayacak derecede farklılık bulunan, yani standart olmayan veya standart olsa bile piyasada bulunmayan maldır.” (Beşir Gözübenli, “Kıyemî”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXV, 541.)

³⁸⁹ Kâsânî, II, 313; Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 112; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 160; Aynî, V, 204; İbnü'l Hümmâm, III, 387; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 266.

³⁹⁰ Zeylaî, Osman b. Ali, II, 160; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 266.

³⁹¹ Kâsânî, II, 313.

³⁹² Kâsânî, II, 313; Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 112; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 160; Aynî, V, 204; İbnü'l Hümmâm, III, 387; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 266.

³⁹³ Zeylaî, Osman b. Ali, II, 160.

³⁹⁴ Kâsânî, II, 313; Merğînânî, I, 208; Mevsilî, III, 112; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 160; Bâbertî, III, 387-388; Aynî, V, 204; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 201; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 266.

³⁹⁵ Nesefî, 261; Molla Hüsrev, Dürerü'l Hükkâm, I, 350.

³⁹⁶ Tahâvî, Muhtasaru't Tahâvî, 181.

1.4.6. Gayri Müslim Bir Çiftten Kadının Müslüman Olması

Gayri müslim bir çiftten kadının müslüman olması halinde, kocaya müslüman olması teklif edilir. Eğer koca bu teklifi kabul edip müslüman olursa eşler arasında evliliğe mani başka bir husus yoksa evlilikleri devam eder. Ancak koca müslüman olma teklifini reddederse evlilik mahkeme kararıyla sona erdirilir. Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre nikâhın bu şekilde sona erme biçimi talaktır. Ebû Yûsuf'a göre ise bu durum fesihtir.³⁹⁷

Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre evliliğin bitme sebebi kadının müslüman olması değil, kocanın müslüman olmayı reddetmesidir. Zira koca, müslüman olarak evliliği devam ettirme imkânı olduğu halde karısını güzellikle yanında tutmamıştır. O halde güzellikle salıvermesi gerekir. Mahkeme ise innîn (iktidarsızlık) meselesinde olduğu gibi kocanın yerine aradaki nikâh bağı sonlandırmıştır. Bu duruma koca sebep olduğu için eşlerin ayrılığı talak olarak gerçekleşmiştir.³⁹⁸

Diğer taraftan, evliliğin sona ermesinin bir sonucu olarak koca, evlilik içerisinde zıfaf gerçekleşmişse kadına belirlenen mehrin tamamını, zıfaf gerçekleşmemişse belirlenen mehrin yarısını öder. Ayrıca kadın, iddet müddeti içerisinde ayrıldığı kocasından nafaka ve barınma sağlanmasını talep edebilir.³⁹⁹

Ebû Yûsuf'a göre ise bu ayrılıkta eşlerden ikisinin de eşit payı vardır. Bundan dolayı nikâhın sona erme şekli fesihtir. Ayrıca evliliğin bitme biçimi talak olmadığı için kadının ayrıldığı kocasından nafaka talep etme hakkı yoktur.⁴⁰⁰

Bu konuda Hanefi hukukçuları Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmişlerdir.⁴⁰¹

Zimmî çiftten kocanın ihtida etmesi sebebiyle nikâhın sona erme biçiminde ise Hanefî müçtehitleri arasında bir ihtilaf yoktur. Evliliğin bu şekilde sona ermesi

³⁹⁷Kudûrî, *El-Muhtasar*, 150; Serahsî, V, 46; Kâsânî, II, 337; Merğînânî, I, 213; Mevsilî, III, 113; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 174; Bâbertî, III, 421; Haddâdî, II, 23; Aynî, V, 239; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 353; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 227; Şeyhîzâde Damad, I, 371; Meydânî, III, 26.

³⁹⁸Serahsî, V, 46; Kâsânî, II, 337; Mevsilî, III, 113; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 174; Bâbertî, III, 421; İbnü'l Hümâm, III, 420; Aynî, V, 239; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 227; Şeyhîzâde Damad, I, 371.

³⁹⁹Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 179; Şeyhîzâde Damad, I, 371; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II, 171.

⁴⁰⁰Serahsî, V, 46; Şeyhîzâde Damad, I, 371.

⁴⁰¹Nesefî, 264; Meydânî, III, 26.

fesihtir.⁴⁰² Ancak ihtida eden gayri müslim erkeğin karısı ehli kitap ise nikâhları devam eder. Bununla beraber kadın, eşinin müslüman olmasından dolayı evliliğe devam etmek istemiyorsa kocasının ihtidası boşanma sebebi olarak kabul edilebilir. Böylece aralarındaki nikâh bağı mahkeme tarafından sona erdirilir.⁴⁰³

1.4.7. Evli Bir Gayri Müslim Kadının Muhacir Olarak İslam Ülkesine İltica Etmesi

Darü'l harp'te⁴⁰⁴ yaşayan ve evli olan gayri müslim bir kadının, muhacir olarak İslam ülkesine iltica etmesi halinde gayri müslim kocasıyla olan evlilik akdi son bulur. Ebû Hanîfe'ye göre bu kadın iddet beklemez. Ancak hamile ise çocuğunu doğuruncaya kadar evlenemez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî ise bu kadının iddet beklemesi gerektiğini belirtirler.⁴⁰⁵

Ebû Hanîfe'den “*Bu durumdaki kadın hamile de olsa zina sebebiyle hamile kalan kadın gibi iddet beklemeden evlenebilir. Ancak çocuk doğuncaya kadar erkek kadına yaklaşamaz.*” şeklinde bir görüş rivayet edilmiş olsa da evlilik için ihtiyaten çocuğun doğması beklenir.⁴⁰⁶

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre, bu kadının İslam ülkesine hicret etmesiyle beraber kocasıyla olan nikâhı sona ermiş olur. Evliliğin sonlanması İslam topraklarında meydana geldiği için kadına İslam hukukunun hükümleri uygulanmalıdır.⁴⁰⁷ Ayrıca iddet, kadının rahminde iki erkeğin menisinin bir arada bulunmaması için konulmuş ve şeriatın gereği olan bir hükümdür. Bu kadın müslüman olarak hicret ettiyse zaten şeriatın bu gereğini yerine getirmelidir. Dolayısıyla zimmî ve ya müslüman olarak hicret etse de iddet beklemek zorundadır.⁴⁰⁸ Bu görüşte olanlar “*Nesibe hicret ettiğinde Hz. Peygamber ona iddet beklemesini emretti.*” rivayetini de delil olarak öne sürerler.⁴⁰⁹

⁴⁰²Kudûrî, *El-Muhtasar*, 150; Merğînânî, I,213.

⁴⁰³Aynî, V, 239; İbn Âbidîn, III, 190.

⁴⁰⁴Darü'l harp, idare ve hukukî işleyişi İslam hukukunun ilkeleriyle bağdaşmayan ülkeleri ifade etmek için kullanılan fıkıh terimidir. (Bkz. Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayınları,2014, 80-81.)

⁴⁰⁵Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, V, 329; Serahsî, V, 57;Merğînânî, I, 215;

Mevsilî, III, 114; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 177; Bâbertî, III, 427; Haddâdî, II, 24; Aynî, V, 246; Zeynüddin İbn Nüceym, III,229; Sirâcüddin İbn Nüceym, II,290; Şeyhîzâde Damad, I, 372; Meydânî, III, 27.

⁴⁰⁶Zeylaî, Osman b. Ali, II, 177; Haddâdî, II, 24; Aynî, V,246;İbnü'l Hümâm, III,427-428; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 230; Şeyhîzâde Damad, I,372; İbn Âbidîn, III,193; Meydânî, III, 27.

⁴⁰⁷Zeylaî, Osman b. Ali, II, 177; Zeynüddin Merğînânî, I,215; Mevsilî, III,114; Bâbertî, III, 427; Aynî, V,246;İbn Nüceym, III, 229; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 290; Şeyhîzâde Damad, I, 372.

⁴⁰⁸Serahsî, V, 57.

⁴⁰⁹Serahsî, V, 57.

Ebû Hanîfe bu konuda “*Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizden sakınca yoktur.*”⁴¹⁰ ayetini delil olarak kullanır. Ona göre, bu ayette hicret eden kadınlarla evlenmeye mutlak olarak cevaz verildiği için evliliğin iddet ile kayıtlanması ayetin hükmüne ilave anlamına gelir.⁴¹¹ Ayrıca iddet, sona eren evliliğin değer ve önemine binaen gerekli kılınmıştır. Darü’l harpte bulunan gayri müslim kocanın nikâhı ise önemsizdir. Bundan dolayı müslümanların esir aldığı gayri müslim kadına iddet gerekli olmadığı gibi İslam devletine göç eden kadına da iddet gerekmez.⁴¹²

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe’nin bu meseleyi, esir kadının iddet beklememesine benzetmesini kabul etmezler. Zira esaret altında bulunan kadın hür değildir.⁴¹³

Hanefî hukukçularından Kudûrî ve Nesefî, bu konuda Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.⁴¹⁴

1.5. SÜT HISIMLIĞI

1.5.1. Süt Hisimliği İçin Emzirme Müddeti

Bir çocuğun süt emme süresi içinde⁴¹⁵ bir kadından az veya çok miktarda bir kere dahi olsa süt emmesi sonucu süt akrabalığı oluşur.⁴¹⁶ Ebû Hanîfe’ye göre süt emme müddeti otuz aydır. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise bu dönem iki yıldır.⁴¹⁷

⁴¹⁰ Mümtehine 60/10.

⁴¹¹ Serahsî, V, 57; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hukkâm*, I, 354.

⁴¹² Merğînânî, I, 215; Mevsilî, III, 114; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 177; Aynî, V, 246; İbnü’l Hümâm, III, 428; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 229.

⁴¹³ Serahsî, V, 57; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 229.

⁴¹⁴ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 150; Nesefî, 265.

⁴¹⁵ Emzirme müddeti sona erdikten sonra gerçekleşen emzirme ile haramlık meydana gelmez. Zira Peygamber Efendimiz “*Çocuk süten kesildikten sonra emzirme yoktur.*” (Taberânî, *el-Mucemü’l Evsat*, 6564.) buyurmuştur. (Serahsî, V, 136. Ayrıca bkz. Hacı Murat Kumbasar, “Süt Akrabalığı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 2001, 317-332.)

⁴¹⁶ Süt emme sonucu emen ile emziren ve arasında evlenme manisi oluşur. Ayrıca sütü emen çocuk ve sütannenin bazı akrabaları arasında da evlenme engeli oluşur. Konuyla ilgili ayette şöyle buyrulur: “*Sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız size haram kılındı.*” (Nisa 4/23) Ayette sütanne ve süt bacı zikredilmişse de sünnet bu konuda genel çerçeveyi çizmiştir: “*Sütten dolayı evlenilmesi yasak olanlar, kan bağı sebebiyle yasak olanların aynıdır.*” (Buhârî, Şehadet, 7; Müslim, Rada, 1-2, 9) Konuyla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II, 78-90.

⁴¹⁷ Cessâs, *Ahkâmu’l Kur’ân*, II, 114; Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t Tahâvî*, V, 255; Tahâvî, *Muhtasaru’t Tahâvî*, 220; Kudûrî, *El-Muhtasar*, 152; Kudûrî, *et-Tecrid*, X, 5355; Serahsî, V, 136; Kâsânî, IV, 6;

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî bu konuda “*Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler.*”⁴¹⁸ ayetini delil göstererek bir hususun tamamlanmasından sonra ona ilave yapılamayacağını belirtirler.⁴¹⁹ Bu görüş sahipleri konuyla alakalı “*Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur.*”⁴²⁰ ayetini de delil getirirler.⁴²¹ Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî sünnetten delil olarak da “*İki yıldan sonra emzirme yoktur*”⁴²² hadisini öne sürerler.⁴²³

Haramlığı meydana getiren radanın⁴²⁴ müddetinin iki yıl olduğunu savunanlar, emzirme ve çocuğu süttten ayırmanın iki yıl olduğunu belirten nasların zahiri manasını dikkate almışlardır.⁴²⁵

Ebû Hanîfe ise görüşüne delil olarak “*Karnında taşınması ve süttten kesmesinin süresi otuz aydır.*”⁴²⁶ ayetini getirir. Ona göre Şari bu ayette çocuğun ana rahminde kalması ve süttten kesilmesine ayrı ayrı otuz ay süre⁴²⁷ bırakmıştır. Ancak gebelik müddeti otuz ay sürmediği için⁴²⁸ süttten kesilme süresinin otuz ay olacağı sonucu çıkar.⁴²⁹ Ayrıca diğer görüş sahiplerinin delil getirdiği “*İki yıldan sonra emzirme yoktur*”⁴³⁰ hadisi iki seneden sonra emzirmenin mecburi olmadığı anlamındadır.⁴³¹

Merğînânî, I, 217; Mevsilî, III,118; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 182; Haddâdî, II, 27; Aynî, V, 260; İbnü'l Hümâm, III, 441; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 355; Zeynüddin İbn Nüceym, III,239; Sirâcüddin İbn Nüceym, II,299; Şeyhîzâde Damad, I, 375; İbn Âbidîn, III,210;Meydânî, III, 31.

⁴¹⁸ Bakara 2/233.

⁴¹⁹Serahsî, V,136; Kâsânî, IV, 6; Mevsilî, III, 118; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 182; Aynî, V, 260; İbnü'l Hümâm, III, 442; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 239; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 299.

⁴²⁰ Lokman 31/14.

⁴²¹ Merğînânî, I, 217; Mevsilî, III, 118; Bâbertî, III, 441;Aynî, V, 260.

⁴²²Dârekutnî, *es-Sünen*, 4364.

⁴²³Kâsânî, IV,6; Merğînânî, I,217; Bâbertî, III, 442; Aynî, V, 261.

⁴²⁴“*Bir kadının süttünün emzirme yoluyla ya da başka bir şekilde içilip yutulmasıdır. Süttanneye murdı ‘süt verilen çocuğa radî’, süttanne tutan kimseye müstardî’, süt akrabalığına karâbetü’r-radâ’ denir.*”(İbn Âbidîn, III, 210; Zeynüddin İbn Nüceym, III,238; Osman Kaşıkçı, “Rada”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIV, 384.)

⁴²⁵ Davut İltaş, “Ebû Hanife’nin Haramlık Doğuran Süt Emme Müddeti Konusundaki Görüşünün Temellendirilmesi”, *Bilimname Dergisi*, XXV (2), 2013, 7-48.

⁴²⁶ Ahkaf 46/15.

⁴²⁷ Mesela bir şahsın iki kişiden alacağı olsa ve “Sizden alacağımı bir yıl erteledim.” derse her birine ayrı ayrı bir yıl süre vermiş olur. (Merğînânî, I, 217; Mevsilî, III, 118; Aynî, V, 261; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 182.)

⁴²⁸ Bu hususta Hz. Aişe’nin “*Çocuk ana karnında iki seneden fazla kalmaz.*” sözüyle olmuştur. (İbn Âbidîn, III,210.)

⁴²⁹Serahsî, V, 136; Merğînânî, I, 217; Mevsilî, III,118; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 182; Bâbertî, III, 442; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 239; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 299; Aynî, V, 261; İbn Âbidîn, III,210;Meydânî, III, 31.

⁴³⁰Dârekutnî, Sünen, 4364.

Ayetle alakalı farklı bir yorum ise şöyledir: Ayette geçen “حمله / taşınması” ifadesi çocuğun ana rahminde taşınması dışında kucakta taşınması manasına da gelebilir.⁴³² Ancak bu yorumun çok zorlama bir yorum olduğu fıkıhçılar tarafından ifade edilmiştir.⁴³³

Ebû Hanîfe “Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. ... Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur.”⁴³⁴ ayetinde geçen “فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا” kısmında fâ-i takibiye bulunduğundan dolayı iki yıldan sonra da emzirmenin mümkün olabileceğini ifade eder.⁴³⁵

Haramlığı meydana getiren radânın süresinin iki yıl olduğunu savunanların delil olarak kullandıkları “İki yıldan sonra emzirme yoktur”⁴³⁶ hadisi hakkında Kudûrîet-Tecrid adlı eserinde şu açıklamayı yapar: Mezkûr rivayet, bir tariki dışında İbn Abbas’a ulaşan mevkuf bir hadistir. Heysem bin Cemil tarafından İbn Uyeyne yoluyla mervîdir. Bu ravi bedevi olmakla beraber İbn Uyeyne’nin ashabından ileri gelen bir kişi değildir. Bundan dolayı mezkûr rivayette inkıta vardır.⁴³⁷ Diğer taraftan Kâsânî ve Cessâs(v. 370/981) gibi Hanefî hukukçuları, rivayetin delil olarak kullanılsa dahi babanın rada ücretinin vucubiyetiyle alakalı olduğunu ifade ederek tevil ederler.⁴³⁸

Hanefî hukukçularından Neseî ve Serahsî bu meselede Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.⁴³⁹ Mecmaü’l Enhur müellifi Şeyhîzade (v. 1078/1667) de Ebû Hanîfe’nin görüşünün ihtiyaten daha uygun olduğunu ifade eder.⁴⁴⁰

Tahâvî ve İbnü’l Hümâm gibi hukukçular ise Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁴¹ Ayrıca İbn Nuceym bu görüş sahiplerinin delillerinin daha kuvvetli olduğunu belirtir.⁴⁴²

⁴³¹ Merğînânî, I, 217; Aynî, V, 262.

⁴³² Kudûrî, et-Tecrid, X, 5356; Kâsânî, IV, 7.

⁴³³ Davut İltaş, “Ebû Hanife’nin Haramlık Doğuran Süt Emme Müddeti Konusundaki Görüşünün Temellendirilmesi”, 39.

⁴³⁴ Bakara 2/233.

⁴³⁵ Cessâs, Şerhu Muhtasarı’t Tahâvî, V, 264; Serahsî, V, 136; Kâsânî, IV, 6; İbnü’l Hümâm, III, 444.

⁴³⁶ Dârekutnî, es-Sünen, 4364.

⁴³⁷ Kudûrî, et-Tecrid, X, 5358;

⁴³⁸ Cessâs, Ahkâmu’l Kur’ân, II, 117; Kâsânî, IV, 7; İbnü’l Hümâm, III, 444.

⁴³⁹ Serahsî, V, 137; Neseî, 267.

⁴⁴⁰ Şeyhîzade Damad, I, 376.

⁴⁴¹ Tahâvî, Muhtasarı’t Tahâvî, 220; İbnü’l Hümâm, III, 444.

⁴⁴² Zeynüddin İbn Nuceym, III, 239.

1.5.2. İki Kadının Sütünün Karıştırılıp Çocuğa İçirilmesi

İki kadının sütlerinin karıştırılıp rada müddetindeki bir çocuğa içirilmesi halinde Ebû Hanîfe⁴⁴³ ve Ebû Yûsuf'a göre mahremiyet hükmü sütü fazla olan kadın ile oluşur. Eğer kadınların sütleri eşit miktarda ise kadınların her biri ile de ayrı ayrı mahremiyet gerçekleşir. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise birbirine karışmış sütlerin miktarları ne olursa olsun karışımda sütü bulunan kadınların her biri ile çocuk arasında mahremiyet meydana gelir.⁴⁴⁴

Muhammed eş-Şeybânî'ye göre birbirine karışan sütler, aynı cins olduklarından dolayı aralarında çokluk veya azlığın bir hükmü yoktur. Dolayısıyla çocuk, miktarı az da olsa bir kadının daha sütünü içmiş sayılır. Böylece o sütün sahibi ile arasında mahremiyet oluşur.⁴⁴⁵ Zira aynı cins olan bu sütlerin her biri çocuktaki et ve kemik oluşumuna katkı sağlamaktadır.⁴⁴⁶

Mahremiyet hükmünün, karışımda sütü fazla olan kadın ile oluşacağını savunanlara göre ise karışımdaki oranı az olan süt, miktarı fazla olana nisbetle varlık gösteremez.⁴⁴⁷ Miktarı az olan bir suyun denize dökülmesi halinde dağılmanın fazlalığı sebebiyle suyun cüzlerinin önemi kalmadığı gibi bu durumda da miktarı az olan süt hısımlığı doğurmaz.⁴⁴⁸

⁴⁴³Ebû Hanîfe'nin birbirine karışmış sütlerin miktarları ne olursa olsun karışımda sütü bulunan kadınların her biri ile çocuk arasında mahremiyetin meydana geleceği görüşünde olduğuna dair rivayetler de vardır. Bkz. Zeynüddin İbn Nüceym, III, 245; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 185; Merğînânî, I, 219; Aynî, V, 272; İbnü'l Hümmâm, III, 453; Serahsî, V, 140.

⁴⁴⁴Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*, 222; Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, V, 277; Kudûrî, *El-Muhtasar*, 153; Serahsî, V, 140; Kâsânî, IV, 10; Merğînânî, I, 219; Mevsilî, III, 119; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 185; Bâbertî, III, 453; Haddâdî, II, 29; Aynî, V, 272; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 245; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 303; Şeyhîzâde Damad, I, 379; İbn Âbidîn, III, 218; Meydânî, III, 35.

Ebû Hanîfe'nin birbirine karışmış sütlerin miktarları ne olursa olsun karışımda sütü bulunan kadınların her biri ile çocuk arasında mahremiyetin meydana geleceği görüşünde olduğuna dair rivayetler de vardır. Bkz. Zeynüddin İbn Nüceym, III, 245; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 185; Merğînânî, I, 219; Aynî, V, 272; İbnü'l Hümmâm, III, 453; Serahsî, V, 140.

⁴⁴⁵Serahsî, V, 140; Kâsânî, IV, 10; Merğînânî, I, 219; Mevsilî, III, 119; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 185; Aynî, V, 272; İbnü'l Hümmâm, III, 453; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 245; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 303; Şeyhîzâde Damad, I, 379; İbn Âbidîn, III, 218; Meydânî, III, 35.

⁴⁴⁶Kâsânî, IV, 10; Mevsilî, III, 119; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 185.

⁴⁴⁷Serahsî, V, 140; Kâsânî, IV, 10; Merğînânî, I, 219; Mevsilî, III, 119; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 185; Aynî, V, 272; İbnü'l Hümmâm, III, 453; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 303; Meydânî, III, 35.

⁴⁴⁸Mevsilî, III, 119; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 185; Aynî, V, 272.

Hanefi fıkıhçıların çoğunluğu ihtiyaten daha kuvvetli olması sebebiyle eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁴⁹ Ancak Nesefî, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih etmiştir.⁴⁵⁰

1.5.3. Bir Gıda İle Karıştırılan Sütün Çocuğa İçirilmesi

Ebû Hanîfe'ye göre bir kadının sütünün herhangi bir gıda karıştırılıp rada müddetindeki bir çocuğa içirilmesi halinde sütün sahibi kadın ile çocuk arasında mahremiyet oluşmaz. Sütün miktarı bu durumu değiştirmez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre sütün miktarı karıştığı gıdadan çok ise sütün sahibi kadın ile çocuk arasında mahremiyet meydana gelir.⁴⁵¹

Sütün pişmiş bir gıda ile karıştırılıp çocuğa içirilmesi durumunda mahremiyet gerçekleşmez. Sütün suyla karıştırılması durumunda ise miktarı fazla olan dikkate alınır. Bu hususlarda Hanefi hukukçuları arasında bir ihtilaf yoktur.⁴⁵² Ayrıca sütün gıda ile karıştıktan sonra vasfını koruması halinde de sütün çokluğu ile haramlık meydana gelir.⁴⁵³

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre karışımda sütün fazla olması durumunda az miktarda olan gıda varlık gösteremez. Böylece karışımdaki süt baskın olması sebebiyle hısımlığı meydana getirir.⁴⁵⁴ Ayrıca sütün suyla karışmasında çokluk dikkate alındığı gibi sütün gıdayla karışmasında da çokluk ve baskınlık dikkate alınarak hüküm çoğunluğa göre verilir.⁴⁵⁵

Ebû Yûsuf, iki kadının sütünün karışması meselesinde olduğu gibi⁴⁵⁶ bu hususta da karışımdaki oranı fazla olana göre değerlendirmede bulunmaktadır. Muhammed eş-Şeybânî ise iki kadının sütünün karışması meselesinde sütlerin aynı cins olmalarından

⁴⁴⁹Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*,222; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 245; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 303; Şeyhîzâde Damad, I, 379; İbn Âbidîn, III, 218; Meydânî, III, 35.

⁴⁵⁰ Nesefî, 268.

⁴⁵¹Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, V, 276; Serahsî, V,140; Kâsânî, IV, 9; Merğînânî, I, 218; Mevsilî, III,119; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 184; Bâbertî, III,452; Haddâdî, II, 29; Aynî, V, 270; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 245; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 303; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 357; Şeyhîzâde Damad, I, 378;İbn Âbidîn, III, 218; Meydânî, III, 34.

⁴⁵²Serahsî, V, 140; Kâsânî, IV, 9; Mevsilî, III,119; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 184; Haddâdî, II, 29; İbnü'l Hümâm, III, 452; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 245; İbn Âbidîn, III, 218.

⁴⁵³Serahsî, V, 140; İbn Âbidîn, III, 218. Gıda ile karışan sütün haramlığı meydana getirmesi için sütün karıştığı gıdadan damlaması gerektiği ile ilgili görüşler için bkz. Zeylaî, Osman b. Ali, II, 184; İbnü'l Hümâm, III, 452.

⁴⁵⁴Serahsî, V, 140; Kâsânî, IV, 9; Mevsilî, III,119; İbnü'l Hümâm, III, 452.

⁴⁵⁵ Merğînânî, I, 218; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 184; Aynî, V, 270; İbnü'l Hümâm, III, 452.

⁴⁵⁶ Bkz. Kâsânî, IV, 10; Aynî, V,272; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 245.

dolayı miktardaki azlık ve çokluğu dikkate almayarak değerlendirme yaparken⁴⁵⁷ bu hususta cinslerin farklılığından dolayı karışımdaki miktarlara göre hüküm vermiştir.

Ebû Hanîfe'ye göre ise karışımdaki gıda sütün etkisini kırar. Çocuğun beslenmesi gıda ile olur. Süt gıdaya tabi olur. Böylece çocuk ile sütün sahibi kadın arasında mahremiyet hükmü meydana gelmez.⁴⁵⁸

Hanefi hukukçularından Serahsî, bu meselede Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁵⁹ Kudûrî ve Neseî de bu meseleye değinirken sadece Ebû Hanîfe'nin görüşünü nakletmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Bkz. Kâsânî, IV, 10; Aynî, V,272; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 245.

⁴⁵⁸Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, V,227; Serahsî, V,140; Kâsânî, IV, 9; Merğînânî, I,218; Mevslî, III,119; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 184; Aynî, V,270; İbnü'l Hümâm, III, 452; Zeynüddin İbn Nüceym, III,245.

⁴⁵⁹Serahsî, V, 140.

⁴⁶⁰Kudûrî, *El-Muhtasar*,152; Neseî, 268.

İKİNCİ BÖLÜM

TALAK BAHSİNDEKİ İHTİLAFLAR

2.1. BOŞAMA İLE İLGİLİ LAFIZLAR

2.1.1. Kocanın Hanımına “*Seni Birden Üç Kadar Boşadım.*” Demesi

Bir koca, hanımına “*seni birden üçe kadar boşadım.*” derse Ebû Hanîfe’ye göre kocanın üç talak hakkından ikisi gerçekleşir. Yani bu söz sonucu iki talak vuku bulur. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise bu durumda üç talak gerçekleşir.⁴⁶¹ Aynı şekilde bir koca, hanımına “*seni birden ikiye kadar boşadım.*” derse Ebû Hanîfe’ye göre kocanın bu sözüyle bir talak gerçekleşir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre bu durumda iki talak gerçekleşir.⁴⁶²

Ebû Hanîfe kıyasa göre “الي” / “-e” edatının kullanımında sınırın ifadeye dâhil olmadığını belirtir.⁴⁶³ Mesela “*Şu duvardan şu duvara kadar olan alanı sana sattım.*” denildiğinde duvarlar satışa dâhil olmaz. Bu durumda böyledir. “*Seni birden üçe kadar boşadım.*” denildiğinde birinci talak ilk, üçüncü talak ise son sınırdır. Sınırlar ifadeye dâhil olmadığı için üç talaktan sadece ikincisi meydana gelir. Ancak burada ilk sınırı da ifadeye katmak mecburidir. Zira ilk talak gerçekleşmeden ikinci talak vuku bulmaz. Böylece ilk sınır (gaye) kıyasa muhalif olarak ifadeye dahil edilir. Hükme son sınırı dâhil etmek ise zorunlu değildir. Kıyasa uygun olarak son sınır hükme katılmaz.⁴⁶⁴ Zira son sınırlar bazen manaya dahil edilirken bazen edilmez. “*ثُمَّ آتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ*” “*Sonra orucu geceye kadar tamamlayın.*”⁴⁶⁵ ayetinde son sınır olan “leyl/gece” hükmün kapsamında değilken “*وَأَيْدِيكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ*” “*dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.*”⁴⁶⁶ ayetinde

⁴⁶¹Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, V,103; Serahsî, VI,136; Kâsânî, III, 360; Merğînânî, I,227; Mevsilî, III,127; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 201; Haddâdî, II, 49; Aynî, V,316; İbnü'l Hümâm, IV, 18; Zeynüddin Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 362; İbn Nuceym, III, 284; Sirâcüddin İbn Nuceym, II, 333; Şeyhîzâde Damad, I, 390; İbn Âbidîn, III, 260.

⁴⁶² Merğînânî, I, 227; Mevsilî, III, 127; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 201; Bâbertî, IV, 18; Haddâdî, II, 49; Aynî, V, 316; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 362; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 284; Sirâcüddin İbn Nuceym, II, 333; Şeyhîzâde Damad, I, 390; İbn Âbidîn, III, 260.

⁴⁶³ Merğînânî, I, 227; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 202; Aynî, V, 316; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 362; İbnü'l Hümâm, IV, 19; Şeyhîzâde Damad, I, 390.

⁴⁶⁴Serahsî, VI, 136; İbn Âbidîn, III, 260.

⁴⁶⁵ Bakara 2/187.

⁴⁶⁶ Maide 5/6.

son sınır olan “dirsekler/merâfık” hükmün kapsamındadır.⁴⁶⁷ Dolayısıyla Ebû Hanîfe’ye göre burada kural, ilk sınırın ifadenin kapsamına alınıp son sınırın hükme dahil edilmemesidir.⁴⁶⁸ İbaha ifade eden cümleler bu hükmün dışındadır. Bu tür cümlelerde ilk ve son sınır ifadenin kapsamına dâhildir.⁴⁶⁹

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre bu tür sözlerde söylenenlerin tamamı ifadenin kapsamına girer. Çünkü yaygın kullanım böyledir. Bir kişi “*mallarımdan bir liradan on liraya kadar kullan.*” derse on lira da bu ifadeye dahildir. Kocanın söylediği “*seni birden ikiye kadar boşadım.*” veya “*seni birden üçe kadar boşadım.*” sözünde herhangi bir kayıt da bulunmadığı için dilcilerin örfü dikkate alınır.⁴⁷⁰ Ayrıca sınır olgusu alan hesaplarında söz konusu olur.⁴⁷¹

Serahsî, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî’nin görüşünün istihsanen⁴⁷² daha uygun olduğu belirtmiştir.⁴⁷³ Neseî ise sadece Ebû Hanîfe’nin görüşünü zikretmiştir.⁴⁷⁴

2.1.2. Kocanın Hanımına “*Yarınki Günde Boşsun*” Demesi

Bir koca hanımına “*yarınki günde boşsun.*” derse Ebû Hanîfe’ye göre talak kocanın kastettiği vakitte meydana gelir. Yani koca “*yarınki günde*” derken ertesi günün hangi cüzünü kastediyorsa o cüzde gerçekleşir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise kocanın bu sözü ile ertesi gün fecrin doğumuyla talak gerçekleşmiş olur.⁴⁷⁵ Ancak koca karısına “*yarın boşsun.*” derse fecrin doğmasıyla birlikte karı koca arasında talağın gerçekleşeceği hususunda ise ihtilaf yoktur.⁴⁷⁶ Zira kocanın talakı

⁴⁶⁷Serahsî, VI, 136; Kâsânî, III, 360.

⁴⁶⁸Kâsânî, III, 360; Haddâdî, II, 49; İbn Âbidîn, III, 260.

⁴⁶⁹İbnü’l Hümâm, IV, 20; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 284.

⁴⁷⁰Serahsî, VI, 136; Merğînânî, I, 227; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 201; Bâbertî, IV,20; İbnü’l Hümâm, IV, 18.

⁴⁷¹Serahsî, VI,136; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 284.

⁴⁷² “Müçtehidin, bir meselede, nass, icma, zaruret, gizli kıyas, örf veya maslahat gibi özel ve daha kuvvetli bir delile dayanarak, o meselenin benzerlerinde takip edilen umumi kaideden vazgeçmesi ve hukukun maksadına daha uygun bulduğu başka bir hüküm vermesidir.” (Zekiyüddin Şaban, *Usulü’l Fıkh*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017, 239; Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal Li Dirâseti’l Şeriatü’l İslamiyye*, Darü’r Risale, Beyrut 2015, 189; Abdullah Kahraman, *Fıkh Usulü*,154.)

⁴⁷³Serahsî, VI,136.

⁴⁷⁴ Neseî, 270-271.

⁴⁷⁵Tahâvî, *Muhtasaru’t Tahâvî*, 199; Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t Tahâvî*, V, 87; Serahsî, VI, 115; Kâsânî, III, 134; Merğînânî, I, 228; Mevsilî, III, 128; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 204; Bâbertî, IV, 28; Haddâdî, II, 44; Aynî, V, 323; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 363; Zeynüddin İbn Nüceym, III,288;Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 337; Şeyhîzâde Damad, I, 392; İbn Âbidîn, III, 264.

⁴⁷⁶Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t Tahâvî*, V, 87; Kudûrî, *El-Muhtasar*,157; Serahsî, VI, 115; Kâsânî, III, 134; Merğînânî, I, 228; Mevsilî, III, 127; Haddâdî, II, 44; Aynî, V, 322; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 363; Şeyhîzâde Damad, I, 392.

kayıtladığı vakit olan “yarın” günün ilk cüzüyle beraber gerçekleşir. Eğer koca bu sözden kastının “yarın”ın ilk vakti değil de başka bir cüz’ü olduğunu belirtirse dahi bu hukuken reddedilir ve talak şafağın sökmesiyle meydana gelir. Ancak kocanın kastı diyaneten⁴⁷⁷ geçerlidir. Yani âmm olan “yarın” kelimesini bir vakit ile tahsis etmesi diyaneten geçerli olur.⁴⁷⁸

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre kocanın “yarınki günde / فِي غَدٍ ” ve “yarın / غَدًا ” demesi arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla ertesi gün fecrin doğuşuyla mahkeme kararı olmaksızın talak meydana gelir.⁴⁷⁹

Ebû Hanîfe’ye göre “Bu hafta oruç olacağım.” cümlesi ile “bu haftada oruç olacağım.” cümleleri arasında fark olduğu gibi bu iki ifade arasında da fark vardır.⁴⁸⁰ “yarınki günde / فِي غَدٍ ” ifadesindeki “في / de, da” zarf için kullanılır. Zarflar ise bazen şamil olduğu şeyin hepsini bazen ise bir kısmını ifade etmektedir.⁴⁸¹ “Heybede arpa var.” cümlesinde heybenin arpayla dolu olduğu veya heybenin bir kısmında arpa olduğu ihtimali vardır. Kocanın “yarınki günde boşsun / فِي غَدٍ ” sözü de bunun gibidir. Koca burada günün herhangi bir cüzünü kastedebilir. Birden fazla manaya ihtimali olan cümlelerde manalardan birine niyet veya kastetmek hukuken mümkündür. Ancak “غَدًا / yarın boşsun” ifadesinde zarf harfi olmadığı için günün herhangi bir anına niyet etmek hukuken mümkün olmaz.⁴⁸²

Hanefî hukukçularından Mevsilî, bu konuda Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih eder.⁴⁸³ Haskefî ve Neseî de Ebû Hanîfe’nin görüşüne yer vermiştir.⁴⁸⁴

⁴⁷⁷ Diyaneten yani diyanî hüküm, meselenin ahiret ile alakalı karşılığı ve sonuçlarıdır. Kazaî hüküm ise meselenin dünyevî açıdan ele alınıp hukuk kurallarına göre ortaya çıkan karşılık ve sonuçlarıdır. Kazaî hükümde objektif ve açık delillerden hareketle sonuca varılır. Mahkeme heyeti olayların iç yüzüne vakıf olamayacağı için zahiri dikkate alarak hüküm verirler. Ancak onların verdiği karar helali haram, haramı helal yapmaz. Meselenin gerçek yüzü farklıysa Allahın hükmü öyledir. Yani diyanî hüküm odur. (Davut Yaylalı, “İslam Hukukunda Kazai-Diyani Hüküm Ayrımı”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, V (15), 2003,29-36.)

⁴⁷⁸Serahsî, VI, 115; Kâsânî, III, 134; Merğînânî, I,228; Mevsilî, III, 127; Aynî, V, 322;Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 363; Şeyhîzâde Damad, I, 392.

⁴⁷⁹Serahsî, VI, 115; Kâsânî, III, 134; Merğînânî, I,228; Mevsilî, III, 128; Aynî, V, 323; İbnü’l Hümâm, IV, 28; Şeyhîzâde Damad, I, 392.

⁴⁸⁰Merğînânî, I, 228; Mevsilî, III,128; İbnü’l Hümâm, IV,28;İbn Âbidîn, III, 264.

⁴⁸¹Serahsî, VI, 115; Kâsânî, III, 134;Merğînânî, I,228; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 204;Haddâdî, II, 44; Aynî, V, 323; Şeyhîzâde Damad, I, 392.

⁴⁸²Serahsî, VI, 115.

⁴⁸³Mevsilî, III, 128.

⁴⁸⁴Neseî, 272; İbn Âbidîn, III, 264.

2.1.3. Kocanın Hanımına “*Seni Boşamadığımda Boşsun*” Demesi

Bir koca hanımına “*إِذَا مَا لَمْ أُطَاقِكَ إِذَا لَمْ أُطَاقِكَ / seni boşamadığımda boşsun.*” derse Ebû Hanîfe’ye göre karı kocadan biri ölmedikçe talak gerçekleşmez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise koca bu sözü söyleyip sustuktan sonra boşama gerçekleşmiş olur.⁴⁸⁵

Hanefi fıkıhçıları arasındaki bu tartışmayı anlamak için konuyla ilişkili şu meselelere göz atmamız gerekmektedir:

Bir koca hanımına “*إِنْ لَمْ أُطَاقِكَ / seni boşamazsam sen boşsun*” derse koca eşini boşamadığı müddetçe karı kocadan birisi ölmeden talak meydana gelmez. Çünkü bu sözdeki “*إن / eğer*” lafzı şart edatıdır. Burada talağın meydana gelme şartı kocanın karısını boşamamasıdır. Karı koca yaşadıkları müddetçe bu şart geçerlidir. Bu süre zarfı içerisinde koca karısını boşamazsa bu şart gerçekleşmiş olur. Eşlerden biri vefat ettiğinde bu şart gerçekleşmiş olur. Zira koca karısını boşamadığı için şart yerine gelmiş ve talak gerçekleşmiş olur. Bu konuda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî arasında görüş birliği vardır.⁴⁸⁶ Bu “*Şam’a gelmezsem benden boşsun.*” diyen kocanın sözüne benzer.⁴⁸⁷ Koca Şam’a ömrünün herhangi bir zamanında gelebilir. Buna her an ihtimal vardır. Ancak kendisi öldükten sonra Şam’a gitme ihtimali kalktığı için boşama gerçekleşir. Aynı şekilde bu süre zarfında karısı ölürse şart yine gerçekleşmiş olur. Zira ölen karısını boşaması mümkün değildir. Eğer koca hanımına “*مَتَى لَمْ أُطَاقِكَ / seni boşamadığım zaman boşsun.*” derse koca sözünü bitirip sustuktan sonra eşler arasında talak gerçekleşir.⁴⁸⁸ Zira “*متى / ne zaman ki*” ifadesi gerçek manada zaman ifade eder. Koca sözünü bitirdikten sonra susması az da olsa bir zamandır. Bu zaman içinde de karısını boşamadığı için kocanın “*ne zamanki boşamazsam sen boşsun*” sözünün gereği olarak talak gerçekleşmiş olur.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵Tahâvî, *Muhtasaru’t Tahâvî*, 202; Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t Tahâvî*, V,104; Kudûrî, *et-Tecrîd*, X, 4906; Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed, *Tesisü’n Nazar*, Dârü İbn Zeydün, Beyrut, ts, s.19; Serahsî, VI, 111 Kâsânî, III, 131; Merğînânî, I, 229; Mevsilî, III, 128; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 206; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 295; Bâbertî, IV, 32; Aynî, V, 326; Şeyhîzâde Damad, I, 394.

⁴⁸⁶Serahsî, VI,111; Kâsânî, III, 131; Merğînânî, I, 229; Mevsilî, III, 128; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 206; İbnü’l Hümâm, IV, 31; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 295; İbn Âbidîn, III, 270.

⁴⁸⁷Serahsî, VI, 111; Kâsânî, III, 131; Merğînânî, I,229; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 206; İbnü’l Hümâm, IV,31.

⁴⁸⁸Serahsî, VI, 111; Kâsânî, III, 133; Merğînânî, I, 229; Mevsilî, III, 128; Zeynüddin İbn Nuceym, III, 295; İbn Âbidîn, III, 269.

⁴⁸⁹Serahsî, VI, 111; Kâsânî, III, 133; Merğînânî, I,229;Mevsilî, III,128; Zeynüddin İbn Nuceym, III,295.

Hanefî hukukçularının ihtilaf ettikleri nokta ise kocanın hanımına “إِذَا لَمْ أُطَلِّقْكِ / إِذَا لَمْ أُطَلِّقْكِ” demesidir. Ebû Hanîfe’ye göre bu durumda karı kocadan biri ölmedikçe talak gerçekleşmez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise koca bu sözü söyleyip sustuktan sonra boşama gerçekleşmiş olur.⁴⁹⁰ Buradaki görüş ayrılığının sebebi edatlarla alakalı bir dil bilgisi ihtilafıdır.⁴⁹¹

Ebû Hanîfe’ye göre “إِذَا” edatı hem “إِنْ” edatı gibi şart hem de “مَتَى” edatı gibi zaman manasında kullanılabilir. İki manaya da ihtimali olduğu için talak hemen gerçekleşmez.⁴⁹² Burada hüküm olarak “إِنْ” edatı gibi şart manası dikkate alınır.⁴⁹³

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise “إِذَا” edatı esas olarak “مَتَى” edatı gibi zaman manasında kullanılır.⁴⁹⁴ “إِنْ” edatı gibi şart manasında kullanılması mecazîdir. Dolayısıyla kocanın söylediği sözdeki hüküm “مَتَى لَمْ أُطَلِّقْكِ / seni boşamadığım zaman boşsun.” cümlesindeki hükümle aynıdır.⁴⁹⁵

Ancak koca “إِذَا لَمْ أُطَلِّقْكِ / إِذَا لَمْ أُطَلِّقْكِ / seni boşamadığımda boşsun.” cümlesindeki “إِذَا” edatı ile zaman veya şart kastettiğini belirtirse kocanın beyanı esas alınır. Eğer bu cümle ile şart manasını kastettiyse talak karı kocadan biri ölmedikçe talak gerçekleşmez. Eğer bu cümle ile zaman manasını kastettiyse koca bu sözü söyleyip sustuktan sonra boşama gerçekleşmiş olur.⁴⁹⁶

Hanefî hukukçu Tahâvî, bu konuda Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁹⁷ Neseî ise meseleyi naklederken yalnızca Ebû Hanîfe’nin görüşüne değinmiştir.⁴⁹⁸

2.1.4. Kocanın Karısına Üç Defa “اختاري / Seç” Demesi

⁴⁹⁰Tahâvî, *Muhtasarı’t Tahâvî*,202; Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t Tahâvî*, V, 104; Kudûrî, *et-Tecrîd*, X, 4906; Serahsî, VI, 111; Kâsânî, III, 131; Merğînânî, I,229; Mevsilî, III,128; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 206; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 295; Şeyhîzâde Damad, I, 394.

⁴⁹¹Serahsî, VI, 112; Aynî, V, 327.

⁴⁹²Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t Tahâvî*, V, 106; Serahsî, VI,112; Mevsilî, III, 128; Aynî, V, 327.

⁴⁹³Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t Tahâvî*, V, 104; Kâsânî, III, 131; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 206; Aynî, V,327;Zeynüddin İbn Nüceym, III,295.

⁴⁹⁴Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t Tahâvî*, V,104; Serahsî, VI,112; Kâsânî, III, 131; Merğînânî, I, 229; Mevsilî, III, 128; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 206; Aynî, V, 327; Zeynüddin İbn Nüceym, III,295; İbn Âbidîn, III, 270.

⁴⁹⁵Serahsî, VI, 112; Kâsânî, III, 131; Aynî, V, 327.

⁴⁹⁶Serahsî, VI, 111; Kâsânî, III, 131; Merğînânî, I, 229; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 206; İbn Âbidîn, III, 270.

⁴⁹⁷Tahâvî, *Muhtasarı’t Tahâvî*,202.

⁴⁹⁸Neseî, 272.

Bir koca, karısına üç defa “*iẖtiyar et / seç*” derse, kadın da kocasını “*birinci*yi seğtim” veya “*ikinci*yi seğtim” ya da “*üçüncü*yi seğtim” diyerek cevaplırsa Ebû Hanîfe’ye göre eşler üç talak ile ayrılmış olurlar. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise kadın kocasından bir bâin talak ile ayrılmış olur.⁴⁹⁹

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî’ye göre “*birinci*”, “*ikinci*” veya “*üçüncü*” lafızları her ne kadar sıralama ifade etseler de talakta sıra düşünülmesi söz konusu değildir. Bu nedenle “*birinci*yi seğtim”, “*ikinci*yi seğtim” ya da “*üçüncü*yi seğtim” deyimleri arasında fark yoktur. Kadının bu cevaplardan herhangi birisiyle kocasına karşılık vermesi “*kendimi bir talak ile boşadım*” anlamına gelir. Dolayısıyla eşler arasında bir talak meydana gelir. Ayrıca “*seç*” lafzı kinayeli olduğu için talak bâin olarak gerçekleşir.⁵⁰⁰

Ebû Hanîfe de gerekçe olarak talakta sıranın söz konusu olmadığını ileri sürer. Ona göre talakta “*birinci*”, “*ikinci*” veya “*üçüncü*” şeklinde bir sıralama olmadığı için kadının “*birinci*yi seğtim”, “*ikinci*yi seğtim” ya da “*üçüncü*yi seğtim” yanıtlarından herhangi birisiyle karşılık vermesi yalnızca “*seğtim / iẖtiyar ettim*” anlamına gelir. Nasıl ki kocanın üç defa “*seç / iẖtiyar et*” sözüne kadının “*seğtim / iẖtiyar ettim*” demesiyle eşler arasında üç talak meydana geliyorsa bu konuda da aynı hüküm geçerlidir.⁵⁰¹

Ebû Hanîfe görüşünü, üzerinde Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî’nin de ittifak ettikleri⁵⁰², kocanın üç defa “*iẖtiyar et*” demesi üzerine kadının “*iẖtiyar ettim*” diyerek yanıtlaması halinde üç talakın meydana geleceği konusuna dayandırmıştır.

Tahâvî bu konuda Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî’nin görüşünü tercih etmiştir.⁵⁰³ Neseî ise Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.⁵⁰⁴

2.1.5. Kocanın Hanımına “*Bir Talak İle Kendini Boşa*” Demesi

⁴⁹⁹Cessâs, *Şerhu Muhtasaru’t Tahâvî*, V, 98; Serahsî, VI, 218; Kâsânî, III, 120; Merġinânî, I, 238; Mevsilî, III,135; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 221; Haddâdî, II, 47; Aynî, V,380; İbnü’l Hümâm, IV, 83; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 339; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 368.

⁵⁰⁰ Serahsî, VI, 218; Kâsânî, III, 120; Merġinânî, I, 238; Mevsilî, III, 135; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 221; Aynî, V, 380; Zeynüddin İbn Nüceym, III,340.

⁵⁰¹ Serahsî, VI, 219; Kâsânî, III, 120; Merġinânî, I, 238; Mevsilî, III,135; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 22; Bâbertî, IV, 84; Aynî, V, 381; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 340.

⁵⁰² Serahsî, VI, 218.

⁵⁰³Tahâvî, *Muhtasaru’t Tahâvî*, 201.

⁵⁰⁴ Neseî, 278.

Bir koca hanımına “*bir talak ile kendini boşa.*” derse karısı da üç talak ile boşarsa Ebû Hanîfe’ye göre eşler arasında boşanma meydana gelmez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise karı koca bir talak ile boşanmış olurlar.⁵⁰⁵ Ancak kocanın “*üç talak ile kendini boşa.*” demesi halinde kadının kendisini bir, iki veya üç talakla boşamasının sahih olması konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur.⁵⁰⁶

Ebû Hanîfe’ye göre kadın bu meselede yetkisini aşan bir ifade kullanmıştır.⁵⁰⁷ Çünkü koca karısına bir talakla boşama yetkisi verdiği halde kadın kendini üç talakla ile boşamıştır. Bir talak ve üç talak birbirlerinden farklıdır. Bu kocası tarafından talak yetkisi verilmeyen kadının kendi kendini boşamasına benzer. Dolayısıyla kadının sözü hükümsüzdür.⁵⁰⁸ Zira boşama lafzında bir sayı belirtilmişse talak belirtilen sayıya uygun olarak gerçekleşir.⁵⁰⁹

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî’ye göre ise kadının, kocanın sözüne karşın kendini üç talakla boşaması, yetkisini aşması anlamına gelmez. Ancak kadın bu hareketiyle yetkisine ziyade de bulunmuştur. Kocanın sözüyle kadın kendini bir talakla boşamaya yetkili kılınmıştır. Kadın kendini üç talakla boşayınca yetkili olduğu bir talak gerçekleşir. Geriye kalan iki talak ise hükümsüzdür.⁵¹⁰ Zira üç talağın içinde bir talak mevcuttur.⁵¹¹ Ayrıca bu kocanın karısını dört veya daha fazla talakla boşamasına benzer ki üç talak meydana gelir. Diğerleri ise hükümsüz olur.⁵¹²

Ebû Hanîfe ise Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’nin kocanın bir talak yetkisi verdiği halde kadının kendini üç talakla ile boşaması meselesini kocanın karısını dört veya daha fazla talak ile boşamasına benzetmelerini kabul etmez. Ona göre iki mesele

⁵⁰⁵Kudûrî, *et-Tecrîd*, IX, 4779; Serahsî, VI,198; Kâsânî, III,124; Merğînânî, I, 241; Mevsilî, III, 137; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 227; Haddâdî, II, 47; Aynî, V,395; İbnü’l Hümâm, IV,101; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 375; Zeynüddin İbn Nüceym, III,361;Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 379; Şeyhîzâde Damad, I, 413.

⁵⁰⁶Serahsî, VI, 198; Kâsânî, III, 118; Mevsilî, III, 137; Nesefî, 280; Bâbertî, IV,101; Haddâdî, II, 47; Aynî, V, 395; ; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 375; Şeyhîzâde Damad, I, 413;İbn Âbidîn, III, 333.

⁵⁰⁷Kudûrî, *et-Tecrîd*, IX, 4779; Serahsî, VI, 198; Merğînânî, I, 241; Mevsilî, III, 137; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 227; Bâbertî, IV,101; Haddâdî, II, 47; Aynî, V, 396; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 361;Sirâcüddin İbn Nüceym, II,379.

⁵⁰⁸Kudûrî, *et-Tecrîd*, IX, 4779; Serahsî, VI,198; Merğînânî, I, 241; Mevsilî, III, 137; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 227; Aynî, V, 396; İbnü’l Hümâm, IV, 101; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 361; Sirâcüddin İbn Nüceym, II,379.

⁵⁰⁹Serahsî, VI, 199.

⁵¹⁰Serahsî, VI, 198; Kâsânî, III,124; Merğînânî, I, 241;Mevsilî, III, 137; Haddâdî, II, 47; Şeyhîzâde Damad, I,413.

⁵¹¹Serahsî, VI, 198; Kâsânî, III, 124; Merğînânî, I, 241;Mevsilî, III, 137.

⁵¹² Merğînânî, I, 241; Mevsilî, III, 137.

birbirlerinden farklıdır. Kocanın üçten fazla talak zikretmesi durumunda belirttiği sayının içinde üç mevcuttur. Koca da bu talakları kullanma hakkına sahiptir. Ancak bir talaka yetkili kadının üç talakı zikretmesi halinde yetkili olmadığı iki talakı kullanmaya kalkışmıştır. Bu ise mümkün değildir.⁵¹³

Nesefî konuyu naklederken yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşüne değinmiştir.⁵¹⁴

2.1.6. Kocanın Karısına “*Nasıl İstersen O Şekilde Boşsun*” Demesi

Bir koca, karısına “*nasıl istersen o şekilde boşsun*” dese ve kadın bu söze yanıt olarak boşanmayı istemediğini belirtse Ebû Hanîfe'ye göre bu durumda eşler arasında bir ric'î talak gerçekleşmiş olur. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise kadın, kocasının sözüne karşılık boşanmak istediğini bildirmediği talak meydana gelmez.⁵¹⁵

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin görüşlerinin gerekçesi şu şekildedir: Koca, talakı ne şekilde olursa olsun karısına bırakmıştır. Kadında kocasının bu teklifine karşılık olarak talakın hiçbir şeklini tercih etmemiştir. Bu durumda eşler arasında talak vaki' olmaz.⁵¹⁶

Ebû Hanîfe, kocanın bu teklifinin, “*sen benden boşsun, ancak ne şekilde istersen öyle ayrılalım.*” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ona göre koca, bu sözüyle karısına bâin, ric'î veya üç talak gibi boşama çeşitlerinden birisini tercih etme hakkını vermiştir.⁵¹⁷

Nesefî, yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşüne yer vermiştir.⁵¹⁸ Tahâvî ise Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁵¹⁹

2.1.7. Bir Kocanın Hanımına “*Kendini Üç Talaktan İstediginle Boşa.*” Demesi

⁵¹³ Merğînânî, I, 241; Mevsilî, III, 137; Aynî, V, 397.

⁵¹⁴ Nesefî, 280.

⁵¹⁵ Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*, 202; Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, V, 107;

Serahsî, VI, 206; Kâsânî, III, 121; Merğînânî, I, 243; Mevsilî, III, 138; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 230; Bâbertî, IV, 108; Aynî, V, 405; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 369; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 384; Şeyhîzâde Damad, I, 416; İbn Âbidîn, III, 338.

⁵¹⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, V, 108; Serahsî, VI, 207; Kâsânî, III, 121; Merğînânî, I, 243; Mevsilî, III, 138; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 230; Bâbertî, IV, 108; Aynî, V, 406; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 369; Şeyhîzâde Damad, I, 416; İbn Âbidîn, III, 338.

⁵¹⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, V, 108; Serahsî, VI, 207; Kâsânî, III, 121; Merğînânî, I, 243; Mevsilî, III, 138; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 230; Aynî, V, 406; İbnü'l Hümâm, IV, 109; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 384; Şeyhîzâde Damad, I, 416;

İbn Âbidîn, III, 338.

⁵¹⁸ Nesefî, 282.

⁵¹⁹ Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*, 202.

Bir koca hanımına “طَلَّقِي نَفْسَكَ مِنْ ثَلَاثٍ مَا شِئْتِ / kendini üç talaktan istediğinle boşa.” derse Ebû Hanîfe’ye göre kadın bu söz üzerine üçüncü talak hariç bir veya iki talaktan istediği ile kendini boşayabilir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise kadın üçüncü talak da dâhil istediğini seçip kendini boşayabilir.⁵²⁰

Hanefi hukukçuları arasındaki bu görüş ayrılığının sebebi edatlarla alakalı bir dil bilgisi ihtilafıdır.

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre “طَلَّقِي نَفْسَكَ مِنْ ثَلَاثٍ مَا شِئْتِ / kendini üç talaktan istediğinle boşa.” cümlesindeki “مَا شِئْتِ / istediğinle” ibaresi genellik ifade eder. Zira buradaki “مَا” harf umumiyet içindir.⁵²¹ “مِنْ ثَلَاثٍ / üç talaktan” ibaresindeki مِنْ ise beyan ifade edebileceği gibi zaid de olabilir. Dolayısıyla kocanın sözü umumiyet yani genellik ifade ettiği için kadın ilk iki talağın yanı sıra üçüncü talağı da kullanabilir.⁵²² Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî görüşlerini desteklemek için şöyle bir örnek verirler: “Şu yemekten dilediğin kadarını ye.” sözünün muhatabı olan bir kimse yemeğin tamamını yemeye yetkili olduğu gibi “kendini üç talaktan istediğinle boşa.” sözünün muhatabı kadın da kendini üç talak ile boşamaya yetkilidir.⁵²³

Ebû Hanîfe, kocanın sözündeki “مَا شِئْتِ / istediğinle” ibaresinin umumiyet/genellik ifade ettiği görüşüne katılır. Ancak “مِنْ ثَلَاثٍ / üç talaktan” ibaresindeki مِنْ harfinin teb’iz yani bir şeyden bir kısmı ifade ettiğini söyler.⁵²⁴ Ona göre مِنْ harfinin hakiki manası teb’iz içindir. Hakiki manada bir mani olmadığı müddetçe mecaza başvurulmaz. “مَا” harfinin umumiyet ifade etmesinden dolayı bir talak üzerine ekleme yapılır. “مِنْ” teb’iz ifade etmesinden dolayı ise üç talaktan bir eksiltilir. Sonuç olarak bu sözde umumiyet ile beraber kısmîlik olduğu için kadın kocasının bu sözü üzerine iki talak kullanabilir.⁵²⁵ Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî’nin konuyla alakalı olarak verdiği “Şu yemekten dilediğin kadarını ye.” misaline şöyle cevap verir: Bu cümle örfî bir

⁵²⁰Serahsî, VI,220; Kâsânî, III, 125; Merğînânî, I, 243; Mevsilî, III,138;Zeylaî, Osman b. Ali, II, 231; Bâbertî, IV,111; Aynî, V, 408; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 370;Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 384; Şeyhîzâde Damad, I, 416; İbn Âbidîn, III, 339.

⁵²¹Serahsî, VI, 221; Kâsânî, III, 125; Merğînânî, I, 243; Mevsilî, III, 138; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 231; Aynî, V, 408; İbnü’l Hümâm, IV,111.

⁵²²Serahsî, VI, 221; Kâsânî, III, 125; Merğînânî, I, 243; Mevsilî, III, 138; Bâbertî, IV, 111; Aynî, V, 408; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 370; Şeyhîzâde Damad, I, 416; İbn Âbidîn, III, 339.

⁵²³Serahsî, VI, 221; Kâsânî, III, 125; Merğînânî, I, 243; Mevsilî, III, 138; Aynî, V, 408; İbnü’l Hümâm, IV,111.

⁵²⁴Serahsî, VI, 221; Kâsânî, III, 125; Merğînânî, I, 243; Mevsilî, III, 138; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 231; Aynî, V, 408; İbnü’l Hümâm, IV, 111; Zeynüddin İbn Nüceym, III,370; Şeyhîzâde Damad, I, 416; İbn Âbidîn, III, 339.

⁵²⁵Serahsî, VI, 221; Kâsânî, III, 125; Mevsilî, III, 138; Aynî, V,408.

cümledir. Ayrıca ibaha (izin) manası taşımaktadır. Bu yüzden bağlayıcı bir cümle değildir. Talak ise bağlayıcı olduğu için her sözcüğün mecazi değil hakiki manası dikkate alınır.⁵²⁶

Hanefi hukukçulardan Haskefi Ebû Hanîfe'nin görüşünün daha isabetli olduğunu belirtmiştir.⁵²⁷Nesefî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü nakletmiştir.⁵²⁸

2.2. RİC'AT

2.2.1. Kocanın Ric'at İddiası

Koca, karısının iddeti tamamlandıktan sonra, “*iddet süresi içerisinde ben karıma dönmüştüm.*” şeklinde bir iddiada bulunur, kadın da bu iddiayı doğrularsa; taraflar arasında ric'at⁵²⁹ gerçekleşmiş olur. Ancak kadın kocanın iddiasını yalanlarsa ric'at meydana gelmez. Ebû Hanîfe'ye göre kadının sözünün kabul edilmesi için ayrıca yemin etmesi gerekmez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise kadının sözünün kabuledilmesi için yemin etmesi gerekir.⁵³⁰

Ebû Hanîfe'ye göre ric'at, kadına yemin etmesi teklif edilemeyecek hususlar arasındadır.⁵³¹

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin aksine, ric'at konusunda kadına yemin teklif edilebileceğini ifade ederler.⁵³² Onlara göre bundaki amaç, iddet süresi içerisinde kocanın ric'at hakkını kullanıp kullanmadığının tam olarak tespit edilmesidir. Kadının bu hususta yeminden kaçınması ise sözünde doğru olmadığı anlamına gelir.⁵³³

⁵²⁶Serahsî, VI, 221; Kâsânî, III, 125; Merğînânî, I, 243; Bâbertî, IV, 111; Aynî, V, 408.

⁵²⁷İbn Âbidîn, III, 339.

⁵²⁸ Nesefî, 282.

⁵²⁹ Ric'î talak ile gerçekleşen boşamada kocanın iddet müddeti içerisinde karısına geri dönmesine ric'at denir. Koca bu arzusunu dönüşü ifade eden söz veya fiil ile gerçekleştirebilir. (Bkz. Hayrettin Karaman, Anahatlarıyla İslam Hukuku, II, 129.)

⁵³⁰ Serahsî, VI, 23; Kâsânî, III, 185; Merğînânî, II, 255; Mevsilî, III, 148; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 252; Aynî, V, 460; İbnü'l Hümmâm, IV, 164; Zeynüddin İbn Nuceym, IV, 56; Sirâcüddin İbn Nuceym, II, 415; Meydânî, III, 55.

⁵³¹ Serahsî, VI, 23; Kâsânî, III, 185; Merğînânî, II, 255; Mevsilî, III, 148; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 252; Haddâdî, II, 51; Aynî, V, 460.

⁵³² Serahsî, VI, 23; Kâsânî, III, 185; Mevsilî, III, 148; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 252.

⁵³³ Serahsî, VI, 23; Mevsilî, III, 148.

Hanefî hukukçuların çoğunluğu bu konuda Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmişlerdir.⁵³⁴Kudûrî ve Nesefî de konuya ilişkin olarak yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşüne yer vermiştir.⁵³⁵

2.2.2. Kocanın Ric'at Talebine Karşılık Kadının İddetinin Bittiğini Söylemesi

Koca, ric'î talak iddeti bekleyen karısına “*sana döndüm*” der, karısı da cevap olarak “*iddetim sona erdi*” derse; Ebû Hanîfe'ye göre kadının sözü dikkate alınır ve taraflar arasında ric'at meydana gelmez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise kocanın sözü dikkate alınır ve ric'at gerçekleşmiş olur.⁵³⁶

Ebû Hanîfe'ye göre bu durumda kadının doğru söylediği varsayılır. “*İddetim sona erdi*” dediği için kocanın sözünden evvel iddet süresinin bittiğine hükmedilir. Dolayısıyla ric'at gerçekleşmemiş olur.⁵³⁷

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre ise kadın, “*iddetim sona erdi*” demedikçe iddeti tamamlanmış olmaz. Bu meselede koca, kadın daha bu sözü söylemeden ric'at hakkını kullandığı bildirmiştir. Bu nedenle eşler arasında ric'at meydana gelir.⁵³⁸

Kudûrî ve Nesefî yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşüne yer vermişlerdir.⁵³⁹ Tahâvî ise Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin görüşüne yer vermiştir.⁵⁴⁰Meydânî de bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünün kabul gördüğünü belirtmiştir.⁵⁴¹

Şayet kadın, kocanın ric'at talebinden sonra bir müddet sustuktan sonra iddetinin bittiğini bildirirse, kadının sözü geçersiz kabul edilir. Zira kadın, kocanın sözünden sonra iddetinin sona erdiğini gecikmeli olarak haber vermesiyle töhmet altında kalmıştır. Bu hususta Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî aynı fikirdedirler.⁵⁴²

⁵³⁴İbnü'l Hümâm, IV,164; Meydânî, III, 55; Vehbe Zuhayli, İslam Fıkıh Ansiklopedisi, IX, 371.

⁵³⁵Kudûrî, *El-Muhtasar*, 159; Nesefî, 288.

⁵³⁶Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, V,142;Serahsî, VI,24; Kâsânî, III, 185; Merğînânî, II, 255; Mevsilî, III,148; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 252; Bâbertî, IV, 163; Haddâdî, II, 51; Aynî, V, 460; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 56; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 415; İbn Âbidîn, III, 402;Meydânî, III, 55.

⁵³⁷Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, V,142; Serahsî, VI,24; Kâsânî, III, 186; Merğînânî, II, 255; Mevsilî, III,148; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 252; Aynî, V, 461; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 384;Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 56; İbn Âbidîn, III, 402.

⁵³⁸ Serahsî, VI, 24; Kâsânî, III, 186; Merğînânî, II, 255; Mevsilî, III, 148; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 252; Bâbertî, IV,163; Aynî, V, 460; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 56; İbn Âbidîn, III, 402.

⁵³⁹Kudûrî, *El-Muhtasar*, 159; Nesefî, 288.

⁵⁴⁰Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 206.

⁵⁴¹Meydânî, III, 55.

⁵⁴² Serahsî, VI, 24; Kâsânî, III, 186; İbnü'l Hümâm, IV, 164.

2.2.3. Cariyenin Kocasının Ric’at İddiası

Cariyenin iddet süresi bittikten sonra, kocası “iddet süresinde karıma dönmüştüm” iddiasında bulunur da, cariyenin efendisi kocayı doğrular ancak cariyeye bu iddiayı kabul etmezse; Ebû Hanîfe’ye göre cariyenin sözü esas alınır ve ric’at meydana gelmez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise kocanın sözü dikkate alınır ve taraflar arasında ric’at gerçekleşir.⁵⁴³

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî, görüşlerine gerekçe olarak cariyenin mülkiyetinin efendisinde olmasına işaret ederler. Onlara göre şahsı ile ilgili bir konuda hür bir kadın ne durumda ise, cariyeye ile alakalı hususlarda da efendisi aynı konumdadır. Dolayısıyla bu meselede cariyenin efendisinin ric’ati kabul etmesi, hür bir kadının kabulü gibidir.⁵⁴⁴

Ebû Hanîfe’ye göre ric’at hususunda cariyenin efendisinin söz hakkı yoktur. Zira bu iddetin bitip bitmemesi ile ilgili bir durumdur. Bu konudaki söz söyleme hakkı cariyenindir. Ayrıca ric’at, iddetin devam etmesi ile alakalı olduğu için bu süre zarfında cariyenin cinselliği üzerinde efendi söz sahibi değildir.⁵⁴⁵

Kudûrî ve Neseî de konuya ilişkin olarak yalnızca Ebû Hanîfe’nin görüşüne yer vermiştir.⁵⁴⁶ Meydânî, Ebû Hanîfe’nin görüşünün kabul gördüğünü ifade etmiştir.⁵⁴⁷

2.2.4. Kocanın Ricat Hakkının Sona Ermesi

Ric’at talak sebebiyle iddet bekleyen kadının üçüncü adet kanaması on günden kısa sürede⁵⁴⁸ kesilir, kadın da gusletmek için su kullanma imkânı bulamazsa; Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre teyemmüm edip iki rekât namaz kılmasıyla kocanın ric’at hakkı

⁵⁴³ Serahsî, VI, 25; Kâsânî, III, 185; Merğînânî, II, 255; Mevslî, III, 148; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 253; Bâbertî, IV, 165; Haddâdî, II, 51; Aynî, V, 461; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 56; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 416; Şeyhîzade Damad, I, 434; Meydânî, III, 55.

⁵⁴⁴ Serahsî, VI, 25; Kâsânî, III, 185; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 253; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 56.

⁵⁴⁵ Serahsî, VI, 25; Kâsânî, III, 185; Merğînânî, II, 255; Mevslî, III, 148; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 253; Bâbertî, IV, 165; Aynî, V, 462; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 56; Meydânî, III, 55.

⁵⁴⁶ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 159; Neseî, 288.

⁵⁴⁷ Meydânî, III, 55.

⁵⁴⁸ Bu kanama on günde kesilirse iddet doğrudan sona erer. Zira ay halinin azamî müddeti on gündür. Kanama on günden kısa sürede kesilirse kadının iddeti, gusül veya teyemmüm almasından sonra tamamlanır. İddetin sona ermesiyle de kocanın ric’at hakkı bitmiş olur. (Merğînânî, II, 255; Mevslî, III, 149.)

sona erer. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise kadının yalnızca teyemmüm etmesiyle kocanın ric'at hakkı bitmiş olur.⁵⁴⁹

Muhammed eş-Şeybânî'ye göre su bulunmadığı zaman alınan teyemmüm, gusül ile aynı sonuçları doğurur. Bu nedenle söz konusu durumda bulunan kadının sırf gusletmesiyle kocanın ric'at hakkı son bulduğu gibi, kadının suya ulaşamaması halinde sırf teyemmüm almasıyla da ric'at bitmiş olur. Dolayısıyla ric'at hakkının bitmesi için kadının teyemmümden sonra ayrıca namaz kılması gerekmez.⁵⁵⁰ İbn Nüceym, eş-Şeybânî'nin bu konuda ihtiyat prensibiyle hareket ettiğini belirtir.⁵⁵¹

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, teyemmümün zayıf bir temizlik olduğunu ifade ederler. Onlara göre teyemmüm, cünüplük halini tam olarak bitirmez. Zira cünüplükten teyemmüm ile kurtulan kişi, suyu bulduğu zaman tekrar gusletmelidir. Ayrıca teyemmüm namaz, mushafa dokunma veya mescide girme gibi zarurî durumlarda tam bir temizlik sayılır. Ancak ric'at konusu bunlar gibi zorunlu değildir. Bu nedenle ric'at hususunda teyemmüm gusül gibi değildir. Bununla beraber kadın, teyemmümden sonra namaz kılsa temizlik tahakkuk etmiş olur. Böylece iddet tamamlanmış ve ricat hakkı bitmiş olur.⁵⁵² Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf bu görüşlerine istihsan delili ile ulaşmışlardır.⁵⁵³

Meydânî, bu konuda, mezhep içerisinde, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşlerinin tercih edildiğini belirtir.⁵⁵⁴

2.3. MUHÂLEA

2.3.1. Kadının Kocasına “Bin Lira Üzere Beni Üç Talak İle Boşa.” Demesi

Bir kadının kocasına “طَلَّقَنِي ثَلَاثًا عَلَيَّ أَلْفِ دِرْهَمٍ / bin dirhem/lira üzere beni üç talak ile boşa.” demesi sonrasında koca da karısını bir talak ile boşarsa Ebû Hanîfe'ye göre kadın

⁵⁴⁹Kudûrî, *El-Muhtasar*, 159; Serahsî, VI, 28; Kâsânî, III, 184; Merğînânî, II, 255; Mevsilî, III, 149; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 254; Haddâdî, II, 52; Aynî, V, 464; İbnü'l Hümâm, IV, 167; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 58; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 417; Şeyhîzâde Damad, I,435; Meydânî, III, 56.

⁵⁵⁰ Serahsî, VI, 29; Kâsânî, III, 184; Merğînânî, II, 255; Mevsilî, III, 149; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 254;Haddâdî, II, 52; Aynî, V, 464.

⁵⁵¹ Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 58.

⁵⁵² Serahsî, VI, 29; Kâsânî, III, 184; Merğînânî, II, 255; Mevsilî, III, 149; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 254;Aynî, V, 464.

⁵⁵³ Serahsî, VI, 29; Kâsânî, III, 184; Merğînânî, II, 255; Mevsilî, III, 149.

⁵⁵⁴Meydânî, III, 56.

kocasına bir şey vermek zorunda değildir. Ayrıca bu durumda eler arasında ric'î talak⁵⁵⁵ gerçekleşir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise kadın kocasına belirlenen miktarın üçte birini vermelidir. Bununla beraber karı koca arasındaki ayrılık bâin talak⁵⁵⁶ olarak gerçekleşir.⁵⁵⁷

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî bu meseleyi, Ebû Hanîfe ile görüş birliğinde oldukları şu meseleye benzetirler: Bir kadının kocasına “*طَلَّقَنِي ثَلَاثًا بِأَلْفٍ دِرْهَمٍ / bin dirhem/lira karşılığında üç talak ile beni boşa.*” demesi sonrasında koca da karısını bir talak ile boşarsa ise kadın kocasına belirlenen miktarın üçte birini vermelidir. Zira bu sözde “*ب / karşılığında*” edatı bedel ifade eder. Bedeller ise mukabilinde alınana bölünür. Kadın üç boşama mukabilinde kocasına belirlediği miktarı kocasının kullandığı talak sayısına böler. Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî Ebû Hanîfe'den farklı olarak kadının “*طَلَّقَنِي ثَلَاثًا عَلَى أَلْفٍ دِرْهَمٍ / bin dirhem/lira üzere üç talak ile beni boşa.*” demesini de bu meseleye benzetirler.⁵⁵⁸ Muavaza akitlerinde “*على / üzere*” edatının da “*ب / karşılığında*” edatı gibi bedel için olduğunu belirtirler.⁵⁵⁹ Mesela “*bu malı falana bir lira karşılığında sattım.*” demek ile “*bu malı bir lira üzere sattım.*” demek arasında fark bulunmamaktadır. Muhalea⁵⁶⁰ da muavaza sözleşmelerindedir. Dolayısıyla aynı hüküm burada da uygulanır.⁵⁶¹

⁵⁵⁵Ric'î talak, tekrar nikâh akdi yapmaksızın evliliğe dönüş imkanı veren boşamadır. Bu talak çeşidinde koca, iddet bitmeden karısına dönebilir. Boşamanın ric'î olabilmesi için evlilik içerisinde cinsi münasebetin olması gerekir. Ayrıca Hanefilere göre boşamanın sarîh ve şiddet içermeyen lafızlar ile gerçekleşmesi şartı da vardır. Bkz. Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II,115.

⁵⁵⁶Bâin talak, evliliği sonlandıran ve yeni bir nikâh akdi olmadan evlilik hayatına dönme imkanı bulunmayan boşamadır. Bâin talak şu hallerde meydana gelir: Cinsi münasebet veya halvet-i sahîha gerçekleşmeden ayrılmak, karı koca arasında üçüncü talağın gerçekleşmesi. Hanefilere göre muhalea ile kinayeli veya şiddet içeren sözlerle yapılan talak da bâin talaktır. Bkz. Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II,115.

⁵⁵⁷Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, V,102; Serahsî, VI,174; Kâsânî, III, 153; Merğînânî, II, 262; Mevsilî, III,159; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 270; Haddâdî, II, 61; Aynî, V, 521; İbnü'l Hümâm, IV, 226; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 391; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 88; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 440; Meydânî, III, 66.

⁵⁵⁸Serahsî, VI, 174; Kâsânî, III, 153; Mevsilî, III, 159.

⁵⁵⁹Serahsî, VI, 174; Kâsânî, III, 153; Merğînânî, II, 262; Mevsilî, III, 159; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 270; Bâbertî, IV, 226; Haddâdî, II, 61; Aynî, V, 521; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 440; Meydânî, III, 66.

⁵⁶⁰Muhâlea, kadının kocasına verdiği bir bedel mukabilinde kendini boşatmasıdır. Bu husus karı kocanın karşılıklı anlaşmalarıyla meydana gelir. “*Eğer Allah'ın kurallarına uymamalardan korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur.*” (Bakara 2/229.) ayeti bu uygulamaya işaret etmektedir. Muhâleanın sonucu Ebû Hanîfe ve Malik'e göre talaktır. Şafii ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise fesihdir. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II,268,280; Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II,119-120; Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2005, XXX, 399.

⁵⁶¹Serahsî, VI, 174; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 270; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 391.

Ebû Hanîfe'ye göre “ *علي / üzere* ” kelimesi şart/koşul için kullanılır. “ *الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعُنَّكَ* ” *...Mümin kadınlar Allaha ortak koşmamak koşuluyla sana biat etmek için gelirlirse...* ”⁵⁶² ayeti bu hususa misaldir.⁵⁶³ Dolayısıyla kadının “ *طَلَّقَنِي* ” *bin dirhem/lira üzere üç talak ile beni boşa.* ” sözündeki “ *علي / üzere* ” kelimesi de şart/koşul içindir. Burada kadının şartı bin dirhem/lira mukabilinde üç boşama ile ayrılmaktır. Şart (bin dirhem) ve meşrut (üç talak) karşılıklı olmalıdır. Şartın bir bölümü meşrutun bir bölümüne karşılık olmaz. Zira burada kadının üç şartına mukabil koca bir defa boşamıştır. Ayrıca kadının gayesi olan üç talakla boşanma da gerçekleşmemiştir. Bu durumda kadının bir şey vermesine lüzum yoktur.⁵⁶⁴

Tahâvî, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁵⁶⁵ Neseî ve Kudûrî ise sadece Ebû Hanîfe'nin görüşünü nakletmiştir.⁵⁶⁶ Ayrıca Meydânî, Hanefî hukukçuların da bu görüşte olduğunu aktarır.⁵⁶⁷

2.3.2. Kocanın Karısına “*Sen Boşsun ve Bana Bin Lira Vereceksin.*” Demesi

Bir koca, karısına “*sen boşsun ve bana bin lira vereceksin.*” derse, Ebû Hanîfe'ye göre kadın bu sözü kabul etse de etmese de, eşler arasında talak meydana gelir. Ancak kadının erkeğe bin lira vermesi gerekmez. Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre ise kadının bu sözü kabul etmesi halinde çift arasında talak gerçekleşir ve kadının bin lirayı vermesi gerekir. Eğer kadın kocasının sözünü kabul etmezse eşler arasında ayrılık vaki olmaz, kadının kocaya bin lira vermesi de gerekmez.⁵⁶⁸

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre bu sözde “*şu işi yaparsan sana bir lira var.*” sözünde olduğu gibi muâvaza (bedelleşme) manası vardır. Bu sebeple muhatap teklifi kabul ederse hüküm yerine gelir. Talak gerçekleşir ve kadın bin lira verir.⁵⁶⁹

Ebû Hanîfe ise bahse konu olan sözdeki “*sen boşsun*” ve “*bana bin lira vereceksin*” cümleleri arasında bir bağlantı olmadığını ifade eder. Ona göre iki cümle

⁵⁶² Mümtahine 60/12.

⁵⁶³ Merğînânî, II, 262; Mevsilî, III,159; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 271; Bâbertî, IV,226; Haddâdî, II, 61; Sirâcüddin İbn Nüceym, II,440.

⁵⁶⁴ Serahsî, VI,174; Kâsânî, III, 153; Mevsilî, III, 159; Meydânî, III, 66.

⁵⁶⁵ Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 202.

⁵⁶⁶ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 163; Neseî, 295.

⁵⁶⁷ Meydânî, III, 66.

⁵⁶⁸ Merğînânî, II,263; Mevsilî, III,159; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 271; Bâbertî, IV, 299; Haddâdî, II, 60; Aynî, V, 524; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 391; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 91; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 442; Şeyhîzâde Damad, I, 762; İbn Âbidîn, III, 450.

⁵⁶⁹ Merğînânî, II, 263; Mevsilî, III, 159; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 271; Bâbertî, IV,299; Aynî, V,524; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 91.

arasında bağlantı olduğuna dair bir karine de yoktur. Bu nedenle kadın mal karşılığı olmaksızın kocadan boşanmış olur. Ayrıca “*şu işi yaparsan sana bir lira var.*” cümlesi bu mesele için gerekçe veya örnek olamaz. Zira kira ve alışverişin konuşulduğu yerde malî bir bedel söz konusudur. Bu konudaki cümlelerde malî bedel karinedir.⁵⁷⁰

Nesefî, konuyla ilgili olarak yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşüne yer vermiştir.⁵⁷¹

2.3.3. Mübâree ve Muhalea Arasındaki Fark

Ebû Hanîfe'ye göre muhalea⁵⁷² ve mübâree⁵⁷³ aynı sonuçları doğurur. Karı koca arasındaki evliliği sonlandıran bu iki uygulamanın neticesinde eşlerin nikâhla ilgili olarak birbirleri üzerlerindeki hakları düşer. Muhammed eş-Şeybânî ise bu iki uygulama sonucunda da eşlerin nikâha müteallik tüm haklarının değil sadece akit sırasında belirttikleri haklarının düşeceğini ifade eder. Ebû Yûsuf ise mübâree hususunda Ebû Hanîfe gibi, muhalea hususunda ise eş-Şeybânî gibi düşünür. Ona göre muhalea sonucunda eşlerin akit sırasında belirledikleri hakları düşer. Mübâree sonucunda ise eşlerin nikâha bağlı tüm hakları düşer.⁵⁷⁴

Muhammed eş-Şeybânî'ye göre bu uygulamalar muavaza⁵⁷⁵ akitlerindedir. Dolayısıyla tarafların belirledikleri bedelin verilmesi gerekir. Bu bedelin haricinde nikâhın doğurduğu haklar zarar görmez. Zira muavaza akitlerinde yalnızca bedel söz konusudur.⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ Merğînânî, II, 263; Mevsilî, III, 159; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 271; Aynî, V, 524; İbnü'l Hümâm, IV,299; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 91.

⁵⁷¹ Nesefî, 295.

⁵⁷² Muhalea, kocanın kadının verdiği bir bedel mukabilinde karşılıklı anlaşarak hanımını boşamasıdır. Bu uygulama boşama hakkı olmayan kadının nikâh bağından kurtularak kendisini kocasına boşatmasının bir yoludur. “*Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur.*” (Bakara 2/229.) ayeti bu uygulamaya işaret etmektedir. Muhaleanın mahkeme huzurunda yapılması şart değildir. Muhâleanın sonucu Ebû Hanîfe ve Malik'e göre talaktır. Şafii ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise fesihtir.(Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II, 268-280; Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II, 119-120; Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2005, XXX, 399.)

⁵⁷³ Mübâree, tarafların birbirlerinden bir hak talep etmemek üzere anlaşarak evliliklerini sonlandırmalarıdır. Bunun sonucunda evlilikleri ile ilgili alacak veya borçları ortadan kalkar. Mesela mehir gibi. (Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 407; Fahrettin Atar, “*Muhalea*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2005, XXX, 400.)

⁵⁷⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, IV, 460; Kudûrî, *El-Muhtasar*, 164; Serahsî, VI, 189; Kâsânî, III, 151; Merğînânî, II, 264; Mevsilî, III, 160; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 272; Bâbertî, IV, 233; Haddâdî, II, 61; Aynî, V, 526; Şeyhîzâde Damad, I, 765; İbn Âbidîn, III, 452; Meydânî, III, 67.

⁵⁷⁵ Muâvazalı akitler, akde konu olan bedellerin (ivazların) taraflar arasında karşılıklı olarak değişmesini ifade eden akitlerdir. (Bkz. Bilal Aybakan, “*Muâvaza*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2005, XXX, 331.)

⁵⁷⁶ Serahsî, VI,190; Kâsânî, III, 151; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 272; Merğînânî, II, 264; Bâbertî, IV, 234; Aynî, V,526; İbnü'l Hümâm, IV,235.

Ebû Hanîfe'ye göre evlilik akdi sebebiyle ortaya çıkan haklar düşmeden bu akitlerin gayesi gerçekleşmez. Bu akitlere, eşlerin arasında anlaşmazlık veya geçimsizlik çıkması halinde başvurulur. Eşler bu akitlere müracaat ettilerse aralarındaki sorunların tamamen sona ermesi için evlilikten kaynaklanan hakların da düşmesi gerekir.⁵⁷⁷ Ayrıca bu muhalea ve mübâree kelime anlamları açısından da bu duruma işaret eder. Zira muhalea hal' (söküp çıkarma), mübâree ise berâe (berî olma) köklerinden türemişlerdir.⁵⁷⁸

Serahsî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü açıklarken, muhalea ve mübâree sebebiyle eşler arasında nikâh akdinden kaynaklanmayan borçların düşmeyeceğini ifade eder.⁵⁷⁹

Ebû Yûsuf ise akitlerin gerçekleşmesi için gerekli kelimelerden yola çıkar. Mübâree kelimesinde beri olma manası vardır. Bu eşlerin haklarından beri olmasını ifade eder. Muhalea kelimesinde ise böyle bir anlam yoktur. Dolayısıyla muhalea talak gibidir.⁵⁸⁰

Serahsî el-Mebcut adlı eserinde bu ihtilafın daha iyi kavranması için şöyle bir misal verir: Bir kadın bin lira mehr-i müeccel ile bir erkek ile evlenmiştir. Zifafa girmeden kocasıyla anlaşarak yüz lira mukabilinde muhalea yapmışlardır. Bu durumda Ebû Hanîfe'ye göre kadının kocasından hiçbir şey almaya hakkı yoktur. Kalan mehri de düşmüştür. Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre kadın dört yüz lira alır. Zira zifaf gerçekleşmeden evlilik sona ererse kadın mehrin yarısını almaya hak kazanır. Burada mehrin yarısı beş yüz liradır. Ancak bunun yüz lirasını kocasına muhalea karşılığında vermiştir. Aynı kadının bin lira mehr-i muaccel ile evlendiği ve zifaktan evvel yüz lira mukabilinde kocasıyla anlaşmıştı varsayarsak Ebû Hanîfe'ye göre koca muhaleanın bedeli olarak yüz lirayı alır. Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre ise koca mehrin yarısını alır. Yani yüz lira üzerine dört yüz lira daha ilave ederek bu miktarı tamamlar. Zira ayrılık zifaktan evvel meydana geldiği için koca mehrin yarısını geri alır.⁵⁸¹

⁵⁷⁷Serahsî, VI, 190; Mevsîlî, III, 160; Bâbertî, IV, 235; Aynî, V, 527.

⁵⁷⁸Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, IV,460;Serahsî, VI, 190; Kâsânî, III, 152.

⁵⁷⁹Serahsî, VI,190.

⁵⁸⁰Serahsî, VI, 190; Kâsânî, III, 151; Mevsîlî, III,160; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 272;İbnü'l Hümâm, IV, 235.

⁵⁸¹Serahsî, VI, 190. Ayrıca Bkz. Bâbertî, IV, 233.

Meydânî bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünün tercih edildiğini ifade eder.⁵⁸² Ayrıca Nesefî de Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih eder.⁵⁸³

2.4. HULLE VE TALAK SAYISI

2.4.1. Hulle

Bir erkeğin, kocasından üç talak ile boşanan bir kadını, eski kocasına helal kılma şartıyla nikâhlanması Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre tahrimen mekruhtur. Ebû Yûsuf'a göre ise bu şekilde kıyılan bir nikâh fasittir.⁵⁸⁴

Ebû Hanîfe'ye göre bu şekilde boşama şartı ile kıyılan nikâh geçerli olmakla beraber şart geçerli değildir. Nikâh akdi şart yokmuş gibi münakid olur. Böyle bir nikâh sonrasında boşama meydana gelirse kadının eski eşiyle tekrar evlenmesi mümkündür.⁵⁸⁵ Muhammed eş-Şeybânî evliliğin sahih, şartın geçersiz olduğu konusunda Ebû Hanîfe'ye katılmakla beraber, bu nikâhın kadının eski kocasına dönmesini helal kılamayacağını belirtir.⁵⁸⁶ Ebû Yûsuf ise nikâhı baştan itibaren fasid olarak nitelediği için bu nikâh sebebiyle kadının eski kocasına dönmesinin helal olamayacağını ifade eder.⁵⁸⁷

Ebû Hanîfe'ye göre nikâhta belirtilen şartlar, akdin münakid olmasını sağlayan unsurlardan değildir. Bu nikâhta belirtilen şart da batıl bir şarttır. Ancak şartın batıl olmasıyla nikâh batıl olmaz. Bu sebeple ikinci nikâhta cinsi münasebetin gerçekleşmesi ve bu sahih evliliğin sona ermesiyle kadın kendisini üç talakla boşayan eski kocasına dönebilir.⁵⁸⁸ Zira konuyla alakalı ayette belirtilen *“boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur.”*⁵⁸⁹ hususu sağlanmış

⁵⁸²Meydânî, III, 67.

⁵⁸³ Nesefî, 295.

⁵⁸⁴Kâsânî, III, 187; Merğînânî, II, 258; Mevsîlî, III, 151; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259; Haddâdî, II, 54; Aynî, V, 480; İbnü'l Hümmâm, IV,182; İbn Âbidîn, III, 414; Meydânî, III, 58. Serahsî konuyu incelerken hulle ile yapılan nikâhın Ebû Yûsuf'a göre mekruh, eş-Şeybânî'ye göre fasid olduğunu nakleder. Bkz. Serahsî, VI, 10.

⁵⁸⁵Kâsânî, III, 187; Merğînânî, II, 258; Mevsîlî, III,151; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259; Haddâdî, II, 54; Aynî, V, 482; İbnü'l Hümmâm, IV,182; Meydânî, III, 58.

⁵⁸⁶Kâsânî, III, 187; Merğînânî, II, 258; Mevsîlî, III,151; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259; Bâbertî, IV,182; Haddâdî, II, 54; Aynî, V, 482; İbn Âbidîn, III,415; Meydânî, III, 58.

⁵⁸⁷Kâsânî, III, 187; Merğînânî, II, 258; Mevsîlî, III, 151; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259; Haddâdî, II, 54; Aynî, İbn Âbidîn, III, 415; İbnü'l Hümmâm, IV,182; V,482; Şeyhîzâde Damad, I, 439; Meydânî, III, 58.

⁵⁸⁸ Serahsî, VI,10; Merğînânî, II,258; Mevsîlî, III, 151; Bâbertî, IV,182; İbnü'l Hümmâm, IV, 181; Şeyhîzâde Damad, I,439; Meydânî, III, 58.

⁵⁸⁹ Bakara 2/230.

olur.⁵⁹⁰ Ebû Hanîfe'nin meseleyle ilgili olarak ileri sürdüğü delillerden biri de “Allah muhallile⁵⁹¹ de muhallel lehe de lanet etsin.”⁵⁹² hadisidir.⁵⁹³ Bu rivayetten hulle nikâhının mekruh olduğunu söyleyebiliriz. Hadiste, ikinci koca “muhallil” olarak nitelenmiştir. Bu da kadının ikinci kocayla yaptığı nikâh ile ilk kocasına helal olacağına işaret etmektedir. Aksi halde Hz. Peygamber ikinci kocayı muhallil olarak nitelemezdi.⁵⁹⁴

Ebû Hanîfe'nin bu şekildeki bir evlilikle (hulle⁵⁹⁵) kocanın eski karısına dönebileceğini ifade etmesi, bu tür muamelelerde ortaya çıkan neticeleri dinen ve hukuken birbirinden ayırmasının ve hukukî işlemleri objektif ölçülere bağlamasının bir sonucudur.⁵⁹⁶ Hukuki açıdan verilen bu görüş, Ebû Hanîfe'nin hulleyi kötü ve iğrenç bir muamele olarak görmediği anlamına gelmez.

Ayrıca Ebû Hanîfe'nin nikâhın ve hulle şartının geçerli olduğu ve hüllecinin kadını boşamaması halinde boşamaya zorlanacağı iddiası Hanefi hukukçular tarafından reddedilmiştir. Bu iddianın asılsız ve geçersiz olduğu belirtilmiştir.⁵⁹⁷

Muhammed eş-Şeybânî'ye göre şart batıl olsa da nikâh geçerlidir. Ancak taraflar bu nikâh ile dinin ertelediği bir şeyi öne almaya kastetmişlerdir. Bu girişimde bulunanlar, kendisine miras bırakan kimseyi öldürerek mirastan yoksun bırakılan kimse gibi mahrumiyet ile cezalandırılırlar. Dolayısıyla akdedilen bu evlilik, kadını eski kocaya helal kılmaz.⁵⁹⁸ Ayrıca “Allah muhallile de muhallel lehe de lanet

⁵⁹⁰Kâsânî, III, 188; Mevsilî, III, 151.

⁵⁹¹ Muhallil, kocası tarafından üç talak ile boşanmış bir kadını, kendisini boşamış olan kocaya tekrar helal kılma niyetiyle nikâhlayan erkeğe denir. Muhallel leh ise üç talak ile boşadığı karısının kendisine tekrar helal olabilmesi için hulle yapılan kocadır. (Saffet Köse, “Hulle Ve Hüllecilik Konusuna İslam'ın Bakışı”, *Mehir Dergisi*, 2, 1998, 43-50.)

⁵⁹² İbn Mâce, “*Nikâh*”, 33; Ebû Dâvud, “*Nikâh*”, 14; Tirmizî, “*Nikâh*”, 27.

⁵⁹³ Merğînânî, II, 258; Mevsilî, III, 151; Aynî, V, 480; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 63; Meydânî, III, 58.

⁵⁹⁴ Serahsî, VI, 95; Mevsilî, III, 151.

⁵⁹⁵ Hanımını üç talak ile boşamış bir erkeğin karısına tekrar dönebilmesi için karısının başka bir erkekle geçerli bir evlilik yapması ve bu nikâhın vefat veya talak ile bitmesi gerekir. Kadın, iddeti bittikten sonra eski kocasına dönebilir. “*İkinciden (boşama) sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riayet edeceklerini zannederlerse, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur.*” (2/230) ayeti bu duruma işaret etmektedir. Ancak tasvip edilmese dahi bu aşamaları sunî olarak gerçekleştirerek şekli bir nikah ile erkeğin eski karısına dönmemesinin yolunu açmaya hulle denir. (Bkz. Saffet Köse, “Hulle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1998, XVII, 475.)

⁵⁹⁶ Saffet Köse, “Hulle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1998, XVIII, 475.

⁵⁹⁷ İbnü'l Hümmâm, IV, 183; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 63.

⁵⁹⁸ Kâsânî, III, 187; Merğînânî, II, 258; Mevsilî, III, 151; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259; Haddâdî, II, 54; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 423; Şeyhîzâde Damad, I, 440; İbn Âbidîn, III, 415.

etsin. ”⁵⁹⁹ hadisinde ikinci kocanın “muhallil” olarak anılmasının sebebi, kadının boşandığı eski kocasına dönebilmesi için, başka birisiyle nikahlanmasının şart olmasıdır. Yoksa ikinci kocanın helalleştirici olması sebebiyle değildir. Hem nikâh sebebiyle kadın evlendiği kişiden başkasına haram olur. Hal böyleyken kadının yaptığı ikinci evlilik, ilk kocayı helalleştirici olamaz.⁶⁰⁰

Ebû Yûsuf’a göre evlilik için herhangi bir zamanın şart koşulmasıyla nikâh fasit olmuştur. Bu geçici evlilik gibidir. Fasit olan bu evlilik ise kocaya eski karısına dönmeyi helal kılmaz.⁶⁰¹ Zeylaî (v. 743/1343), Ebû Yûsuf’un görüşünü naklederken Hz. Ömer’in *“Kocası tarafından üç talak ile boşanan kadını tekrar kocasına helal kılmak için o kadınla evlenen ve kendi için hulle yapılan erkeği taşa tutarak recm ederim.”* sözüne işaret etmektedir.⁶⁰²

Kudûrî ve Neseî bu konuda Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmektedir.⁶⁰³ Hanefî hukukçu Meydânî de Ebû Hanîfe’nin görüşünün kabul gördüğünü ifade etmiştir.⁶⁰⁴ Molla Hüsrev de *“ed-Dürer”* adlı eserinde meseleye yer verirken yalnızca Ebû Hanîfe’nin görüşünü zikretmiştir.⁶⁰⁵

İslam hukukçularının hulle hakkındaki bu ihtilafını incelerken hükümlerin kazaî ve diyanî olarak sınıflandırıldığını hatırlamak gerekir. Diyanî hüküm, meselenin ahiret ile alakalı karşılığı ve sonuçlarıdır. Kazaî hüküm ise meselenin dünyevî açıdan ele alınıp hukuk kurallarına göre ortaya çıkan karşılık ve sonuçlarıdır. Kazaî hükümde objektif ve açık delillerden hareketle sonuca varılır. Mahkeme heyeti olayların iç yüzüne vakıf olamayacağı için zahiri dikkate alarak hüküm verirler. Ancak onların verdiği karar helali haram, haramı helal yapmaz. Meselenin gerçek yüzü farklıysa Allahın hükmü öyledir. Yani diyanî hüküm odur.⁶⁰⁶ *“Ben sadece bir beşerim. Sizler bana yargılanmak üzere geliyorsunuz. Belki sizin biriniz, delilini getirmekte diğerinizden daha becerikli ve daha üstün anlatımlı olabilir. Ben de dinlediğime göre o kimsenin lehinde hüküm veririm. Kimin lehine kardeşinin hakkını alıp hüküm*

⁵⁹⁹ İbn Mâce, *“Nikâh”*, 33; Ebû Dâvud, *“Nikâh”*, 14; Tirmizî, *“Nikâh”*, 27.

⁶⁰⁰ Serahsî, VI, 96.

⁶⁰¹ Kâsânî, III, 187; Mergînânî, II, 258; Mevslî, III, 151; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259; Haddâdî, II, 54; İbnü’l Hümâm, IV, 182; Şeyhizâde Damad, I, 439; İbn Âbidîn, III, 41.

⁶⁰² Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259.

⁶⁰³ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 160; Kudûrî, *et-Tecrîd*, X, 5007; Neseî, 290.

⁶⁰⁴ Meydânî, III, 58.

⁶⁰⁵ Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 386.

⁶⁰⁶ Bkz. Davut Yaylalı, *“İslam Hukukunda Kazai-Diyani Hüküm Ayrımı”*, 3.

vermişsem, ona cehennemden bir parça ayırmış olurum. ”⁶⁰⁷hadisi bu hususa işaret etmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; hulle, İslam Hukukunun hedef ve maksatlarını bir kenara koyarak kendi heva ve arzularına uyan kimselerin başvurduğu gayet çirkin ve salim insan tabiatının asla kabul edemeyeceği bir iştir.⁶⁰⁸Bu çirkin uygulamayı İslam Hukukunun tasvip ettiğini söylemek ise hukukun maslahat ve maksatlarına uygun düşmemektedir.⁶⁰⁹

2.4.2. Kocanın Talak Hakkının Sıfırlanması

Kocası tarafından üçten az bir talak sayısı ile boşanan kadın, iddetini tamamlayıp başka birisiyle evlenir, zifaf gerçekleşikten sonra bu evlilik sona erer, kadın iddetbekledikten sonra ilk kocasına dönerse Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre ilk kocanın talak hakkı sıfırlanır. Yani koca tekrar üç talak hakkına sahip olur. Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise kocanın bu kadınla olan ilk evliliklerinden kalan talak sayısı aynen devam eder. Eğer koca bu kadınla olan ilk evliliğini, bir talakla bitirdiyse eski karısıyla yaptığı bu yeni evliliğinde, iki talak hakkı kalmış olur. Eğer iki talakla bitirdiyse bir talak hakkı kalmış olur.⁶¹⁰

Muhammed eş-Şeybânî’ye göre üç talakla yapılan boşamadaki haramlığın kalkması için, kadının başka bir erkekle yapacağı sahih evlilik ile üçten az bir talakla boşanan kadının başka bir erkekle yaptığı evlilik arasında fark vardır. İlk durumda, kadının yaptığı ikinci evliliğin sona erip iddetinin bitmesinden sonra eski kocasına dönmesiyle kocanın talak hakkı sıfırlanırken ikinci durumda sıfırlanmaz. Zira ilk durumda meydana gelen haramlık ikinci durumda söz konusu değildir.⁶¹¹ “ *فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ* ” (Kocanın üç talak vermesinden sonra) kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona (eski kocasına) helâl olmaz. ”⁶¹²ayetindeki “ *حتى / -dikçe* ” kelimesi son sınırı/gayeyi belirtir. Bu durumda üçten az olan talak ile haramlık meydana

⁶⁰⁷Buhârî, “*Şehadât*”, 27; Müslim, “*Akdiye*”, 4.

⁶⁰⁸ Bkz. Kâsânî, III, 188.

⁶⁰⁹Saffet Köse, “Hülle Ve Hüllecilik Konusuna İslam’ın Bakışı”,49.

⁶¹⁰Kudûrî, *et-Tecrid*, X, 4961; Kudûrî, *El-Muhtasar*,160;Serahsî, VI,95; Kâsânî, III, 127; Merğînânî, II,258; Mevsilî, III,151; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259; Bâbertî, IV,183; Haddâdî, II, 54; Aynî, V, 483; Molla Hüsrev, *Dürrü’l Hükkâm*, I, 387; Zeynüddin İbn Nüceym, IV,64; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 424; Şeyhîzâde Damad, I, 440; İbn Âbidîn, III, 337; Meydânî, III, 59.

⁶¹¹Serahsî, VI, 95; Kâsânî, III, 127.

⁶¹²Bakara 2/230.

gelmez. Zira ayetin ifadesiyle haramlık üç talağa bağlıdır. İletteki bazı unsurların mevcudiyetiyle hüküm oluşmaz.⁶¹³ O halde üçten az olan boşamadan sonra kadının başka erkekle yaptığı nikâh gaye/son sınır değildir. Çünkü haramlık gerçekleşmeden gaye oluşmaz.⁶¹⁴ Bu şu misale benzer: Bir kişi “*Vallahi aybaşımda Ahmet’le istişare etmeden Mehmet’le görüşmeyeceğim.*” derse ve aybaşı olmadan Ahmet’le istişare etse bu istişare dikkate alınmaz. Zira bu sözdeki istişare yeminle meydana gelen haramlık için gayedir. Aybaşı olmadan yapılan istişare yok hükmündedir.⁶¹⁵

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre üçten az talak ile boşanan kadının başka bir erkek ile evlenip zifafa girmesi, kadını eski kocası için daha önce evlenmediği yabancı bir kadın konuma getirir.⁶¹⁶ Ayrıca kadının başka birisiyle yaptığı sahîh evlilik, eski kocanın üç talak hakkını sıfırladığına göre kendisini üçten az talakla boşayan kocasının talak hakkını evleviyetle sıfırlar.⁶¹⁷ Ancak bu görüşte olanlar, üçten az bir talak ile boşanan bir kadının başkasıyla evlenmeden veya evlenip zifafa girmeden ilk kocasına dönmesi halinde kocanın talak hakkının sıfırlanmadığı konusunda Muhammed eş-Şeybânî ile aynı görüştedirler.⁶¹⁸

Hanefî fıkıhçılarında Mevsîlî, bu konuda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un görüşünü tercih eder.⁶¹⁹ Neseî’nin de tercihi bu yöndedir.⁶²⁰ Ayrıca Meydânî, Hanefî hukukçuların da bu görüşte olduğunu aktarır.⁶²¹

⁶¹³Serahsî, VI, 95; Kâsânî, III, 127; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259; Bâbertî, IV,184; Aynî, V, 483.

⁶¹⁴Serahsî, VI, 95; Kâsânî, III, 127; Merğînânî, II, 258; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259; Aynî, V, 483;İbnü’l Hümâm, IV, 184; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 424.

⁶¹⁵Serahsî, VI, 95; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259.

⁶¹⁶Serahsî, VI, 95.

⁶¹⁷Serahsî, VI, 96; Kâsânî, III, 127; Merğînânî, II,258; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 259;Aynî, V,483; Molla Hüsrev, *Dürrü’l Hükkâm*, I, 387; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 64; Şeyhîzâde Damad, I, 440; Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, IX, 378.

⁶¹⁸Serahsî, VI, 95; Mevsîlî, III,151; İbnü’l Hümâm, IV, 183;Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 64;Şeyhîzâde Damad, I, 440; Meydânî, III, 59.

⁶¹⁹Mevsîlî, III, 151.

⁶²⁰Neseî, 290.

⁶²¹Meydânî, III, 59.

2.5. ZİHÂR

2.5.1. Kocanın Hanımına Zıharı Kastederek “*Sen Bana Haramsın*” Demesi

Bir koca hanımına zıhar yapmayı kastederek “*sen bana haramsın.*” derse Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre karı koca arasında zıhar⁶²² meydana gelir. Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise bu durumda eşler arasında zıhar gerçekleşmez.⁶²³

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre koca “*sen bana haramsın.*” sözüyle karısını kendine haram kılar. Kadının kocaya haram olması talak ile meydana geldiği gibi zıhar ile de gerçekleşebilir. Çünkü zıhar da karı koca arasında haramlığı doğuran sebeplerdendir. Dolayısıyla zıhar kocanın söylediği sözün kapsamına dâhildir.⁶²⁴ Ayrıca kocanın bu sözü mübhem olduğu için ne kastettiğine bakmak gerekir. Koca bu sözüyle talağı kastettiyse karı koca arasında boşama; îla⁶²⁵ kastettiyse eşler arasında îla

⁶²²Zıhar, kocanın kendine haram kılma gayesiyle hanımını veya hanımının sırtı, başı, yüzü gibi bir uzvunu; annesi, kız kardeşi gibi evlenmesi haram olan birine benzetmesidir. Mesela kocanın hanımına “*sen bana bacımın sırtı gibisin.*” demesi. İslamdan evvel zıhar kocanın karısını cezalandırma veya mağdur etmesinin bir yoluydu. Şöyle ki zıhar ile kadın kocasına ebediyen haram olurdu. Ancak bu ayrılık anlamına gelmezdi. Kadın başka biriyle de evlenemezdi. İslam zıharın hükmünü değiştirerek kadının kocasına tekrar helal olmasını kefarete bağlamıştır. Zıhar ve kefaretiyle ilgili ayetler şöyledir: *İçinizden zıhar yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır. Kadınlardan zıhar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır. (Buna imkân) bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ardı ardına iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme), Allah’a ve Resulüne inanmanızdan dolaydır.* (Mücadele 58/2-4) Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II, 310; Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, IX, 456; Ahmet Yaman, “Zıhar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2013, XLIV, 387.

⁶²³Serahsî, VI, 71; Kâsânî, III, 169; Merğînânî, II, 261; Mevsilî, III, 156; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 267; Bâbertî, IV, 208; Haddâdî, II, 58; Aynî, V, 503; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 74; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 433; Şeyhîzâde Damad, I, 445; Meydânî, III, 63.

⁶²⁴Serahsî, VI, 70; Kâsânî, III, 169; Merğînânî, II, 260; Mevsilî, III, 156; Bâbertî, IV, 208; Haddâdî, II, 58; Aynî, V, 503; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 74; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 433; Şeyhîzâde Damad, I, 445; Meydânî, III, 63.

⁶²⁵İla, kocanın hanımıyla cinsi münasebette bulunmamak üzere yemin etmesidir. Cahiliye döneminde îla, kadına eziyet için kullanılıyordu. Şöyle ki koca hanımına cinsi münasebette bulunmamak üzere bir sene veya daha uzun bir müddet için yemin ediyordu. Bu süre bitince her defasında yeminini uzatmak suretiyle kadın baskı altında kalıyordu. Nikahı devam ettiği için başkasıyla da evlenemiyordu. Ancak İslam bu müddeti dört ay ile sınırladı. Bu süre içinde koca eşine dönmezse aralarında bاین talak meydana gelir. Böylece kadın mağduriyetten kurtulmuş olur. İla modern hukukta ayrılık sebebi olan terk ile benzerlik göstermektedir. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II, 290; Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, IX, 417; Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II, 126; Hamdi Döndüren, “İla”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2000, XXII, 61.

hükümleri meydana gelir. Eğer bir şeye niyet etmeden söylediye yemin meydana gelir. Karısıyla ilişkiye girerse yemin kefareti ödemesi gerekir.⁶²⁶

Muhammed eş-Şeybânî kocanın bu sözüyle talak, ila veya yemin kastedebileceği hususunda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a katılır.⁶²⁷ Ancak bu sözle zıharın meydana gelmesi konusunda onlardan farklı düşünür. Ona göre zıhar, benzetme edatı olan “ك/ gibi” ile gerçekleştirilir. Zira koca zıhar yaparken kendisine helal olan karısını kendine haram olan birisine benzetir. Bunu da benzetme edatı ile yapmalıdır.⁶²⁸

Hanefî hukukçu Kudûrî ve Nesefîbu konuda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih etmiştir.⁶²⁹ Mültekâ'da da yalnızca Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşüne yer verilmiştir.⁶³⁰

2.5.2. Zıhar Kefareti Olarak Köle Âzât Edilmesinde Tecezzî

Zıhar kefareti ile yükümlü bir kişi kölesinin bir kısmını azat eder, sonrasında hanımı ile cinsi münasebette bulunur ve kölesinin kalan diğer kısmını azat ederse Ebû Hanîfe'ye göre bu şekilde kefareti ödenmiş olmaz. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise bu durumda kefareti ödenmiş olur.⁶³¹

Taraflar arasındaki bu ihtilafın dayanağı, köle azat etmede tecezzînin yani kölenin bir kısmının azat edilmesinin mümkün olup olmaması konusudur. Ebû Hanîfe'ye göre kölenin bir kısmını azat etmek mümkündür.⁶³² Ancak zıhar kefaretinde köle azadının cinsi münasebetten önce olması gerekir. Bu meselede ise koca kölenin yarısını cinsi

⁶²⁶Serahsî, VI, 70; Kâsânî, III, 167; Merğînânî, II, 260; Mevsilî, III, 156; Aynî, V, 501-502; İbnü'l Hümâm, IV, 208; Meydânî, III, 63.

⁶²⁷Serahsî, VI, 70; Kâsânî, III, 167; Merğînânî, II,260; Mevsilî, III,156; Aynî, V, 501-502; İbnü'l Hümâm, IV, 208.

⁶²⁸Serahsî, VI, 71;Kâsânî, III, 169; Merğînânî, II,261; Mevsilî, III,156; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 267; Bâbertî, IV, 208; Haddâdî, II, 58; Aynî, V, 503; Zeynüddin İbn Nuceym, IV, 74; Şeyhîzâde Damad, I, 445; Meydânî, III, 63.

⁶²⁹Kudûrî, *El-Muhtasar*, 162; Nesefî, 293.

⁶³⁰İbrahim el-Halebî, *Mülketa'l Ebhur*, II, 100.

⁶³¹Serahsî, VI, 225; Merğînânî, II, 268; Mevsilî, III, 164; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 9; Haddâdî, II, 67; Aynî, V,550; İbnü'l Hümâm, IV,265; Zeynüddin İbn Nuceym, IV, 113;Sirâcüddin İbn Nuceym, II, 457; Şeyhîzâde Damad, I, 451; Meydânî, III, 71.

⁶³²Serahsî, VII, 103; Kâsânî, IV, 116; Zeynüddin İbn Nuceym, IV, 113; Sirâcüddin İbn Nuceym, II, 456; Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, Umut Matbaacılık, 1996 İstanbul, 240.

münasebetten sonra hürriyetine kavuşturmuştur. Bu ise geçersizdir. Kefaret için yeniden başka bir kölenin azat edilmesi gerekir.⁶³³

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre kölenin bir kısmının azat edilmesi mümkün değildir. Zira hür olmak hükmî olarak bir güçtür. Köle olmak ise hükmî bir acizliktir. Bu ikisinin bir arada olması düşünülemez. Hatta bir kölenin iki sahibi olsa ve biri köleyi azat etse köle hür olmuş olur.⁶³⁴ Köle azat etme hususunda tecezzi olamayacağı için zihar kefareti ile yükümlü kocanın cinsi münasebetten önce kölenin bir kısmını münasebetten sonra ise diğer kısmını azat etmesiyle kefaret ödenmiş olur. Zira kocanın cinsi münasebetten önce kölenin yarısını veya bir kısmını azat etmesiyle kölenin tamamı azat edilmiş olur.⁶³⁵

Kudûrî ve Neseî yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşünü belirtir.⁶³⁶ Meydânî, bu meselede mezhep içerisinde Ebû Hanîfe'nin görüşünün ağırlık kazandığını nakleder.⁶³⁷

2.5.3. Zihar Kefareti Olarak Tutulan Oruç Müddeti İçerisinde Cinsî Münasebet

Bir koca zihar kefareti olarak tuttuğu iki aylık oruç müddeti içerisinde mazeretli olsa dahi karısıyla cinsi münasebette bulunursa Ebû Hanîfe Muhammed eş-Şeybânî'ye göre tuttuğu kefaret orucuna tekrar başlaması gerekir. Cinsî münasebetin gece veya gündüz, unutarak veya kasten yapılması bu durumu değiştirmez. Ebû Yûsuf ise koca, hanımıyla unutarak münasebette bulunursa tuttuğu kefaret orucuna zarar gelmez. Kefareti ödemeye kaldığı yerden devam eder. Ayrıca kocanın zihar kefareti olarak tuttuğu oruç müddetinde geceleri hanımıyla cinsi münasebette bulunmasında bir mahzur yoktur.⁶³⁸

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî görüşlerini “*Karılarına zihar yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle azat etmeleri*

⁶³³Merğînânî, II, 268; Mevslî, III, 164; Haddâdî, II, 67; Aynî, V, 550; İbnü'l Hümâm, IV, 265; Şeyhîzâde Damad, I, 451; Meydânî, III, 71.

⁶³⁴Serahsî, VII, 103; Kâsânî, IV, 116; Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, Umut Matbaacılık, 1996 İstanbul, 240.

⁶³⁵Merğînânî, II, 268; Mevslî, III, 164; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 9; Haddâdî, II, 67; Aynî, V, 550; İbnü'l Hümâm, IV, 265; Meydânî, III, 71.

⁶³⁶Kudûrî, *El-Muhtasar*, 166; Neseî, 298.

⁶³⁷Meydânî, III, 72.

⁶³⁸Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 214; Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't Tahâvî*, V, 199; Serahsî, VI, 225; Merğînânî, II, 268; Mevslî, III, 165; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 10; Bâbertî, IV, 266; Haddâdî, II, 67; Aynî, V, 551; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 115; Şeyhîzâde Damad, I,452; Meydânî, III, 72.

*gerekir...Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar... ”*⁶³⁹ ayetine dayandırırılar. Ayetten iki ay oruç tutmanın cinsi temastan evvel olması gerektiği sonucunun çıkacağını ifade ederler.⁶⁴⁰

Ebû Yûsuf ise unutarak veya gece yapılan cinsi münasebetin, orucun sıhhatine zarar vermediği için zihar kefaretinde belirtilen orucun kesintisiz tutulması şartına da bir etkisi olmadığını belirtir.⁶⁴¹ Ona göre aslolan kocanın hanımıyla cinsi münasebette bulunmadan orucu tutmasıdır. Kocanın hanımıyla gece cimada bulunmasıyla orucun bir kısmı cinsi münasebetten önce bir kısmı da münasebetten sonra tutulmuş olmaktadır.⁶⁴²

Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre zihar kefaretinde tek şart, kocanın hanımıyla cinsi münasebette bulunmadan önce orucun tutulması değildir. Ayrıca kocanın, orucun tutulduğu iki aylık süre zarfında hanımıyla cinsel ilişkide bulunmaması gerekir. Bu meselede de bu şart yerine getirilmediği için kefarete orucuna tekrar başlanması gerekir.⁶⁴³

Meydânîel-*Lübab* adlı eserinde fıkıhçıların bu meselede Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî’nin görüşünü benimsediklerini aktarır.⁶⁴⁴ Kudûrî “*el-Muhtasar*”ında ve Neseî “*Kenzü’l Dakâik*” adlı eserinde Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî’nin görüşlerine yer vermiştir.⁶⁴⁵ Tahâvî ise Ebû Yûsuf’un görüşünü tercih etmiştir.⁶⁴⁶

2.5.4. İki Zihar Kefareti İçin Altmış Fakiri Tek Seferde Doyurma

Bir kimse ödemekle yükümlü olduğu iki zihar kefareti⁶⁴⁷ için altmış yoksula ayrı ayrı bir sa⁶⁴⁸ buğday dağıtsa Ebû Hanîfeve Ebû Yûsuf’a göre bu sadece bir ziharın

⁶³⁹ Mücadele 58/3-4.

⁶⁴⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t Tahâvî*, V, 199; Mevsilî, III, 165; Aynî, V, 551.

⁶⁴¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t Tahâvî*, V, 199; Merğînânî, II, 268; Mevsilî, III, 165; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 10; Şeyhîzâde Damad, I, 452; Meydânî, III, 72.

⁶⁴² Merğînânî, II, 268; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 10.

⁶⁴³ Mevsilî, III, 165; Merğînânî, II, 268; Aynî, V, 551; Meydânî, III, 72.

⁶⁴⁴ Meydânî, III, 72.

⁶⁴⁵ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 166; Neseî, 298.

⁶⁴⁶ Tahâvî, *Muhtasaru’t Tahâvî*, 214.

⁶⁴⁷ Zihar kefaretinde köle azadı ve iki ay peş peşe oruca gücü yetmeyen kimsenin altmış fakiri doyurması gerekir. Bu da altmış yoksula yarımşar sa’ buğday veya arpa vermek suretiyle olabilir. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II, 319.

⁶⁴⁸ Sa’, eski bir ölçü birimidir. Dört müd kadardır. Bu da yaklaşık 2,175 kg’dır. Bkz. Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, I, 58.

kefareti olur. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise bu durumda iki zıhar kefareti de ödenmiş olur.⁶⁴⁹

Muhammed eş-Şeybânî harcanan miktarın iki kefarete için de yeterli olduğunu belirtir. Zira zıhar kefaretinde altmış fakirden her birerine yarım sa' buğday verilmesi yeterlidir. Bu meselede buğdayların verildiği kimselerin de fakir olmasından dolayı her iki kefarete için de gerekli şartlar sağlanmış olur. Ayrıca zıhar ve oruç bozma gibi iki farklı kefaretin bu şekilde tek seferde verilebileceği konusunda icma oluşmuşken aynı cins iki kefaretin tek seferde ödenmesi evleviyetle geçerlidir.⁶⁵⁰

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre ise altmış yoksula birer sa' buğday dağıtan kişi, iki zıhar kefareti için gerekli miktarı dağıtmışsa da iki kefarete için gereken mahal eksiktir. İki kefarete için de gıda dağıtılacak olan mahal toplamda yüz yirmi fakirdir. Bu durumda mahal eksi miktar ise fazladır.⁶⁵¹ Bu uygulama, yani tek mahalde iki kefareti ödemek, farklı cinsteki kefaretlere için muteberdir.⁶⁵²

Nesefî, mesele nakledeken yalnızca Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşüne değinmiştir.⁶⁵³

Bir zıhar kefareti için altmış yoksula yarımşar sa' buğday verildikten sonra ikinci zıhar kefareti için aynı altmış yoksula tekrar yarımşar sa' buğday verilirse iki kefarete de ödenmiş olur. Bu konuda görüş ayrılığı yoktur. İhtilaf altmış yoksula birer sa' buğdayın tek seferde verilmesidir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹Serahsî, VII, 18; Kâsânî, V, 99; Merğînânî, II, 269; Mevsilî, III, 166; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 13; Bâbertî, IV, 273; Haddâdî, II, 68; Aynî, V, 558; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 461; Şeyhîzâde Damad, I, 454.

⁶⁵⁰Serahsî, VII, 18; Merğînânî, II, 269; Mevsilî, III, 167; Bâbertî, IV, 273; Aynî, V, 558.

⁶⁵¹Serahsî, VII, 18; Merğînânî, II, 269; Mevsilî, III, 167; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 13; Aynî, V, 559; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 119; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 461.

⁶⁵²Serahsî, VII, 18; Kâsânî, V, 100; Merğînânî, II, 269; Mevsilî, III, 167; Aynî, V, 559; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 119.

⁶⁵³Nesefî, 299.

⁶⁵⁴Merğînânî, II, 269; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 461.

2.6. MÜLÂANE

2.6.1. Evliliğin Mülâane İle Sona Ermesi

Karı ve kocanın mülâane⁶⁵⁵ yapmaları sonucu mahkeme tarafından evliliklerine son verilir. Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre evliliğin bu şekilde sona ermesi bâin talaktır. Ebû Yûsuf'a göre ise evlilik tefrik olarak sona erer. Ayrıca eşler ebediyen birbirlerine haram olurlar.⁶⁵⁶

Ebû Yûsuf'a göre talak kocaya mahsus bir haktır. Ona özgüdür. Mülâane sonucundaki ayrılıkta ise karı ve kocanın payı eşittir. Dolayısıyla mülâane talak değildir.⁶⁵⁷ Ebû Yûsuf mülâane sonucu ayrılan karı kocanın birbirlerine ebediyen haram olmasını ise “*Liân yapanlar ebediyen birleşmez.*”⁶⁵⁸ hadisine dayandırır.⁶⁵⁹ Onun bu görüşe varmasında mülâane yapan tarafların birbirlerine karşı duydukları güven, itimat ve saygının ortadan kalkmasının da payı bulunmaktadır.⁶⁶⁰

Hidaye şârihlerinden Aynî (v. 855/1451), Ebû Yûsuf'un görüşüne delil olarak getirdiği “*Liân yapanlar ebediyen birleşmez.*”⁶⁶¹ rivayetinin sahabe kavli olup merfû hadis olmadığını belirtir.⁶⁶²

Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî ise mülâane sonucu ayrılan karı kocanın birbirlerine ebediyen haram olmasını söylemenin konuyla alakalı ayete ziyade yapmak olacağını ifade ederler. Zira mülâaneden bahseden ayetlerde⁶⁶³ böyle bir ayrıntı

⁶⁵⁵Karısını zina ile suçlayan veya karısından doğan çocuğun kendine ait olmadığı iddia eden kişiden bu iddiayı ispatı istenir. Eğer iddiasını ispat edemezse iftira cezası alır veya karısıyla lanetleşme (mülâane) yapar. Karı koca önce erkek başlamak üzere lanetleşme yemini yaparlar. Daha sonra mahkeme kararı ile evlilikleri son bulur. (Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, II,325; Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II,127; M. Akif Aydın, “Lian”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, XXVII, 173.)

⁶⁵⁶Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*, 215; Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, V, 211-212; Kudûrî, *El-Muhtasar*, 167; Serahsî, VII, 44; Kâsânî, III, 245; Merğînânî, II, 271; Mevsilî, III, 169; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 18; Bâbertî, IV, 286; Haddâdî, II, 71; Aynî, V, 572-573; İbnü'l Hümâm, IV, 288; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 127; Şeyhizâde Damad, I, 458; ; İbn Âbidîn, III, 488; Meydânî, III, 77.

⁶⁵⁷Serahsî, VII, 44.

⁶⁵⁸Ebû Dâvud, “*Talak*”, 25; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 276.

⁶⁵⁹Serahsî, VII, 44; Kâsânî, III, 245; Merğînânî, II, 271; Bâbertî, IV, 288; Haddâdî, II, 71; Aynî, V, 573; Meydânî, III, 77.

⁶⁶⁰M. Akif Aydın, “Lian”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, XXVII, 173.

⁶⁶¹Ebû Dâvud, “*Talak*”, 25; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 276.

⁶⁶²Aynî, V, 573.

⁶⁶³“*Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, "eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetine uğramasını" söylemesidir. İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten*

bulunmamaktadır. Ukubat ile ilgili hükümlerde böyle bir ziyade söz konusu olamaz.⁶⁶⁴ Ayrıca liân ile kocanın karısını iyilikle yanında tutma ihtimali kaybolur. Geriye ise karısını iyilikle salıvermesi kalır. Koca bu durumdan kaçındığında mahkeme kocanın yerine bunu gerçekleştirir. Mahkemenin kararı kocanın fiili mesabesinde olur. Dolayısıyla evliliğin sona ermesi talak olarak meydana gelir. Nikâhın sonlanma şekli talak olduğu için de ayrılan erkek ve kadın arasında ebedi haramlık oluşmaz.⁶⁶⁵

Mûlaane ile ayrılan erkek ve kadın arasında ebedi haramlığın meydana gelmeyeceğini savunanlar, Ebû Yûsuf'un görüşüne delil olarak getirdiği "*liân yapanlar ebediyen birleşemez.*"⁶⁶⁶ rivayetini şu şekilde yorumlarlar: Bu rivayette mûlaane yapanların evlenememeleri, aralarındaki liânın hükmen devam etmesi durumunda söz konusudur. Liân hükmen sona erdiğinde iki taraf da "*mûlaane yapanlar*" kapsamından çıkarlar. Mûlaane yapan koca, karısı hakkında yalan söylediğini ifade ederse kazifden dolayı cezasını çeker. Böylece liân geçersiz olur. Kadın zina fiilini işlediğini söylerse bu durumda da liân geçersiz olur. Her iki durumda da liân hükmen bitmiş olur. Bu durumda erkek ve kadın bu hadis kapsamından çıktığı için evlenebilirler.⁶⁶⁷

Tahâvîve Nesefî bu konuda Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁶⁶⁸

2.6.2. Kocanın Karısının Karnındaki Bebeği Reddetmesi

Bir koca karısının karnındaki bebeğin başkasından olduğunu iddia ederse Ebû Hanîfe'ye göre karı kocanın mûlaane yapmasına gerek yoktur. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise çocuk, kocanın iddiasından altı ay geçmeden doğarsa, karı kocanın mûlaane yapması gerekir.⁶⁶⁹

Ebû Hanîfe'ye göre ise kocanın iddiada bulunduğu anda kadının hamile olduğu kesin değildir. Dolayısıyla kocanın sözü "*eğer sen hamile isen doğacak çocuk benden*

kurtarır. Kadının beşinci tanıklık ifadesi, "eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah'ın gazabına uğramayı dilemesi" olacaktır." (Nur 24/6-9)

⁶⁶⁴Serahsî, VII, 44.

⁶⁶⁵Serahsî, VII, 44; Merğînânî, II, 271; Mevsilî, III, 169; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 18; Aynî, V, 571.

⁶⁶⁶Ebû Dâvud, "*Talak*", 25; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 276.

⁶⁶⁷Serahsî, VII, 44; Kâsânî, III, 245; Merğînânî, II, 271; Mevsilî, III, 170; Aynî, V, 573.

⁶⁶⁸Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*, 215; Nesefî, 302.

⁶⁶⁹Serahsî, VII, 45; Kâsânî, III, 240; Merğînânî, II, 272; Mevsilî, III, 170; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 20; Haddâdî, II, 72; Aynî, V, 577; İbnü'l Hümâm, IV, 293; Şeyhîzâde Damad, I, 460; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 131; Meydânî, III, 78.

değildir.” şeklinde olur. Zina iddiası ise şarta ve gelecek zamana bağlandığında hükümsüz olur.⁶⁷⁰

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî, kocanın isnadının üzerinden altı ay geçmeden bebeğin doğmasıyla, iddia anında kadının doğan bebeğe hamile olduğunun anlaşılması olacağını ifade ederler.⁶⁷¹ Çocuğu bu durumda reddetmek, doğumdan sonra reddetmek ile eşdeğerdir. Karı kocanın mülaanesi sonrası çocuk anaya ait olur.⁶⁷²

Kudûrî ve Neseî meseleyle alakalı olarak Ebû Hanîfe'nin görüşüne yer vermektedir.⁶⁷³

Koca, kendisine ait olmadığını iddia ettiği çocuğun nesebini reddetmek için karısıyla mülaane yapmak zorundadır. Bu sebeple yapılan mülaane ile mahkeme kararıyla çocuğun nesebi kocadan kesilip anneye bağlanır. Böylece çocuk ile redd-i neseb yapan baba arasında miras ve nafaka ile alakalı hükümler sona erer. Ancak ihtiyaten aralarındaki kan, sıhriyet veya süt hısımlığından kaynaklanan evlenme engelleri devam eder.⁶⁷⁴

Burada şunu belirtmek gerekir ki bilimsel incelemeler sonucu kesin olarak çocuğun başkasına ait olduğu saptanırsa bu durumda liâna gerek kalmaksızın koca çocuğun nesebini reddedebilir.⁶⁷⁵

2.7. BOŞAMANIN KADININ FİİLİNE BAĞLANMASI

2.7.1. Kocanın Karısına “*Şu Eve Girersen Bir Defa ve Bir Defa Boşsun.*” Demesi

Bir koca, karısına “*إن دخلت الدار فأنت طالق واحدة و واحدة* / *şu eve girersen bir defa ve bir defa boşsun.*” dese ve karısı da söz konusu eve girse Ebû Hanîfe'ye göre eşler

⁶⁷⁰Serahsî, VII, 45; Kâsânî, III, 240; Merğînânî, II,272; Mevsîlî, III,170; Haddâdî, II, 72; Aynî, V, 577; İbnü'l Hümmâm, IV,293; Şeyhîzâde Damad, I,460; Meydânî, III, 78.

⁶⁷¹Serahsî, VII,45; Kâsânî, III, 240; Merğînânî, II,272; Mevsîlî, III,170; Zeylâî, Osman b. Ali, III, 20;Haddâdî, II, 72; Aynî, V, 577; İbnü'l Hümmâm, IV, 293; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 131; Şeyhîzâde Damad, I, 460; Meydânî, III, 78.

⁶⁷²Serahsî, VII, 45; Zeylâî, Osman b. Ali, III, 20.

⁶⁷³Kudûrî, *El-Muhtasar*,168; Neseî, 302.

⁶⁷⁴Bkz. İbrahim Yılmaz, “İslâm Aile Hukukunda Nesebin (Soy bağının) Reddi”, *Marife Dergisi*, XIV (1), 2014, 31-51; M. Akif Aydın, “Lian”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, XXVII, 173.

⁶⁷⁵İbrahim Yılmaz, “İslâm Aile Hukukunda Nesebin (Soy bağının) Reddi”, s.43.

arasında bir talak meydana gelir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise bu durumda karı koca arasında iki talak gerçekleşir.⁶⁷⁶

Ebû Hanîfe'ye göre şart edatı önce söylendiğinde “eve girme” şartına bağlanan şey hemen gerçekleşir. Dolayısıyla burada, kocanın sözündeki şartın yerine gelmesiyle şarta bağlanan ilk talak vaki olur ve sonrakinin hükmü kalkar. Ancak şart edatı, “bir defa ve bir defa boşsun eğer şu eve gidersen / واحدة و واحدة طالق الدار فانت طالق” cümlesindeki gibi başta olmasaydı, o takdirde şartta belirtildiği gibi iki talak meydana gelirdi. Çünkü şart edatı sona bırakılırsa sözün tamamı ona bağlanmış olur. Bu nedenle şartın yerine gelmesiyle sözdeki tüm talaklar gerçekleşmiş olur.⁶⁷⁷

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî ise şart edatının sözün başında veya sonunda olması arasında fark olmadığını ifade ederler. Şart cümlesinde belirtilen talaklar aynı cümlede oldukları için şartın tahakkukuyla tamamı meydana gelir.⁶⁷⁸

Tahâvî bu konuda Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁶⁷⁹ Kudûrî ve Nesefî ise konuyla ilgili olarak yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşüne yer vermiştir.⁶⁸⁰ Ayrıca Meydânî, bu konuda, mezhep içerisinde Ebû Hanîfe'nin görüşünün kabul gördüğünü ifade eder.⁶⁸¹

2.7.2. Kocanın Boşamayı Karısının Kaçınamayacağı Bir İşe Bağlaması

Koca, sağlığı yerindeyken boşamayı, hanımının kaçınamayacağı bir fiile bağlaması ve kadının da bu fiili kocası ölümcül hasta iken işleyip boşamanın gerçekleşmesi halinde; koca, kadının iddeti sırasında ölürse Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, kadın mirasçı olur. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise kadın bu durumda boşandığı kocasına mirasçı olamaz.⁶⁸² Ancak kocanın boşamayı farz ibadetleri yapmak, aileyle irtibatı kesmek gibi kaçınılamayacak bir fiile değil de falan yere gitmemek, filan

⁶⁷⁶ Merğînânî, I, 234; Mevsilî, III, 131; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 214; Bâbertî, IV, 58; Haddâdî, II, 43; Aynî, V, 359; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 319; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 354; Meydânî, III, 50.

⁶⁷⁷ Merğînânî, I, 234; Mevsilî, III, 132; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 214; Haddâdî, II, 43; Aynî, V, 359; İbnü'l Hümmâm, IV, 59; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 319.

⁶⁷⁸ Merğînânî, I, 234; Mevsilî, III, 131; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 214; Bâbertî, IV, 59; Haddâdî, II, 43; Aynî, V, 359; Zeynüddin İbn Nüceym, III, 319.

⁶⁷⁹ Tahâvî, *Muhtasar*'t Tahâvî, 197.

⁶⁸⁰ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 157; Nesefî, 275.

⁶⁸¹ Meydânî, III, 50.

⁶⁸² Serahsî, VI, 158; Kâsânî, III, 222; Merğînânî, II, 253; Mevsilî, III, 145; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 249; Bâbertî, IV, 154; Aynî, V, 451; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 52; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 412; Şeyhîzâde Damad, I, 431; İbn Âbidîn, III, 391.

kişiyile konuşmamak gibi kaçınılabilecek bir fiile bağlaması halinde kadının kocasına mirasçı olamayacağı konusunda görüş birliği vardır.⁶⁸³

Muhammed eş-Şeybânî'ye göre koca, talağı sağlıklı iken şarta bağlamıştır. Bu esnada kocanın malında hanımının hakkı mevcut değildi. Ayrıca koca bu şartı maraz-ı mevt⁶⁸⁴ halinde belirlemediği için karısını mirastan mahrum etme gayesinin olduğu söylenemez.⁶⁸⁵ Bu meselede, kadının belirlenen bu şartı işlemekten kaçınma imkânı olmadığı ileri sürülebilir. Ancak bir zamana bağlanan talak meselesinde de kadının bir tesiri ve imkânı yoktur. Kocanın sağlığında talağı herhangi bir zamana bağlaması durumunda talak gerçekleşir ve kadın mirasçı olamaz. Bu açıdan söz konusu mesele de zamana bağlanan talak gibidir.⁶⁸⁶

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre ise kocanın belirlediği şart, kadının kaçınmayacağı bir iş olduğundan dolayı kadının bu durumda bir tesiri yoktur. Koca onu mecbur bırakmıştır. Hükmen bu fiili işleyen zorlayan taraftır. Dolayısıyla kadın boşandığı kocasına mirasçı olur.⁶⁸⁷

Kocanın, boşamayı maraz-ı mevt halinde bir şarta bağlaması konusunda Hanefiler arasında görüş ayrılığı yoktur. Eğer kaçınılması mümkün bir fiile bağlanan şart sebebiyle talak meydana gelip de sonrasında koca ölürse kadın boşandığı kocasına mirasçı olamaz. Ancak şart kaçınılması mümkün olmayan bir fiil ise ve koca kadının iddeti sırasında ölürse kadın boşandığı kocasına mirasçı olur.⁶⁸⁸

Nesefî konuyu naklederken yalnızca Ebû Hanîfe'nin görüşüne değinmiştir.⁶⁸⁹ Ancak meseleyi inceleyen hukukçulardan bazıları da Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşünün daha sahih olduğu belirtmişlerdir.⁶⁹⁰

⁶⁸³Serahsî, VI, 158; Kâsânî, III, 222; Merğînânî, II,253; Mevsilî, III, 145; Bâbertî, IV, 154; Aynî, V, 451; Şeyhîzâde Damad, I, 431; İbn Âbidîn, III, 391.

⁶⁸⁴ Tecrübeler göre çaresi bulunmayan ve fasılası olmayıp ölüm ile neticelenen hastalıktır. (Bkz. Ali Bakkal, "Marazü'l Mevt" Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2003, XXVIII, 39.)

⁶⁸⁵Serahsî, VI, 158; Kâsânî, III, 222; Merğînânî, II, 253; Mevsilî, III, 145; Aynî, V, 451; İbnü'l Hümâm, IV, 154; Şeyhîzâde Damad, I, 431; Mevsilî, III, 145; Aynî, V, 451; İbnü'l Hümâm, IV, 154.

⁶⁸⁶Serahsî, VI, 158; Kâsânî, III, 222.

⁶⁸⁷Serahsî, VI, 158; Kâsânî, III, 222; Merğînânî, II,253; Mevsilî, III, 145; Bâbertî, IV, 154; Aynî, V, 451.

⁶⁸⁸Serahsî, VI, 158; Kâsânî, III, 222; Merğînânî, II,253; Mevsilî, III, 145; Bâbertî, IV, 154; Aynî, V, 451.

⁶⁸⁹ Nesefî, 287.

⁶⁹⁰ Zeylaî, Osman b. Ali, II, 249; İbnü'l Hümâm, IV, 154; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 52; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 412; Şeyhîzâde Damad, I, 431.

2.8. BOŞAMANIN DOĞUMA BAĞLANMASI

2.8.1. Bir Kocanın Karısına “Çocuk Doğurduğun Zaman Sen Boşsun” Demesi

Bir koca, karısına “*çocuk doğurduğun zaman sen boşsun.*” dedikten bir müddet sonra, kadın doğum yaptığını iddia etse, ancak koca bunu inkâr etse; kadının sözü ile boşanma gerçekleşmez. Ebû Hanîfe’ye göre bu doğuma ancak iki erkek veya bir erkek ile iki kadının tanıklık etmesi halinde eşler arasında talak gerçekleşir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise doğuma bir kadının/ebenin şahitlik etmesiyle de talak vaki olur.⁶⁹¹

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî görüşlerini, üzerinde ittifak edilen⁶⁹² “*ebenin şahitliği ile nesebin sabit olması*” hükmüne dayandırmışlardır. Şöyle ki sahih evlilik çerçevesinde doğan çocuğun nesebinin sübutu için delil olan ebenin şahitliği, doğum konusunda da delildir. Bu mesele de talak, doğuma bağlanmıştır. Ebenin de doğuma şahitlik etmesiyle şartın gerektirdiği hüküm gerçekleşmiş olur ve talak meydana gelir.⁶⁹³

Ebû Hanîfe’ye göre ise ebenin şahitliğinin, nesebin sübutuna delil sayılması, bu hususta da delil olacağı anlamına gelmez. Zira ebenin şahitliğinin doğum hususunda yeterli sayılması, doğuma erkeklerin vakıf olamamasından kaynaklanan zaruret sebebiyledir. Zaruretler de kendi şartları içinde dikkate alınır. Üzerinde durduğumuz konu ise boşanma ile ilgilidir. Boşanmada zaruret söz konusu değildir. Dolayısıyla “*ebenin şahitliği ile nesebin sabit olması*” hükmü burada işletilemez. Boşanma hukuku açısından bir kadının/ebenin şahitliği kâfi olmadığı için talak gerçekleşmemiş olur.⁶⁹⁴

Bu konunun bağlantılı olabileceği diğer bir mesele ise şu şekildedir: Bir kadın kocası tarafından boşandıktan sonra iddet süresinde doğum yaptığını ileri sürer ve koca da bu iddiayı reddederse nesebin sübutu için kadının Ebû Hanîfe’ye göre iki erkek veya bir erkek ile bir kadını şahit getirmesi gerekir. Bu örnek bize ilk bakışta gündelik hayatta karşılığı olmayan bir fikhî tartışmanın güncel konulara ışık tutabileceğini

⁶⁹¹ Serahsî, VI, 105; Kâsânî, III, 130; Merğînânî, II, 282; Mevsilî, III, 180; Bâbertî, IV, 360; Haddâdî, II, 41; Aynî, V, 639; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 409; Şeyhîzâde Damad, I, 478; Ahmet Aydın, *İslam Boşanma Hukukunda Beyanın Değerlendirilmesinde Etkili Unsurların Sübjektif Nazariye Açısından Analizi*, Tıbyan Yayınları, İzmir 2016, 154.

⁶⁹² Kâsânî, III, 216; İbnü’l Hümâm, IV, 361.

⁶⁹³ Serahsî, VI, 106; Kâsânî, III, 130; Merğînânî, II, 282; Mevsilî, III, 181; Aynî, V, 639; İbnü’l Hümâm, IV, 361; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 409; Şeyhîzâde Damad, I, 478.

⁶⁹⁴ Serahsî, VI, 106; Kâsânî, III, 130; Merğînânî, II, 282; Mevsilî, III, 181; Aynî, V, 640; İbnü’l Hümâm, IV, 361; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 409; Şeyhîzâde Damad, I, 478.

göstermektedir. Bu bakımdan Hanefî hukukçuların farazî meseleler üzerinde yürüttükleri hukuk mesailerini çok değerlidir.

2.8.2. Bir Kocanın, Karısının Hamileliğini İkrar Etmekle Beraber “Çocuk Doğurduğun Zaman Sen Boşsun” Demesi

Bir koca karısının hamile olduğunu kabul etmekle beraber “*çocuk doğurduğun zaman sen boşsun*” derse ve bir süre sonra kadın doğum yaptığını söylerse; Ebû Hanîfe’ye göre yalnızca kadının sözüyle boşanma gerçekleşmiş olur. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise eşler arasında talakın meydana gelmesi için ebenin şahitliği gereklidir.⁶⁹⁵

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî’ye göre kadının sözü boşanmayla sonuçlanacak bir iddiadır. Bu nedenle iddiasına bir hüccet gereklidir. Ayrıca bu meselede talakın şartı olan doğum, başkalarının da muttali olabileceği hususlardan olduğu için yalnızca kadının sözü kabul edilemez. Dolayısıyla doğumu yaptıran ebenin şahitliği de gereklidir.⁶⁹⁶

Ebû Hanîfe’ye göre ise daha önce hamile olduğu bilinen kadının çocuğu doğurduğunu söylemesi dış görünüşündeki değişiklikte teyit edilmektedir. Bununla beraber kocanın, talakı şarta bağlamadan evvel, karısının hamile olduğunu ikrar etmesi doğumu da ikrar etmesi anlamına gelir. Talak kadının doğurması bağlandığı için şart gerçekleşmiş, talak meydana gelmiştir.⁶⁹⁷

⁶⁹⁵ Serahsî, VI, 106; Kâsânî, III, 216; Merğînânî, II, 282; Mevsilî, III, 181; Bâbertî, IV, 361; Haddâdî, II, 41; Aynî, V, 640; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 409; Şeyhîzâde Damad, I,478; Ahmet Aydın, *İslam Boşanma Hukukunda Beyanın Değerlendirilmesinde Etkili Unsurların Sübjektif Nazariye Açısından Analizi*, 155.

⁶⁹⁶ Serahsî, VI, 106; Kâsânî, III, 216; Merğînânî, II, 282; Mevsilî, III,181; Aynî, V, 640; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 409; Şeyhîzâde Damad, I, 478.

⁶⁹⁷ Serahsî, VI, 106-107; Kâsânî, III, 216; Merğînânî, II, 282; Mevsilî, III, 181; Aynî, V, 640; Molla Hüsrev, *Dürerü’l Hükkâm*, I, 409; Şeyhîzâde Damad, I, 478.

2.9. İDDET

2.9.1. Karısını Bâin Talak ile Boşayan Ölüm Hastası Kocanın Vefatının İddete Etkisi

Maraz-ı mevt⁶⁹⁸ halindeki bir koca, hanımını bâin talak ile boşayıp kadının iddeti tamamlanmadan vefat ederse Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre kadın, en geç sona erecek olan iddet müddetini esas alır. Bu da ölüm iddetidir. Ebû Yûsuf'a göre ise bu durumdaki bir kadın, üç hayız ile iddetini tamamlar.⁶⁹⁹Bununla beraber kadının kocasına mirasçılacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur.⁷⁰⁰

Ebû Yûsuf'a göre bâin talak ile eşler arasındaki nikâh bağı kopar ve evlilik eseri sona erer. Buna göre kadının bâin boşamanın akabinde başlayan iddeti, kendisini boşayan eski kocasının ölümüyle değişmez. Koca, boşamayı ölüm hastalığı esnasında yapmış olsa da hüküm bu şekildedir. Dolayısıyla kadın başladığı iddetini tamamlar.⁷⁰¹ Zira ölüm iddeti, evliliğin kocanın ölümüyle sona ermesi halinde gereklidir. Bu şart meydana gelmedikçe kadın ölüm iddeti beklemek ile yükümlü olmaz. Bu durumdaki kadının kocasına mirasçı olma sebebi ise kocanın hanımını mirastan mahrum etme sebebiyle boşama ihtimalinden dolayıdır. Bu da kadının ölüm iddeti beklemesi için bir neden değildir.⁷⁰²

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî, bu konuda, kadının ölen kocaya mirasçı olmasından hareket ederler. Onlara göre kadının kocasına mirasçı olması, kocasının ölümü sebebiyledir. Kişinin mirasa hak kazanması için, mûrisin ölümü esnasında mirasçı olma sebebinin bulunması gerekir. Bu sebeple evliliğin bâin talak ile değil hükmen ölüm ile sona erdiği varsayılır. Dolayısıyla kadın ölüm iddeti beklemelidir.⁷⁰³

⁶⁹⁸ Tecrübelere göre çaresi bulunmayan ve fasılası olmayıp ölüm ile neticelenen hastalıktır. (Bkz. Ali Bakkal, "Marazü'l Mevt" Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2003, c.28, s.39.)

⁶⁹⁹ Merğînânî, II,275;Mevsilî, III,173; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 28; Bâbertî, IV,315; Haddâdî, II, 75; Aynî, V, 601; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 148-149; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 479; Şeyhîzâde Damad, I, 467; Meydânî, III, 81.

⁷⁰⁰Serahsî, VI,155; Mevsilî, III, 173.

⁷⁰¹ Merğînânî, II, 275; Mevsilî, III, 173; Aynî, V, 602; İbnü'l Hümâm, IV, 315; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 149; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 479; Şeyhîzâde Damad, I, 467.

⁷⁰² Merğînânî, II, 275; Aynî, V, 602; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 149.

⁷⁰³ Merğînânî, II, 275; Mevsilî, III, 173; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 29; Aynî, V, 602; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 149; Şeyhîzâde Damad, I, 467.

Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî, hükümlerini verirken ihtiyat ilkesini göz önünde bulundurmuşlardır.⁷⁰⁴

Neseî, *Kenzü'd Dakâik* eserinde konuya değinirken yalnızca Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşüne yer vermiştir.⁷⁰⁵ Kudûrî de aynı şekilde Ebû Hanîfe ve eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁷⁰⁶

Bu konudaki ihtilaf boşamanın bâin talak ile olması halindedir. Sağlığı yerinde olan kocanın bâin talak ile karısını boşayıp kadının iddeti devam ederken vefat etmesi halinde ise kadının iddeti ölüm iddetine dönüşmez. Ancak ric'î talak yoluyla boşanmış kadın, iddet beklerken kendisini boşayan koca vefat ederse kadının iddeti ölüm iddetine dönüşür. Kocanın bu boşamayı sağlığı yerinde iken veya maraz-ı mevt halinde yapması bu durumu değiştirmez. Bu hususlarda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî arasında görüş ayrılığı yoktur.⁷⁰⁷

2.9.2. Asgarî İddet Süresi

Ebû Hanîfe'ye göre hayız gören bir kadın için iddet müddetinin asgarî sınırı altmış gündür. Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre ise bu süre otuz dokuz gündür.⁷⁰⁸

Hamile olmayan ve adet gören bir kadının iddeti üç hayız görmesidir.⁷⁰⁹ Bu da şu şekildedir: Bir hayız dönemi ardından bir tuhur yani temizlik dönemi; ikinci hayız, ardından ikinci tuhur; son olarak üçüncü hayız dönemi. Üçüncü hayızın sona ermesiyle iddet tamamlanır. O halde üç hayız ile beraber iki tuhur süresinin toplamı kadının beklediği toplam iddet müddetini verir. Bu hesaba kocanın karısını boşadığı temizlik döneminden ilk hayıza kadar geçen süre de eklenir. İhtilaf ise bu müddetin en az sürebileceği gün sayısındadır. Bu ihtilaf, hayız ve tuhur müddetlerinin asgarîsi hakkındaki görüş farklılığına dayanır.

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre hayızın asgarî müddeti üç gündür. Tuhur süresinin asgarîsi ise on beş gündür. Kocanın karısını tuhur müddetinin son gününde

⁷⁰⁴ Aynî, V, 601; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 479; Meydânî, III, 81.

⁷⁰⁵ Neseî, 304.

⁷⁰⁶ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 169.

⁷⁰⁷ Serahsî, VI, 39; Merğînânî, II, 275; Aynî, V, 601; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 479.

⁷⁰⁸ Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 206; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, V, 144; Serahsî, III, 217; Kâsânî, III, 198; Mevsilî, III, 175; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 260; Aynî, V, 486; İbnü'l Hümâm, IV, 187; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 387; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 425; Şeyhîzâde Damad, I, 470; İbn Âbidîn, III, 524.

⁷⁰⁹ Serahsî, VI, 13; Kâsânî, III, 193.

boşadığı kabul edilir. Bu durumda iddet dönemi de üç hayız ile beraber iki tuhurdur. Bu da toplamda otuz dokuz gün yapar. Dolayısıyla bir kadın asgarî olarak otuz dokuz gün iddet bekler.⁷¹⁰

Ebû Hanîfe'nin görüşünün gerekçesiyle ilgili iki farklı rivayet nakledilmiştir:

Bu rivayetlerden ilki Muhammed eş-Şeybânî'ye aittir. Şöyle ki; tuhur müddetinin en azı, hayız süresinin ise ihtiyaten en fazlası dikkate alınır. Bunlar da tuhur için on beş, hayız için on gündür. Kocanın karısını tuhur müddetinin son gününde boşamış olduğu varsayılır. O halde iddet dönemi üç hayız ile beraber iki tuhurdur. Bu süreç toplam altmış gün olarak hesaplanmış olur.⁷¹¹

Hasan b. Ziyâd tarafından nakledilen ikinci rivayete⁷¹² göre ise hayızın ortalama süresi dikkate alınır. Bu da beş gündür. Zira kadınların hayız süresinin bundan fazla veya az olması çok rastlanan bir durum değildir. Tuhur müddeti de on beş gün sayılır. Kocanın karısını tuhur müddetinin ilk gününde boşamış olduğu varsayılır. Bu durumda üç hayız ile beraber iki tuhur süresi olan toplam iddet müddetine kocanın karısını boşadığı temizlik döneminden ilk hayıza kadar geçen süre de eklenir. Kadının iddet süresi üç tuhur ve üç hayız olarak hesaplanmış olur. Dolayısıyla asgarî iddet süresi altmış gün olur.⁷¹³

Hanefî hukukçu Serahsî, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin görüşlerinin zorlama bir tevil olduğunu ifade eder. Ona göre bir kadının iddet süresinin otuz dokuz gün olarak belirlenmesi için nadiren ortaya çıkan ihtimallerin bir arada bulunması gerekir. Bunlardan bazıları şunlardır: Kocanın boşamayı kadının tuhur süresinin sonunda yapması, kadının adet müddetinin en az sürede olması, kadının tuhur müddetinin en az sürede olması, kadının iddet müddetinin sona erdiğini hiç geciktirmeden haber vermesi. Görüldüğü gibi nadiren meydana gelebilecek bu ihtimallerin bir araya gelme olasılığı çok düşüktür.⁷¹⁴

⁷¹⁰Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 206; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, V, 145; Serahsî, III, 217; Kâsânî, III, 198; Mevsilî, III, 175; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 260.

⁷¹¹Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 206; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, V, 145; Serahsî, III, 217; Kâsânî, III, 198; Mevsilî, III, 175; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 260.

⁷¹² Bazı kaynaklarda bu rivayet eş-Şeybânî'ye, ilk rivayet ise Hasan b. Ziyâd'a atfedilir.

⁷¹³Tahâvî, *Muhtasaru't Tahâvî*, 206; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, V, 145; Serahsî, III, 217; Kâsânî, III, 198; Mevsilî, III, 175; Zeylaî, Osman b. Ali, II, 260.

⁷¹⁴ Serahsî, III, 217.

Tahâvî bu meselede Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁷¹⁵ Şeyhîzâde Dâmad Efendi ise “*Mecma'ü'l Enhur*” adlı eserinde mezhep içerisinde iddetin en az müddetinin altmış gün olduğu görüşünün tercih edildiğini belirtir.⁷¹⁶

İncelediğimiz bu meseleye, bir kadının iddetinin tamamlandığını iddia etmesi halinde müracaat edilir. Eğer asgarî iddet süresi geçmeden iddetini tamamladığını söylerse sözü kabul edilmez.

Bu konu ile bağlantılı diğer bir mesele ise lohusalık süresinin alt sınırıdır. Nifasın en az süresinin bir ölçüsü bulunmamaktadır. Kadın doğum yaptıktan sonra kanı kesildiğinde nifas sona ermiş olur. Bununla beraber ihtiyaç halinde nifas için alt süre belirlenebilir. Mesela bir koca karısına “*Doğum yaptıktan sonra boşsun.*” derse bu kadının iddetinin en az süresi şu şekilde belirlenir: Ebû Hanîfe'ye göre nifasın en az müddeti yirmi beş gündür. Kadın önce yirmi beş gün nifas ardından on beş gün temizlik ardından beşer günlük üç hayız ve aralarda on beşer günlük iki tuhur müddeti olmak üzere iddet bekler. Bu da seksen beş günlük bir süre olarak hesaplanır. Dolayısıyla kadının iddetinin bu süreden daha az bittiği iddiası reddedilir. Ebû Yûsuf'a göre ise nifasın alt sınırı on bir gündür.⁷¹⁷

2.10. NESEB

2.10.1. Bâin Talak Veya Ölüm İddeti Bekleyen Kadının İddet Müddeti İçerisinde Doğurduğu Çocuğun Nesebi

Bâin talak veya ölüm iddeti bekleyen bir kadın, iddet süresi içerisinde doğum yaparsa doğan çocuğun nesebi Ebû Hanîfe'ye göre iki erkeğin veya bir erkek ile iki kadının şahitliği ile sabit olur. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise çocuğun soy bağının sübutu için sadece doğumu yaptıran kadının şahitliği de yeterlidir.⁷¹⁸

⁷¹⁵Tahâvî, *Muhtasarü't Tahâvî*, 206.

⁷¹⁶Şeyhîzâde Damad, I, 470.

⁷¹⁷Serahsî, III ,210-211.

⁷¹⁸Serahsî, VI, 48; Kâsânî, III, 217; Mevslî, III, 180; Merğînânî, II, 281; Zeylâî, Osman b. Ali, III, 43; Bâbertî, IV, 356; Aynî, V, 636; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 174; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 495; Şeyhîzâde Damad, I, 477.

Ebû Yûsuf ve Şeybânî, erkeklerin muttali olamayacağı ve göremeyeceği konularda bir kadının şahitliğinin de delil olabileceğini ifade ederler. Doğum da bu tür durumlardandır. Erkekler tüm ayrıntılarıyla ona muttalî olamaz. Dolayısıyla doğumu yaptıran ebenin tanıklığı bu konuda delil olabilir. Ayrıca iddet bekleyen bir kadın nikâh altında bulunan kadın gibidir. Nikâh altında bulunan bir kadının doğumuna bir kadının/ebenin tanıklığı yeterli olduğu gibi iddet bekleyen kadının doğumu için de yeterlidir.⁷¹⁹

Ebû Hanîfe, çocuğun doğmasıyla beraber iddetin bittiğine işaret eder. İddet bittiği için kadın ile koca arasındaki evlilik alakası tamamen sona ermiş, nikâh eseri kalmamıştır. Kadın, erkek için artık yabancı birisi konumundadır. Bu nedenle bu kadından doğan çocuğun soy bağının erkeğe nisbeti için bir kadının şahadeti geçerli değildir. Bunun için tam bir delil gerekir. Tek bir kadının şahitliği ise delil olma açısından zayıftır.⁷²⁰

Nesefî bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁷²¹

Burada şunu belirtmek gerekir ki kadının daha önceden hamile olduğunun bilinmesi veya kadını boşayan kocanın çocuğun nesebinin kendine ait olduğunu kabul etmesi halinde nesebin sübutu için şahitliğe gerek kalmaz. Ayrıca doğumu yapan kadın ölüm iddetinde olup mirasçılar da doğumu tasdik ederlerse bu durumda da şahitlik gerekmez. Bu hususlarda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî arasında ihtilaf yoktur.⁷²²

2.10.2. Mürâhikann Talaktan Sonra Doğurduğu Çocuğun Nesebi

Kocasının zifaktan sonra boşadığı mürâhika⁷²³, iddetinin bittiğini ikrar etmez ve de hamile olduğunu ileri sürmezse, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre; talaktan sonraki dokuz ay içinde çocuk doğurursa, çocuğun nesebi eski kocaya bağlanır. Ancak doğum dokuz aydan sonra gerçekleşirse çocuğun nesebi kocaya ait olmaz. Ebû

⁷¹⁹Serahsî, VI,48; Kâsânî, III, 217; Mevsilî, III,180; Merğînânî, II,281; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 43; Aynî, V, 636.

⁷²⁰Serahsî, VI, 48; Kâsânî, III, 217; Merğînânî, II, 281; Mevsilî, III, 180; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 43; Aynî, V, 636; İbnü'l Hümâm, IV, 358; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 174.

⁷²¹Nesefî, 309.

⁷²²Kâsânî, III, 216; Merğînânî, II, 281; Mevsilî, III, 180; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 174.

⁷²³Mürâhika kavramı, ergenlik dönemine yaklaşmış kız anlamına gelmektedir. Fıkhî bir terim olarak ise buluş çağının alt ve üst yaş sınırlarının arasında olup kendisinde ergenlik alametleri görülmeyen kimsedir. (Bkz. Nihat Dalgın, "Mürâhik", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2006, XXXII, 40.)

Yûsuf'a göre ise talaktan sonra; mûrahika bâin talak ile boşanmışsa iki yıl, ric'î talak ile boşanmışsa yirmi yedi aydan az bir sürede doğum yapmışsa çocuğun nesebi boşayan kocaya bağlanır.⁷²⁴

Ebû Yûsuf'a göre, mûrahikanın hamile kalması ihtimal dâhilindedir. Baliğa olmayan kadının iddetinin hayız görenden farklı olarak üç ay olarak belirlenmesi, hamile kalmasının mümkün olmaması sebebiyledir. Hamileliğin meydana gelmesi ile mûrahikaya aynı durumdaki yetişkin kadınlara uygulanan hüküm uygulanmalıdır. Zira burada hamilelik durumu mûrahika ve yetişkin için ortak noktadır. Ayrıca boşanmanın akabinde yirmi dört ay içerisinde doğum yapmasında, gebeliğin talaktan önceki döllenme ile oluştuğu ihtimali vardır. Nesebin sübutu için bu ihtimal yeterlidir. Ric'î talak iddetinde ise kocanın iddet süresinde karısına dönerek ilişki yaşama ihtimali nedeniyle yirmi dört aya üç ay daha eklenir ve bu müddet ric'î talak için yirmi yedi ay olur.⁷²⁵

Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise aslolan mûrahikanın hamile kalamamasıdır. Küçüklük hamile olmaya engeldir. Bu sebeple kadın ikrar etmese de iddetinin üç ay sonra bittiğine hükmedilir. Bu süreden sonra hamileliğin asgarî süresi olan altı ay⁷²⁶ dolmadan doğum gerçekleşirse neseb eski kocaya bağlanır. Aksi takdirde neseb eski kocaya bağlanamaz.⁷²⁷

Nesefî, bu konuda Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁷²⁸

Tarafların bu konudaki gerekçelerini açıkladıktan sonra konuyla ilişkili olan *nesebin sübutu* meselesi ile ilgili kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Şöyle ki; çocuğu doğuran kadının belirlenmesi, anne ile çocuk arasındaki soy bağının tayini için yeterlidir. Nesebin baba açısından belirlenmesinin tabîî yolu çocuğun nikâh çerçevesinde dünyaya gelmesidir. Fasid nikâh ve nikâh şüphesine binaen cinsi münasebette bulunmak da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Evlilik içinde doğmuş

⁷²⁴ Serahsî, VI, 51; Merğînânî, II, 280; Mevsilî, III, 180; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 41; Aynî, V, 634; İbnü'l Hümâm, IV, 354; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 172; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 494; Şeyhizâde Damad, I, 476.

⁷²⁵ Serahsî, VI, 51; Merğînânî, II, 280-281; Mevsilî, III, 180; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 41.

⁷²⁶ Üç ay olan iddet süresinin üzerine hamileliğin asgarî müddetinin eklenmesiyle toplamda dokuz ay olur.

⁷²⁷ Serahsî, VI, 51; Merğînânî, II, 281; Mevsilî, III, 180; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 41; Aynî, V, 634.

⁷²⁸ Nesefî, 308.

çocuğun soy bağının tespitinde gerekli olan şartlar şu şekildedir: 1- Erkeğin bâliğ yani baba olmaya elverişli olması ve bazı cinsel kusurlardan uzak bulunması. 2- Karı koca arasında halvet veya zifafın gerçekleşmiş olması. (Hanefilerden İmam Züfer'in dışındaki hukukçular zifaf veya halveti şart koşmaksızın nikâh akdini yeterli sayarlar.) 3- Evlilik akdi veya zifaf sonrasında hamilelik için belirlenen asgarî müddetin dolmuş olması. Bu süre de altı aydır. Bu müddetten evvel dünyaya gelen çocuğun nesebi nikâh yolu ile sabit olmaz. Ancak koca çocuğun kendinden olduğunu kabul ederse neseb kocaya bağlanır. Bu hüküm karı koca arasında daha evvel fasid veya sahih bir akdin bulunması, şüphyle birleşme, çocuğun menfaatini koruma gibi sebeplere binaen verilir. 4- Talak veya kocanın ölümü söz konusu ise doğumun kocanın vefat etmesinden veya talaktan sonra hamilelik için belirlenen azamî müddetin içinde gerçekleşmesi. Bu müddet ise ihtiyaten iki senedir. Eğer ric'î talak iddeti bekleyen bir kadın henüz iddetinin bittiğini bildirmemişse çocuğun azamî süreden sonra doğması halinde de neseb kocaya bağlanır. Bu durumda kocanın talaktan döndüğü kabul edilir.⁷²⁹ Ayrıca kocası tarafından boşanmış yetişkin bir kadın iddetinin bittiğini söyler, daha sonra altı aydan az bir süre içinde doğum yaparsa neseb koca için sabit olur. İddetinin bittiğini söylemesinin de yalan olduğuna hükmedilir. Zira iddeti bittikten sonra başkasıyla ilişkiye girse dahi altı aydan az bir sürede doğum yapamaz. Altı ay hamileliğin asgarî süresidir. Ancak iddetinin bittiği söylemesinden altı ay sonra doğum yaparsa neseb eski kocaya ait olmaz. Çocuğun, iddetinin bitiminden sonra, kadının başka bir erkekle olan ilişkisinden olduğu varsayılır. Çünkü kadının iddetinin bittiğini söylemesiyle eski kocasından hamile kalmadığı sonucuna varılmıştır. Bununla beraber iddetinin bittiğini söylemeyen/ikrar etmeyen bir kadının, boşamadan sonraki iki yıl içinde doğurduğu çocuğun nesebi eski kocaya aittir.⁷³⁰

Yaşça küçük olan bir kadını (mürahikayı), kocası zifaftan sonra boşar, daha sonra kadın hamile olduğunu iddia ederse bu onun baliğa olduğunu ikrar etmesi anlamına gelir. Kendisine benzer durumda yetişkin kadınlara uygulanan hüküm uygulanır. Eğer talaktan üç ay sonra iddetinin bittiği haber verir, sonra da altı ay veya daha fazla bir

⁷²⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, "Neseb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, XXXII, 573-574.

⁷³⁰ Serahsî, VI, 50.

müddet içinde doğum yaparsa nesep boşayan kocaya bağlanmaz. Bu hususlarda Hanefî hukukçular fikir birliği içindedirler.⁷³¹

2.11. NAFAKA

2.11.1. Kocanın Karısına Hizmetçi Temin Etmesi

Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre zengin bir koca; ailenin kalabalık olması, hastalığı veya sosyal konumu itibariyle ev işlerinde bir hizmetçiye ihtiyaç duyan karısına bir hizmetçi nafakası⁷³² vermekle yükümlüdür. Ebû Yûsuf'a göre ise koca bu durumda karısı için iki hizmetçi tutmakla mükelleftir.⁷³³

Ebû Hanîfe ve Şeybânî'ye göre kadının ihtiyacı bir hizmetçi ile giderilir. Bu durum genellikle böyledir. Birden fazla hizmetçi süs ve ziynet sayılır. Koca ise bu kadarıyla yükümlü değildir.⁷³⁴

Ebû Yûsuf'a göre hizmetçilerden biri evin iç işlerini görürken, diğeri evin dışındaki ihtiyaçları halledebilir. Bu sebeple kadın iki hizmetçiye ihtiyaç duyar.⁷³⁵

Kudûrî, yalnızca Ebû Hanîfe ve Şeybânî'nin görüşüne yer vermiştir.⁷³⁶ Ayrıca Meydânî, mezhep içerisinde kocanın yalnızca bir hizmetçi nafakasıyla yükümlü olduğu görüşünün tercih edildiğini ifade eder.⁷³⁷ Tahâvî ise Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih etmiştir.⁷³⁸

Kanaatimizce tarafların hayatı paylaşmak ve sıkıntılara beraber göğüs germek için kurdukları evlilik hayatında karı koca üzerine düşen fedakârlığı yapmalıdır. Koca evin

⁷³¹ Serahsî, VI, 51; Kâsânî, III, 213; Mevsilî, III, 180.

⁷³² Nafaka, kocanın karısı ve çocuklarının gıda, barınma, giyim ve tıbbî ihtiyaçları için yapmakla yükümlü olduğu malî harcamalara denir. Koca, kendi sosyal ve ekonomik imkânları doğrultusunda, evlilik süresince karısının ihtiyaçlarını örf'e uygun şekilde karşılamalıdır. Ayrıca karısını boşaması halinde iddet müddeti boyunca kadının nafakasını sağlamakla sorumludur.(Bkz. Hayreddin Karaman, Ana Hatlarıyla İslam Hukuku, II, 100-102.)

⁷³³ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't Tahâvî*, V, 281; Serahsî, V, 181; Kâsânî, IV, 24; Merğînânî, II, 287; Mevsilî, IV, 4; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 54; Aynî, V, 670; Haddâdî, II, 86; İbnü'l Hümâm, IV, 389; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 199; Meydânî, III, 95.

⁷³⁴ Serahsî, V, 181; Kâsânî, IV, 24; Merğînânî, II, 287; Mevsilî, IV, 4; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 54; Aynî, V, 670; Haddâdî, II, 86; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 199.

⁷³⁵ Serahsî, V, 181; Kâsânî, IV, 24; Merğînânî, II, 287; Mevsilî, IV, 4; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 54; Aynî, V, 670; Haddâdî, II, 86; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 199.

⁷³⁶ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 172.

⁷³⁷ Meydânî, III, 95.

⁷³⁸ Tahâvî, *Muhtasarı't Tahâvî*, 223.

ihtiyaçlarını sağlama ve aileyi dış etkenlere karşı koruma rolünü üstlenirken kadının da evin iç huzurunu sağlaması ve evin hizmetini tanzim etmesi gerekir. Hastalık veya ailenin çok kalabalık olması gibi istisnâ durumlar haricinde kadın, sırf sosyal statüsünü gerekçe göstererek kocasından hizmetçi talep etmemelidir.

Ayrıca bu ve buna benzer meseleler dönemin örfüyle ve sosyal yapısıyla alakalı içtihadî konulardır. Bu şekilde hakkında açık bir nass olmayan meseleler, mekâsıd'ş şeria' bağlamında mütehasıslar tarafında tekrar ele alınabilir. Çünkü kanunlar toplumların örf ve adetlerine, terakkilerine göre zamanla değişmektedir. Mecelledeki “ezmanın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz”, “ örf ile tayin nass ile tayin gibidir” temel ve genel ilkeler de bunun göstergesi mahiyetindedir.⁷³⁹

2.11.2. Muhtaç Durumdaki Babanın Nafakası İçin Oğluna Ait Menkul Malları Satması

Ebû Hanîfe'ye göre muhtaç durumdaki bir baba, kendi nafakasını temin etmek için, kayıp olan veya şehir dışında bulunan oğlunun menkul mallarını satabilir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre söz konusu satış caiz değildir.⁷⁴⁰

Ebû Hanîfe, babanın gâib olan çocuğuna ait taşınır malları satmasının, oğlunun mallarını korumak anlamına geldiğini belirtir. Ona göre satımdan elde edilen parayı korumak, söz konusu malları korumaya nazaran daha kolaydır. Oğul, kayıp olduğu veya şehir dışında bulunduğu için menkul mallarını teleften koruma hususunda baba tasarrufta bulunmaya yetkilidir. Ayrıca muhtaç durumda bulunan baba, bu yol ile oğluna ait maldan hakkı olduğu kadarıyla nafakasını temin edebilir. Ancak gayrimenkuller bu hükme dâhil değildir. Zira onlar telef olma tehlikesinden genellikle, uzak oldukları için özel olarak korunmalarına ihtiyaç yoktur.⁷⁴¹

⁷³⁹ Hâdi Sağlam, “Sosyal Hukuk Alanındaki Problemlerin Çözümünde İctihat”, *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 2018, V, 15, 199-237.

⁷⁴⁰ Serahsî, V, 226; Kâsânî, IV, 38; Merğînânî, II, 294;

Mevsilî, IV, 13; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 65; Haddâdî, II, 94; Aynî, V, 709; İbnü'l Hümâm, IV, 423; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 420; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 231; Sirâcüddin İbn Nüceym, II, 523; Şeyhîzâde Damad, I, 503; Meydânî, III, 108.

⁷⁴¹ Serahsî, V, 226; Kâsânî, IV, 38; Merğînânî, II, 294;

Mevsilî, IV, 13; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 65; Bâbertî, IV, 424; Aynî, V, 709; Molla Hüsrev, *Dürerü'l Hükkâm*, I, 420; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 231; Şeyhîzâde Damad, I, 503; Meydânî, III, 108.

Hanefî hukukçular, Ebû Hanîfe'nin bu görüşe istihsan delili ile ulaştığını ifade ederler.⁷⁴²

Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'ye göre ise çocuğun akıllı olarak bâliğ olmasıyla, babasının onun ve mallarının üzerindeki velayet hakkı sona ermiştir. Oğul, her ne kadar muhtaç durumdaki babasının nafakasını sağlamakla yükümlü olsa da bu durum babaya çocuğun mallarını satma hakkını vermez.⁷⁴³

Kudûrî ve Neseî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmişlerdir.⁷⁴⁴

Burada şunu belirtmek gerekir ki; bu meseledeki ihtilaf babanın oğluna ait menkul malları satması ile ilgilidir. Yoksa bir baba, muhtaç durumda olsa dahi, oğlunun rızası olmadan onun gayrimenkul mallarını satamaz. Bu konuda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî arasında görüş birliği vardır.⁷⁴⁵

⁷⁴² Serahsî, V ,226; Merğînânî, II, 294; Mevsilî, IV, 13.

⁷⁴³ Serahsî, V, 226; Kâsânî, IV, 38; Merğînânî, II, 294; Mevsilî, IV, 13; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 65; Haddâdî, II, 94; Aynî, V, 709; İbnü'l Hümâm, IV, 423-424; Molla Hüsrev, *Dürrü'l Hükkâm*, I, 420; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 231; Şeyhîzâde Damad, I, 503; Meydânî, III, 108.

⁷⁴⁴ Kudûrî, *El-Muhtasar*, 174; Neseî, 315.

⁷⁴⁵ Mevsilî, IV,13; Zeylaî, Osman b. Ali, III, 65; Zeynüddin İbn Nüceym, IV, 231.

SONUÇ

- Çalışmanın kapsamı olan münâkehât ve müfarekât bahislerinde, *el-Muhtâr* adlı eserde bulunan ve tarafların görüş ayrılıklarına işaret eden rumuzlar esas alınmak suretiyle, altmış yedi meselede ihtilaf tespit edilmiştir. Bu meselelerden 14 tanesinde yalnızca Ebû Yûsuf, 11 tanesinde yalnızca eş-Şeybânî, 42 tanesinde ise hem Ebû Yûsuf hem de eş-Şeybânî Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmiştir.

- Söz konusu ihtilafların ortaya çıkmasında; hadis tercih kriterlerinin, nasslara yaklaşımdaki farklılıkların, meseleleri farklı açılardan ele almanın, dönemin sosyal şartlarının, rivayetleri farklı biçimde yorumlamanın, Arapça gramerindeki ihtilafların, ihtiyat ilkesinin, ayrıca “*sâbiî*” ve “*eyyim*” kelimelerinde olduğu gibi fakihlerin aynı kavrama farklı anlamlar yüklemeleri gibi amillerin etkili olduğu görülmüştür.

Araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz diğer sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Taraflar arasında meydana gelen ihtilaflar keyfî tartışmaların ürünü değildir. Her görüş ayrılığı bir gerekçe ve arka plana dayanmaktadır. Fakihler dönemlerinin yanıt bekleyen fikhî meselelerine çözümler sunmak için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Hakkında nass bulunmayan konularda ise içtihad etmişlerdir.

- Mezhep içerisinde genellikle Ebû Hanîfe'nin görüşü ile fetva verilmiştir. *Muhtasarü'l Kudûrî*, *el-Muhtâr* ve *Kenzü'd Dakâik* gibi muhtasar eserlerin genellikle Ebû Hanîfe'nin görüşünün müftâ bih olduğunu belirtmeleri bu duruma işaret etmektedir. Bununla beraber Tahâvî, İmameynin Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettikleri meselelerde çoğunlukla İmameynin görüşünü tercih etmiştir.

- Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî arasındaki görüş ayrılıkları hakkında kat'î nass bulunmayan meselelerde ortaya çıkmıştır. Hükmü Şari' tarafında açıkça belirtilmiş bir konuda tarafların ihtilafa düşmeleri söz konusu değildir.

- Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'nin fetva verdiği meselelerde farklı görüşler ortaya koymaları mezhep içi literatürün zenginleşmesinde etkili olmuştur.

- İncelediğimiz ihtilaflar, fakihlerin hayatın yalnızca pratik fikhî sorunlarına değil, gerçekleşmesi muhtemel farazî meseleler üzerinde de fikir

mesaileri yaptıklarına işaret etmektedir. Bu durum onların mesuliyet duygularını göstermesi açısından önemlidir.

- Hakkında açık bir nass bulunmayan, dönemin örfüyle ilintili olan içtihadî meseleler, “*ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz.*” ilkesi bağlamında tekrar ele alınmalıdır. Bu çerçeveye dahil olan konular, mütehasşısar tarafından şûra ve ortak akıl bilinciyle istişare edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, Halil İbrahim, “Evlenme Engeli Olarak Din Farkı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.17, 2002, 27-52.
- , “İslam Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, sy.16, 2003, 125-140.
- , “Tefrik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL, 277-279.
- Ak, Ahmet, “İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe’nin Hayatı ve İtikadî Görüşleri”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV (27), 2016, 1-27.
- Aktan, Hamza, “Kefaet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXV, 166-168.
- Apaydın, Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, Bilay Yayınları, Ankara 2017.
- Atar, Fahrettin, “Azil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, IV, 327-328.
- , “Muhâlea”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, 30, 399-402.
- , “Nikâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 112-117.
- Aybakan, Bilal, “Muâvaza”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, 331-332.
- Aydın, Ahmet, *İslam Boşanma Hukukunda Beyanın Değerlendirilmesinde Etkili Unsurların Sübjektif Nazariye Açısından Analizi*, Tibyan Yayınları, İzmir 2016.
- Aydın, Mehmet Akif, “Lian”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVII, 172-173.
- , “Mehir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVIII, 389-39.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn, *el-Binâye Fî Şerhi’l Hidâye*, Darü’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Bâbertî, Muhammed b. Mahmûd Ekmelüddîn, *el-İnaye Fî Şerhi’l Hidâye*, Darü’l Fikr, b.y.
- Bakkal, Ali, “Marazü’l Mevt”, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVIII, 39-41.
- Bardakoğlu, Ali, “Hanefî Mezhebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, 1-21.

- Bayder, Osman, *Kurucu İmama Muhalefetin İmkân ve Sınırı*, Marifet Mektepleri Yayınları, Ankara2018.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye Kamusu*, c.I-VIII, Ravza Yayınları, İstanbul 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's Sahih*, thk. Mahmud Muhammed, Darü'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2009.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkamu'l Kuran*, thk. Muhammed Sadık el-Kamhâvî, Darü İhyâi't Turâsi'l Arabî, Beyrut1985.
- , *Şerhu Muhtasari't Tahâvî*, thk. Said Bekdaş-Muhammed Ubeydullah Hân, Darü'l Beşâirü'l İslamiyye, 2010.
- Çeker, Orhan, "Bikr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, 151.
- , "Halvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XV, 384-386.
- Dağcı, Şamil, "Kıyas", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXV, 488-495.
- Dalgın, Nihat, "Mürahik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXII, 40-41.
- , *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, Ensar Yayınları, İstanbul2011.
- Damad, Şeyhîzâde Abdurrahman b. Muhammed, *Mecmau'l Enhur Fî Şerhi Mülteka'l Ebhûr*, Darü İhyâi't Turâsi'l Arabî, Beyrut ts.
- Dârekutnî, Ebû'l Hasen Ali b. Ömer, *Sünen-i Dârekutnî*, thk. Şuayb Arnavut, Darü'r Risale, Beyrut 2004.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî, Darü'l Muğni, 2000.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed, *Tesisü'n Nazar*, Dârü İbn Zeydûn, Beyrut ts.
- , *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* (trc.Ferhat Koca, Giriş ve Notlarla Tercüme), Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Dirik, Mehmet, "İslâm Aile Hukukuna Göre Evlenmede Eşler Arasında Denklik", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.26, 2015, 229-262.
- Döndüren, Hamdi, "İlâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 61-62.

- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Neseb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXII, 573-575.
- Duran, Ahmet, “Muhammed eş-Şeybânî’nin Hayatı ve Hanefi Fıkhı Tedvinindeki Yeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.9, 2007, 171-198.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin, el-Mektebetü’l Asriyye, Beyrut ts.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabu’l Harac*”, thk. Taha Abdurrauf, el-Mektebetü’l Ezheriyye Li’t Turâs, Kahire.
- Ebû Zehre, Muhammed, *Ebû Hanîfe: Hayatuhu ve Ârâuhu’l Fıkhıyye*, Darü’l Fikri’l Arabî, 1947.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku Tarihi*, Arısanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Erdem, Abdullah, *Mevsîlî’nin Muhtar Adlı Eserinin Kitâbü’n Nikâh İle Feraiz Bölümleri Arasındaki İmâmeyn’e Yapılan Atıfların Tesbit ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2017.
- Erdoğan, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2014.
- , *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, Umut Matbaacılık, İstanbul 1996.
- Gözübenli, Beşir, “Kıyemî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXV, 540-541.
- Gündüz, Şinasi, “Kurandaki Sabiilerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil”, *I.Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Samsun 1992, 43-72.
- , “Sâbiîlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 341-344.
- Güleç, Hasan, “İslam Hukukuna Göre Zimmîler”, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.8, 1994, 431-440.
- Haddâdî, Ebû Bekr b. Ali, *el-Cevheretü’ün Neyyîre*, Matbaatü’l Hayriyye, 1322.
- Halebî, İbrahim b. Muhammed, *Mülketa’l Ebhûr (Mecmaü’l Enhûr Şerhi ile birlikte)*, Darü’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut 1998.

- Heyet, *el-Mevsûatü'l Fıkhıyyeti'l Kuveytiyye*, Darü's Selasil, Kuveyt, 1986.
- İbn Âbidîn, Muhammed Alâuddîn, *Reddü'l Muhtar Ale'd Dürri'l Muhtâr*, Darü'l Fıkr, Beyrut 1992.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Darü'l- İhyâi'l Kütübi'l Arabî, ts.
- İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm, *en-Nehrü'l Faik*, Darü'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim, *el-Bahru'r Raik Şerhu Kenzi'd Dakâik*, Darü'l Kitabi'l İslâmî, ts.
- İbnü'l Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l Kadîr*, Darü'l Fıkr, b.y.
- İltaş, Davut , “Ebû Hanîfe'nin Haramlık Doğuran Süt Emme Müddeti Konusundaki Görüşünün Temellendirilmesi”, *Bilimname Dergisi*, XXV (2), 2013, s. 7-48.
- İnce, İrfan, “Ridde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 88-91.
- Kahraman, Abdullah, *Fıkıh Usulü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2014.
- Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Yayınları, İstanbul 2014.
- , *İslam Hukuku Tarihi*, İz Yayınları, İstanbul 2016.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâiü's Sanai Fî Tertibi'l Şerâi'*, Darü'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1986.
- Kaşıkçı, Osman, “Rada”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV, 384-386.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *en-Nüketu't Tarife Fi't Tehaddüsi an Rudûdi İbn Ebi Şeybe Alâ Ebî Hanîfe*, Kahire, 2000.
- Komisyon, ed. Talip Türcan, *İslam Hukuku*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, 283-285.
- Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara 2017.
- Köse, Saffet, “Hülle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 475-477.
- , “Hülle ve Hüllecilik Konusuna İslam'ın Bakışı”, *Mehir Dergisi*, sy.2, 1998, 43-50.

- , “İslam Hukukuna Göre Evlenmede Velâyet”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.2, 2003, 101-116.
- , *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2012.
- Kudûrî, Ebü'l Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Muhtasar*, thk. Kamil Muhammed, Darü Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1997.
- , *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Sirac-Ali Cuma Muhammed, Darü's Selam, Kahire 2006.
- Kumbasar, Hacı Murat, “Süt Akralığı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.16, 2001, 317-332.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Darü İhyâi't Turas, Kahire 1985.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l Mübtedî*, thk. Tallâl Yûsuf, Darü İhyâi't Turâsi'l Arabî, Beyrut ts.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd, *el-İhtiyar Li Ta'lili'l Muhtâr*, Darü'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1356.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib ed-Dımaşkî, *El-Lübâb Fî Şerhi'l Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'l İlmiyye, Beyrut ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Firâmûz, *Dürerü'l Hükkâm Fî Şerhi Güreri'l Ahkâm*, Darü İhyâi Kütübi'l Arabiyye, b.y.
- , *Miratü'l Usul Fi Şerhi Mirkati'l Vusul*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2013.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l Hüseyin el-Kuşeyrî, *el-Câmiü's Sahih*, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki, Darü İhyâ-i Turasi'l Arabî, Beyrut ts.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn, *Kenzü'd Dakâik*, thk. Said Bekdaş, Darü'l Beşâirü'l İslamiyye, 2011.
- Öğüt, Salim, “Ebü Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 260-265.
- , “Ebü Yûsuf ve Hanefiliği”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, XV (2), 2002, 291-301.

- Özdemir, Recep, “Sahih Halvetin Nikâh Akdinin Hükümlerine Etkisi”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, I (1), 2017, 81-104.
- Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayınları, İstanbul 2014.
- Özşenel, Mehmet, “Muhammed eş-Şeybânî'nin Hadisteki Yeri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, 42-43.
- Palalı, Mehmet Zeki, “Cüzzam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VIII, 150-152.
- Sağlam, Hâdi, “Sosyal Hukuk Alanındaki Problemlerin Çözümünde İçtihat”, *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, s.15, 2018.
- Saymerî, Hüseyin b. Ali, *Ahbaru Ebi Hanîfe ve Ashabuhu*, Alemü'l Kütüp, Beyrut 1985.
- Serahsî, Şemsü'l Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Darü'l Marife, 1993.
- Şahin, Sami ,“Muhammed Şeybânî'nin Hanefî Mezhebindeki Rolü ve Eserlerinin Neşrine Olan İhtiyaç”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, XVIII (24), 253-271.
- Taberanî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemü'l Evsat*, thk. Abdülmuhsin b. İbrahim, Darü'l Haremeyn, Kahire, ts.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiü'l Beyan An Te'vili Âyi'l Kuran*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin, Darü'l Hicr,2001.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Muhtasaru't Tahâvî*, Beyrut 1986.
- , *Şerhu meâni'l Asâr*, Darü'l Kütübi'l İlmîyye, thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrut 2001.
- Taş, Aydın, “Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, 38-42.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiü's Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatü Mustafa el-Babî, Kahire, 1975.
- Uslu, Rıfat, “İmam Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Kitabı'ı Harac'ı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, 2013, 403-429.

- Uzunpostalıcı, Mustafa, “Ebû Hanîfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X,131-138.
- Yaman, Ahmet, “Zihar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIV, 387-390.
- , “Zimmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIV, 434-438.
- Yavuz, Yunus Vehbi, “Ebû Hanîfe’yi Tanımak”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, XV (1), 2002, 1-18.
- Yaylalı, Davut, “İslam Hukukunda Kazai-Diyani Hüküm Ayrımı”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, V (15), 2003, 29-36.
- Yenidoğan, Adem, “İslam Hukukunda Akıl Hastalarının Evliliği Meselesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.31, 2018, 415-441.
- Yılmaz, İbrahim, “İslâm Aile Hukukunda Nesebin (Soy bağının) Reddi”, *Marife Dergisi*, XIV (1), 2014, 31-51.
- Zekiyüddin Şaban, *Usulü’l Fıkh*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- Zeydan, Abdülkerim, *Ahkamü’z Zimmiyyin*, Darü’r Risale, Beyrut 1982.
- , *el-Medhal Li Dirâseti’l Şeriatî’l İslamiyye*, Darü’r Risale, Beyrut 2015.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz Fi Usulü’l Fıkh*, Darü’r Risale, Beyrut 2016.
- Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu’r Râye Li Ehâdisi’l Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, Müessesetü’r Reyyan, Beyrut 1997.
- Zeylaî, Osman b. Ali, *Tebyînü’l Hakâik Şerhu Kenzi’d Dakâik*, Matbaatü’l Kübra’l Emiriyye, Kahire, 1313.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, (Çev.: Komisyon), Risale Yayınları, İstanbul 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	İsmail KAÇA
Doğum Yeri ve Tarihi	İzmir- 19.08.1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	ismailkaca034@gmail.com
Tarih	24.05.2019